

ISSN 2411-2054

П Р А В О В А Д Е Р Ж А В А

60'2025

Фахове наукове видання

КАТЕГОРІЯ «Б»

CONSTITUTIONAL STATE

60'2025

SCIENTIFIC JOURNAL

Published 4 times a year
Founded in February, 1999

Publishing house
"Helvetica"
2025

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

*Лауреат IV Всеукраїнського конкурсу
на краще юридичне видання*

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у лютому 1999 р.

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Засновник – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія

О. І. Миколенко – головний редактор,
О. В. Гаран, О. М. Миколенко, С. В. Саяпін, Т. В. Степанова,
М. О. Стефанчук, Р. О. Стефанчук, Л. М. Токарчук,
В. І. Труба, Н. В. Хендель, О. А. Чуваков

Відповідальний секретар

Н. М. Булат

Establisher – Odesa I. I. Mechnikov National University

Editorial board

О. І. Mykolenko – Editor-in-Chief,
О. V. Haran, О. М. Mykolenko, S. V. Saiapyn, T. V. Stepanova,
М. О. Stefanchuk, R. O. Stefanchuk, L. M. Tokarchuk,
V. I. Truba, N. V. Khendel, O. A. Chuvakov

Executive Secretary

N. M. Bulat

Наказом МОН України № 409 від 17.03.2020 р. науковий журнал
«Правова держава» внесено до КАТЕГОРІЇ «Б» Переліку наукових фахових ви-
дань України у галузі «Юридичні науки» за спеціальністю **D8 (081) Право**.

Згідно з Рішенням Національної ради України з питань телебачення
і радіомовлення № 429 від 22.02.2024 р. журнал зареєстрований як друковане
медіа і внесений до **Ресстру суб'єктів у сфері медіа**
з ідентифікатором **R30-02960**.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова (вул. Змієнка Всеволода, буд. 2, м. Одеса, 65082,
rector@onu.edu.ua, тел. (048) 723-52-54).
Мови видання: українська, англійська, німецька.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(протокол № 5 від 23 грудня 2025 р.)

Індексація наукометричними базами даних:

Index Copernicus

Індексація іншими базами даних:

Електронний архів-репозитарій ОНУ імені І. І. Мечникова, Google Scholar,
Scientific Periodicals of Ukraine of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Advanced Sciences Index, Ulrich's Periodicals Directory, CiteFactor

ЗМІСТ

СУДОУСТРІЙ

<i>Т. В. Степанова</i> ПРИНЦИП ЦИФРОВОЇ ДОСТУПНОСТІ ПРАВОСУДДЯ	9
---	---

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

<i>П. П. Білик</i> ПОДАТКОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ І ВІДНОСИНИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ: ДОКТРИНАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗВ'ЯЗКУ ТА ВЗАЄМОУЗГОДЖЕННЯ	17
<i>В. С. Куля</i> ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ВСІХ УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ ПЕРЕД ЗАКОНОМ І СУДОМ НА СТАДІЇ ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ	26
<i>О. І. Миколенко</i> НЕДОЛІКИ СУЧАСНОЇ ТЕОРІЇ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА	38

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

<i>О. В. Гаран</i> ФАКТОРИ ПРИСКОРЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ПРАВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ	45
--	----

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

<i>О. М. Борщевська</i> ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА МОРСЬКОГО СУДНА ЯК ОБ'ЄКТА ПРАВА ВЛАСНОСТІ ТА ІНШИХ РЕЧОВИХ ПРАВ У СВІТЛІ КОНЦЕПЦІЇ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	56
<i>В. В. Борщенко</i> ПРАВО НА КІБЕРБЕЗПЕКУ СТРАХУВАЛЬНИКА: НОВІ СТАНДАРТИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТРАХОВІ ПОСЛУГИ	67
<i>Н. М. Булат</i> ПОНЯТТЯ ОРИГІНАЛЬНОСТІ ТВОРУ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ В КОНТЕКСТІ СУБ'ЄКТИВНОГО ПІДХОДУ ДО ОРИГІНАЛЬНОСТІ В КРАЇНАХ СИСТЕМИ DROIT D'AUTEUR	75
<i>Н. О. Петренко</i> АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ І ПРАВО СПРАВЕДЛИВОСТІ: МІЖ ІСТОРИЧНОЮ АНАЛОГІЄЮ ТА СУЧАСНОЮ АВТОНОМІЄЮ ADR	83
<i>Л. М. Токарчук</i> ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ УКРАЇНИ НОРМ ІНОЗЕМНОГО ПРАВА: ВИКЛИКИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ	91

СІМЕЙНЕ ПРАВО

А. Л. Святошнюк

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	105
--	-----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

І. А. Дришлюк, О. В. Нарожна

ВІКТИМОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ КОМПЕНСАЦІЇ ТА РЕАБІЛІТАЦІЇ ЖЕРТВ	115
---	-----

О. В. Матвєєвський

АНАЛІЗ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИКІВ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ	126
---	-----

Б. М. Орловський

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ДОКАЗІВ ТА ЕЛЕКТРОННИХ НОСІЇВ ІНФОРМАЦІЇ	133
--	-----

Т. О. Павлова

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ПСИХОЛОГО-ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ	141
--	-----

О. О. Слюсаренко

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ОЦІНКИ КОМІСІЙНИХ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ЗА ФАКТАМИ Т. ЗВ. ЛІКАРСЬКИХ СПРАВ	149
--	-----

CONTENTS

JUDICATURE

<i>T. V. Stepanova</i> PRINCIPLE OF DIGITAL ACCESS TO JUSTICE.....	9
---	---

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

<i>P. P. Bilyk</i> TAX LEGAL RELATIONS AND RELATIONS OF ADMINISTRATIVE OBLIGATIONS: DOCTRINAL ISSUES OF RELATIONSHIP AND MUTUAL ALIGNMENT	17
--	----

<i>V. S. Kulia</i> FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF EQUALITY OF ALL PARTICIPANTS OF THE ADMINISTRATIVE PROCESS BEFORE THE LAW AND THE COURT AT THE STAGE OF OPENING THE PROCEEDINGS.....	26
--	----

<i>O. I. Mykolenko</i> DISADVANTAGES OF THE MODERN THEORY OF SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE LAW	38
---	----

FINANCIAL LAW

<i>O. V. Haran</i> FACTORS OF ACCELERATION OF TRANSFORMATION OF FINANCIAL LAW IN MODERN CONDITIONS	45
--	----

CIVIL LAW AND PROCESS

<i>O. M. Borshchevska</i> THE CIVIL LAW NATURE OF A MARITIME VESSEL AS AN OBJECT OF OWNERSHIP AND OTHER REAL RIGHTS IN THE LIGHT OF THE CONCEPT OF RECODIFICATION OF CIVIL LEGISLATION OF UKRAINE.....	56
--	----

<i>V. V. Borshchenko</i> THE POLICYHOLDER'S RIGHT TO CYBERSECURITY: NEW STANDARDS AND THEIR IMPACT ON INSURANCE SERVICES	67
--	----

<i>N. M. Bulat</i> THE CONCEPT OF ORIGINALITY OF A WORK IN UKRAINIAN LEGISLATION IN THE CONTEXT OF THE SUBJECTIVE APPROACH TO ORIGINALITY IN THE 'DROIT D'AUTEUR' JURISDICTIONS	75
--	----

<i>N. O. Petrenko</i> ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION AND EQUITY: BETWEEN HISTORICAL ANALOGY AND THE CONTEMPORARY AUTONOMY OF ADR	83
---	----

<i>L. M. Tokarchuk</i> APPLICATION OF FOREIGN LAW BY UKRAINIAN COURTS: CHALLENGES OF LEGAL ENFORCEMENT.....	91
---	----

FAMILY LAW

A. L. Sviatoshniuk

PROCEDURAL FEATURES OF DETERMINING THE ORIGIN OF A CHILD UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE AND SOME FOREIGN COUNTRIES	105
--	-----

CRIMINAL LAW AND PROCESS

I. A. Drishliuk, O. V. Narozhna

VICTIMOLOGICAL ASPECTS OF WAR CRIMES: INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS FOR COMPENSATION AND REHABILITATION OF VICTIMS.....	115
---	-----

O. V. Matvieievskyi

ANALYSIS OF DIGITAL PLATFORMS IN THE FIELD OF ILLEGAL DRUG TRAFFICKING TO IMPROVE METHODS OF RESEARCHING DRUGS.....	126
---	-----

B. M. Orlovskyi

CRIMINAL PROCEDURAL ASPECTS OF USING DIGITAL EVIDENCE AND ELECTRONIC INFORMATION CARRIERS.....	133
---	-----

T. O. Pavlova

THE SUBJECTIVE ELEMENT OF A CRIMINAL OFFENSE AS A PSYCHO-LEGAL PHENOMENON.....	141
---	-----

O. O. Sliusarenko

PROBLEMS IN THE APPOINTMENT AND EVALUATION OF FORENSIC MEDICAL EXPERTISES ON THE FACTS OF THE SO-CALLED “MEDICAL CASES”	149
---	-----

СУДОУСТРІЙ

DOI <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.349161>

УДК 340.132

Т. В. Степанова, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра конституційного права та правосуддя
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: t.stepanova@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7419-0770>

ПРИНЦИП ЦИФРОВОЇ ДОСТУПНОСТІ ПРАВОСУДДЯ

У статті досліджується принцип доступності правосуддя, а також обґрунтовується потреба у виділенні принципу цифрової доступності правосуддя як окремого самостійного принципу судочинства. Підкреслено, що принципи правосуддя є фундаментальними засадами судової діяльності, які визначають її зміст, мету та межі, забезпечують законність, справедливість, ефективність і довіру суспільства до судової системи.

Окремо розглядається сутність цифрової доступності як закономірного результату розвитку судової системи та трансформації суспільства в інформаційну епоху. Цифрова доступність правосуддя формується під впливом об'єктивних соціальних і технологічних змін, що характеризуються глобалізацією, підвищеною мобільністю громадян, збільшенням обсягу правових спорів та появою нових правових ризиків, зокрема кіберзлочинів і цифрових правопорушень. У статті показано, що цифрова доступність правосуддя забезпечує оперативний і безперешкодний доступ до судових послуг, що передбачає можливість подання позовних заяв, скарг та інших процесуальних документів в електронній формі, отримання своєчасної інформації про стан справи та результати розгляду. Вона сприяє персоналізації процесуальної інформації, надаючи кожному учаснику процесу змогу отримувати дані, що стосуються саме його справи, у зручному форматі та з урахуванням індивідуальних особливостей і потреб.

Крім того, цифрова доступність стимулює індивідуалізацію процесуальної діяльності, даючи змогу суду й учасникам процесу оперативно узгоджувати строки, подавати документи та брати участь у судових засіданнях у режимі відеоконференцій незалежно від їхнього географічного положення чи фізичних обмежень. Вона забезпечує чітке визначення та дотримання процесуальних прав учасників та суду, зменшуючи ризик порушень і забезпечуючи прозорість і контроль на всіх стадіях процесу. Цифрові інструменти, як-от електронні кабінети, автоматизовані системи повідомлень, відеоконференції та Єдина судова інформаційно-комунікаційна система, не лише сприяють реалізації цих функцій, але й підвищують ефективність, оперативність та відкритість судового процесу, забезпечуючи одночасно стандартизовану організацію документообігу та можливість адаптації процедур під конкретні обставини справи.

Доводиться, що цифрова доступність правосуддя не є частиною загального принципу доступності, а виступає самостійним принципом судочинства, що відповідає сучасним тенденціям розвитку правової системи, технологічному прогресу та новим соціальним викликам.

Ключові слова: принципи процесу, суд, правосуддя, судочинство, право на судовий захист.

Сучасна судова практика свідчить, що реальне дотримання принципів правосуддя, а не лише їх формальне закріплення, є передумовою ефективного судового захисту прав людини. У цьому контексті особливої уваги заслуговує принцип доступності правосуддя, який безпосередньо впливає на можливість кожного громадянина реалізувати гарантоване Конституцією України право на судовий захист.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми принципів займалися С. С. Алексеев, І. Кравченко, В. А. Кройтор, О. Ф. Скакун, С. Я. Фурса, Г. А. Цірат, М. Й. Штефан, а безпосередньо принцип доступності вивчали І. Є. Марочкін, І. О. Русанова, Н. Ю. Сакара та деякі інші дослідники. Проте вказані дослідження були проведені здебільшого давно, а в Україні тривають судова реформа, диджиталізація судових процесів, впроваджена система «Електронний суд». У таких умовах питання доступу до правосуддя стає одним із ключових для державної політики у сфері правосуддя та набуває нової хвилі актуальності.

Виклад основного матеріалу. Принцип є найважливішою частиною всього (*principium est potissima pars cujunque rei*). Етимологічне значення латинського слова принцип (*principium*), як відомо, тотожне значенням термінів «основа», «початок», «основоположення», «керівна ідея».

Н. Ю. Сакара слушно зазначає, що «доступність правосуддя – це певний стандарт, який відбиває вимоги справедливого й ефективного судового захисту, що конкретизуються в необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках і безперешкодного звернення будь-якої зацікавленої особи до суду» [2, с. 47].

Міжнародні стандарти, зокрема практика Європейського суду з прав людини, також надають цьому питанню великого значення, розглядаючи доступність судового захисту як елемент права на справедливий суд (ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Недостатній рівень доступу до суду або надмірні процесуальні бар'єри кваліфікуються ЄСПЛ як порушення конвенційних гарантій.

09.07.2002 Конституційний Суд України рішенням № 15-рп/2002 у справі № 1-2/2002 поставив крапку в цьому питанні, встановивши, що положення частини другої ст. 124 Конституції України щодо «поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, в аспекті конституційного звернення необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами» [3]. І хоча вказане рішення досліджувало складову досудового порядку врегулювання спорів, воно стало відправним для розуміння принципу доступності правосуддя в широкому сенсі цього слова.

Однак подальша диджиталізація судового процесу, як «глибинна трансформація, проникнення цифрових технологій щодо оптимізації та автоматизації бізнес-процесів, підвищення продуктивності та покращення комунікаційної взаємодії зі споживачами» [4, с. 34], підсвітила нові напрями дослідження засад судочинства.

Як зазначено в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації, схвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р, цифровізація – це «насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір». Можна спостерігати, що вітчизняний законодавець частіше оперує поняттям «цифровізація». Тому в поєднанні з терміном «доступність» більш коректним видається вживання словосполучення «цифрова доступність».

Спробуємо довести, що цифрова доступність правосуддя є не однією зі складових доступності правосуддя, а окремим принципом.

На цей час принцип доступності трактується як багатовекторний, що охоплює такі елементи, як обсяг судового захисту, належна судова процедура та розумні строки розгляду справи. Окремі дослідники до структури доступності правосуддя також відносять «право бідності» – інститут процесуального права, який визначає умови та порядок надання пільг у сплаті судових витрат залежно від майнового стану особи з метою реалізації її права на судовий захист [2, с. 220].

Для виокремлення нового принципу виходитимемо з вдалого, на нашу думку, розуміння принципів судочинства як «найзагальніших, основних, базисних і фундаментальних положень, котрі стали результатом розвитку сфери розгляду і вирішення правових спорів і зумовлені об'єктивною дійсністю, забезпечені можливістю їх примусової реалізації, стабільні і закріплені в процесуальному законодавстві у вигляді норм-принципів або виводяться із окремих його норм, реалізуються на одній чи кількох стадіях процесу, впливають на індивідуалізацію

процесуальної діяльності, покликані визначити і встановити необхідний статус учасників процесу, належні їм процесуальні права, положення суду як органу, чия діяльність спрямована на досягнення своєчасного, неупередженого розгляду судових справ» [5, с. 315].

Зі вказаного визначення можна вивести декілька основних ознак принципів судочинства:

- 1) ці засади стали результатом розвитку сфери розгляду та вирішення правових спорів і зумовлені об'єктивною дійсністю;
- 2) забезпечені можливістю їх примусової реалізації;
- 3) реалізуються на одній чи кількох стадіях процесу;
- 4) стабільні й закріплені в процесуальному законодавстві у вигляді норм-принципів або виводяться з окремих його норм;
- 5) впливають на індивідуалізацію процесуальної діяльності;
- 6) покликані визначити і встановити належні учасникам процесу та суду процесуальні права.

Розглянемо вказані ознаки щодо принципу цифрової доступності правосуддя.

Зміна способу комунікації у суспільстві, де електронні сервіси стали основною формою взаємодії між громадянином і державою, є об'єктивною дійсністю, у якій ми всі сьогодні існуємо. Не визнавати цей факт безглуздо.

Розвиток цифрової доступності є об'єктивно зумовленим процесом, що відповідає тенденціям суспільного розвитку, трансформації правосвідомості та глобальним викликам сучасності. Він відображає не лише технологічний прогрес, але й прагнення правової системи до підвищення ефективності, прозорості та справедливості судового захисту в умовах нової цифрової реальності. Тому цифрова доступність правосуддя є закономірним результатом еволюції судової системи, що відображає перехід суспільства до інформаційної епохи та нових форм взаємодії між державою і громадянами. Упродовж останніх десятиліть розвиток правосуддя супроводжується активним упровадженням інформаційно-комунікаційних технологій, які не лише спростили процес розгляду та вирішення правових спорів, а й змінили саму природу доступу до судового захисту. Україну історично підштовхнули до появи цього принципу не тільки пандемія та військовий стан, але й загальна глобалізація, мобільність населення, зростання кількості правових конфліктів, поява нових ризиків (у тому числі кіберзлочинів та цифрових правопорушень).

Цифрова доступність правосуддя на сьогодні є гарантованою можливістю звернення до суду, розгляду справи та навіть примусової реалізації судових рішень. Цивільний процесуальний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України та Кодекс адміністративного судочинства України встановлюють чітке положення, що заявник у разі звернення визначається з формою подання процесуальних документів і доказів. Якщо він подає первісні документи в електронному вигляді, то і в подальшому всі документи та докази мають подаватися в електронному вигляді і лише як виняток суд може дозволити надання доказів в іншій формі.

Відповідно до положень указаних кодексів «адвокати, нотаріуси, державні та приватні виконавці, арбітражні керуючі, судові експерти, органи державної влади та інші державні органи, зареєстровані за законодавством України як юридичні

особи, їх територіальні органи, органи місцевого самоврядування, інші юридичні особи, зареєстровані за законодавством України, реєструють свої електронні кабінети в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, в обов'язковому порядку. Інші особи реєструють свої електронні кабінети в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, в добровільному порядку» [6].

Диджиталізація пронизує всі стадії судового процесу, оскільки технічні можливості сформовані вже і для проведення засідань у режимі відеоконференцій, і для подання апеляційних та касаційних скарг через електронний кабінет, і для примусового виконання судових актів, для якого створена «Автоматизована система виконавчого провадження».

Порядок подання електронних документів чітко встановлений процесуальним законодавством, а також регулюється низкою інших нормативно-правових актів, зокрема Законами України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах». Тому доречно зробити висновок, що ознака «стабільності і закріплення в процесуальному законодавстві у вигляді норм-принципів або виведення із окремих його норм» також наявна.

Сучасний розвиток судової системи в умовах цифровізації суспільства призвів до глибинних змін у характері процесуальної діяльності. Однією з ключових тенденцій цього процесу є індивідуалізація судочинства, тобто пристосування процедурних механізмів до особливостей конкретної справи, потреб сторін та їхнього процесуального статусу. У цьому контексті цифрова доступність правосуддя виступає не лише технічним засобом оптимізації судового процесу, а й фактором, який формує нову якість судової діяльності – персоналізоване правосуддя.

Дійсно, завдяки електронним кабінетам сторін, онлайн-засіданням, автоматизованим системам повідомлень та електронному документообігу кожен учасник процесу може взаємодіяти із судом у зручні для нього способи і час, що дає змогу забезпечити індивідуальний доступ до судових послуг.

Крім того, цифрова доступність забезпечує персоніфікацію процесуальної інформації. Замість уніфікованого, стандартизованого процесу, орієнтованого на формальні вимоги, сучасне судочинство дедалі більше набуває персоналізованого характеру. А наявність шаблонів процесуальних документів спрощує судовий процес і сприяє процесуальній економії.

Одним із фундаментальних завдань правосуддя є гарантування учасникам процесу та суду належних процесуальних прав, що забезпечують ефективність, законність і справедливість судочинства. Цифрова доступність судочинства виступає важливим інструментом реалізації цього завдання, оскільки вона надає можливість визначити, чітко закріпити та забезпечити дотримання процесуальних прав всіх учасників.

Наявність електронного кабінету, наприклад, має функціонал автоматичної системи повідомлень, що забезпечує учасників інформацією про строки, порядок подання документів, отримання нових документів від суду або інших учасників

справи, черговість слухань та зміст рішень. Отже унеможлиблюється порушення прав через недоступність процесуальної інформації.

Крім того, цифрова доступність судочинства сприяє встановленню та контролю прав суду, оскільки суд має можливість оперативно отримувати матеріали справи, перевіряти дотримання процесуальних строків, контролювати виконання процесуальних дій і забезпечувати дотримання законності у взаємодії зі сторонами.

Таким чином, усі ознаки принципу судочинства властиві принципу цифрової доступності правосуддя. Із вказаного можна зробити висновок, що цей принцип може бути виокремлений як самостійний і отримати свій рівень досліджень та розвитку.

Висновки. Проведений аналіз дає можливість стверджувати, що принцип цифрової доступності правосуддя є закономірним результатом розвитку судової системи та трансформації суспільства в інформаційну епоху. Він забезпечує не лише формальний доступ до судового захисту, а й реальну можливість участі в процесі та примусового виконання рішень. Цифрова доступність сприяє індивідуалізації процесуальної діяльності, персоналізації судочинства та чіткому визначенню процесуальних прав учасників і суду. Завдяки цьому принцип стає ефективним інструментом реалізації фундаментальних засад правосуддя. Видається доцільним розглядати цифрову доступність правосуддя як самостійний принцип судочинства, що потребує окремого наукового дослідження та практичного розвитку.

Список використаної літератури

1. Cappelletti M. Garth B. Access to Justice: The Worldwide Movement to Make Rights Effective: A General Report. *Access to Justice*. Milan, 1979. Vol. 1. 181 p.
2. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. Харків : Право, 2010. 256 с.
3. Рішення Конституційного Суду України від 09.07.2002 № 15-рп/2002 у справі № 1-2/2002. *Вісник Конституційного суду України*. 2002. № 4. С. 17.
4. Гусєва О. Ю., Легомінова С. В. Діджиталізація – як інструмент удосконалення бізнеспроцесів, їх оптимізація. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 1 (23). С. 33–39. URL: <https://journals.dut.edu.ua/index.php/emb/article/view/1812/1722>
5. Тимченко Г. П. Принципи судочинства України: методологія дослідження. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. 2010. Випуск 21. С. 306–317. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/handle/123456789/36857>.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення обов'язків учасників судової справи : Закон України від 19.10.2023 № 3424-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3424-20#n17>.

References

1. Cappelletti, M., & Garth, B. (1979). *Access to justice: The worldwide movement to make rights effective: A general report* (Vol. 1). Giuffrè; Alphen aan den Rijn: Sijthoff and Noordhoff.
2. Sakara, N. Yu. (2010). *Problema dostupnosti pravosuddia u tsyvilnykh spravakh: monohrafiia* [The problem of access to justice in civil cases: A monograph]. Pravo.
3. Constitutional Court of Ukraine (2002). *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 09.07.2002 No. 15-rp/2002 u spravi No. 1-2/2002* [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated July 9, 2002, No. 15-rp/2002 in case No. 1-2/2002]. *Visnyk Konstytutsiinoho sudu Ukrainy* [Herald of the Constitutional Court of Ukraine], (4), 17.

4. Husieva, O. Yu., & Lehominova, S. V. (2018). Didzhytalizatsiia – yak instrument udoskonalennia biznesprotsesiv, yikh optymizatsiia [Digitalization as a tool for improving business processes and their optimization]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes [Economics. Management. Business]*, (1), 33–39. <https://journals.dut.edu.ua/index.php/emb/article/view/1812/1722>.
5. Tymchenko, H. P. (2010). Pryntsypy sudochynstva Ukrainy: metodolohiia doslidzhennia [Principles of justice of Ukraine: Methodology of research]. *Pravova derzhava: Shchorichnyk naukovykh prats [Constitutional State: Yearbook of Scientific Works]*, (21), 306–317. <https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/36857>
6. *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo utochnennia oboviazkiv uchastykiv sudovoi spravy: Zakon Ukrainy vid 19.10.2023 No 3424-IX* [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the clarification of the duties of participants in a court case: Law of Ukraine of October 19, 2023, No. 3424-IX] (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3424-20#n17>

Дата надходження статті: 28.11.2025

Дата прийняття статті: 22.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

T. V. Stepanova, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Head of the Department
Odesa I. I. Mechnikov National University
Department of Constitutional Law and Justice
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: t.stepanova@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7419-0770>

PRINCIPLE OF DIGITAL ACCESS TO JUSTICE

Summary

The article examines the principle of access to justice and substantiates the need to distinguish the principle of digital access to justice as a separate and independent principle of judicial proceedings. It is emphasized that the principles of justice constitute the fundamental foundations of judicial activity, defining its content, purpose, and scope, and ensuring legality, fairness, efficiency, and public trust in the judicial system.

Particular attention is given to the essence of digital accessibility as a natural consequence of the development of the judicial system and the transformation of society in the information age. Digital access to justice is shaped by objective social and technological changes, characterized by globalization, increased citizen mobility, a growing volume of legal disputes, and the emergence of new legal risks, including cybercrime and digital offenses. The article demonstrates that digital access to justice ensures prompt and unobstructed access to court services, including the possibility of submitting claims, complaints, and other procedural documents in electronic form, as well as receiving timely information about the status of cases and the outcomes of their consideration. It facilitates the personalization of procedural information, allowing each participant to receive data specifically related to their case in a convenient format and taking into account individual characteristics and needs.

Moreover, digital accessibility stimulates the individualization of procedural activity, allowing the court and participants to promptly coordinate deadlines, submit documents, and participate in hearings via videoconferencing, regardless of their geographic location or physical limitations. It ensures the clear definition and observance of procedural rights of both participants and the court, reducing the risk of violations while providing transparency and control at all

stages of the process. Digital tools, such as electronic case files, automated notification systems, videoconferencing, and the Unified Judicial Information and Communication System, not only facilitate the implementation of these functions but also enhance the efficiency, timeliness, and openness of judicial proceedings, while simultaneously ensuring standardized document management and the ability to adapt procedures to the specific circumstances of each case.

It is argued that digital access to justice is not merely a component of the general principle of access to justice, but constitutes an independent principle of judicial proceedings, reflecting contemporary trends in the development of the legal system, technological progress, and new social challenges.

Keywords: principles of procedure, court, justice, judicial proceedings, right to judicial protection.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.348102>

УДК 342.9:347.73

П. П. Білик, кандидат юридичних наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65068, Україна
e-mail: pasha.bilik@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2651-4742>

ПОДАТКОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ І ВІДНОСИНИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ: ДОКТРИНАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗВ'ЯЗКУ ТА ВЗАЄМОУЗГОДЖЕННЯ

У статті здійснено теоретичний аналіз підстав та обґрунтування можливості трансформації державно-владної діяльності з упорядкування суспільних відносин у виконавчо-розпорядчий спосіб із державно-управлінських засад на публічно-адміністративні. Наголошено, що, попри наявність окремих теоретичних напрацювань, на сьогодні відчувається брак комплексних досліджень, які б розглядали податкові правовідносини саме як відносини адміністративних зобов'язань, що унеможливорює відповідні трансформації чинного податкового законодавства, де органи адміністрування податків, виконуючи роль органу публічно-сервісного обслуговування платників податків, повинні стати органами забезпечення належного виконання приватними особами їх податкового обов'язку. Це зумовлює потребу в подальшому системному осмисленні категорії «адміністративні зобов'язання» в податковому праві з урахуванням нових викликів і завдань правової реальності в Україні. Критичному аналізу були піддані підстави визначення переваг публічного адміністрування перед державним управлінням, а також проаналізовано публічні правовідносини з огляду можливості їх розуміння як відносин адміністративних зобов'язань. Податкові правовідносини досліджено як двосторонній юридичний зв'язок адміністративно-зобов'язального характеру. Обґрунтовано необхідність подальшої розробки та впровадження публічно-адміністративних і зобов'язальних засад у практику вдосконалення правового регулювання відносин оподаткування.

Ключові слова: публічне адміністрування, виконавчо-розпорядча діяльність, державне управління, виконавча влада, податки, збори, платежі фіскального характеру, адміністративні зобов'язання, податкові правовідносини, адміністративні правовідносини.

Постановка проблеми. Останнім часом система державно-владного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування зазнала суттєвих змін у зв'язку з виконанням вимог Концепції адміністративної реформи, але не всі галузі та сфери, де публічне адміністрування здійснюється, піддані належному реформуванню. Так, зокрема, сфера адміністрування податків так і залишається впорядкованою таким чином, що одна сторона суспільних відносин

з питань оподаткування визнається як управнена (контролюючі органи й органи стягнення), а інша – як зобов’язана (приватні особи як платники податків). Така структура правовідносин наразі не відповідає вимогам сьогодення і потребує належної трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри наявність окремих теоретичних напрацювань, на сьогодні відчувається брак комплексних досліджень, які б розглядали податкові правовідносини саме як відносини адміністративних зобов'язань, що унеможливило відповідні трансформації чинного податкового законодавства, де органи адміністрування податків, виконуючи роль органу публічно-сервісного обслуговування платників податків, повинні стати органами забезпечення належного виконання приватними особами їх податкового обов'язку. Це зумовлює потребу в подальшому системному осмисленні категорії «адміністративні зобов'язання» в податковому праві з урахуванням нових викликів і завдань правової реальності в Україні.

Метою статті є здійснення комплексного дослідження адміністративно-правової категорії «відносини адміністративних зобов'язань» з можливістю її застосування до правового регулювання процедур адміністрування податків, зборів та інших обов'язкових платежів фіскального характеру.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правова доктрина останніх кількох років відзначається значним сплеском уваги до питань публічного адміністрування, які, здавалося на певному методологічному рівні знайшли вирішення, але через об'єктивні чинники вкотре стали на порядок денний. Категорія «публічне адміністрування» в науці адміністративного права використовується як сучасна трансформація державного управління, яка на вимогу конституційно встановлених засад державотворення має відображати його демократичну сутність, людиноцентричні основи й публічно-сервісне спрямування діяльності держави. Утім, будучи новою в системі категоріального апарату адміністративно-правової науки, дефініція «публічне адміністрування» є вкрай суперечливою і визначається представниками науки в досить різні способи. Нам цікаво, що переважна більшість міркувань не супроводжуються, на жаль, відповідною доказовою базою, оперуючи тільки емоційними вказівками на перевагу публічного адміністрування над державним управлінням, хоча й не зрозуміло, чому демократичні, публічно-сервісні та людиноорієнтовні засади не можна втілювати в межах сталої наукової термінології!

Так, зокрема, Є. О. Жукова зазначає: «Відмінність між публічним адмініструванням і державним управлінням полягає у наступному: а) державне управління виступає засобом впливу держави на суспільство і громадян для досягнення передусім інтересів держави, натомість публічне адміністрування є насамперед способом задовольнити інтереси фізичних та юридичних осіб, за допомогою наявного у публічній адміністрації потенціалу (правового, фінансового, кадрового, інформаційного тощо); б) державне управління не передбачає або ігнорує зворотний зв'язок із суспільством та окремими соціальними групами стосовно схвалення окремих рішень чи державних політик та їх зміни у разі несхвалення громадянами, тоді як публічне адміністрування має своєю невід'ємною ознакою систематичне вивчення задоволення суспільством і громадянами діями публічної адміністрації і удосконалення її діяльності

залежно від отриманого зворотного зв'язку; в) державне управління завжди політизоване, в основі всіх його заходів лежать політичні рішення, а публічне адміністрування є деполітизованим технократичним процесом виконання публічною адміністрацією своїх завдань, необхідних для забезпечення потреб та інтересів суспільства і громадян (або, щонайменше, прагне до деполітизованості та технократичності); г) для державного управління характерним є суб'єкт-об'єктний підхід, за якого держава активно змінює поведінку та свідомість громадянина, а для публічного адміністрування – суб'єкт-суб'єктний, партнерський, де держава і громадянин постають як рівноправні учасники суспільних відносин, спрямованих на забезпечення життєдіяльності суспільства, забезпечення прав та інтересів фізичних та юридичних осіб» [1, с. 140]. Такі ознаки, як політизованість, пріоритет інтересів держави над суспільними і над інтересами людини, наявність зворотних зв'язків на осі «людина – держава» мають, на наше переконання, переважно емоційний характер і не дають відповіді на запитання, чим же сутнісно публічне адміністрування краще за державне управління? Адже і форми, і методи, що використовуються апаратом управління, є такими самими за будь-якої термінології, функції і завдання держави також ідентичні, питання лише в тому, хто, з яких мотивів і наскільки професійно їх застосовує для виконання свого призначення як публічного службовця. А стосовно рівноправності людини й держави в публічно-правовому просторі, на наше переконання, недоцільно говорити як про чинник, який зумовлює потребу в трансформації однієї системи владної діяльності на іншу – державного управління на публічне адміністрування, адже, якщо йдеться про площину відносин щодо надання адміністративних послуг, то тут, безперечно, рівність у правах і обов'язках можлива, та й то маємо розуміти, що обов'язків більше в держави як у гаранта прав і свобод людини. Проте, коли йдеться про організацію владної діяльності в питаннях забезпечення фінансової стабільності держави, її економічної самостійності, обороноздатності, забезпечення правопорядку, законності, боротьби із злочинністю, у питаннях запобігання і припинення правопорушень тощо, ніякої рівності у правах і обов'язках бути не може, немає тут партнерських відносин, а форми й методи, що використовуються під час провадження владної діяльності, мають правовий і імперативний (примусовий) характер. Не є винятком і предмет цього дослідження – державно-владна організація справляння і стягнення податків, де, попри необхідність трансформації їх адміністрування в бік публічно-адміністративних засад, імперативна складова і примус є єдиною можливою формою забезпечення належного виконання платниками податкового обов'язку.

Повертаючись до дискусії про сутність публічного адміністрування, зауважимо також, що випадки емоційно забарвлених висновків про сутність і зміст публічного адміністрування є не поодинокими. До прикладу, Є. І. Таран наголошує: «...термін “державне управління” не є точним відповідником терміна “публічне управління” і за своїм значенням наближений до терміна “публічне адміністрування”. Основним залишається те, що ключовим аспектом державного управління є держава, а ключовим аспектом публічного управління є народ» [2, с. 36], із чого не повною мірою зрозуміло, що означає «ключовим аспектом є народ»... К. О. Колесникова також вказує: «...У державному управлінні до суб'єктів управління належать: органи виконавчої влади (уряд, міністерства,

державні комітети, інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації); керівники і керівний склад цих органів (політичні діячі; посадові особи; службові особи, які наділені державно-владними повноваженнями). У публічному адмініструванні суб'єктом виступають публічні адміністрації... державне управління та публічне адміністрування є підвидами (складовими) соціального управління. Публічне адміністрування є зв'язком між державним управлінням і публічним управлінням і забезпечує організацію та втілення його рішень. Ключовими елементами для державного управління є держава і державна влада, а для публічного адміністрування – суспільство та публічна влада. У державному управлінні об'єктом виступає держава, а в публічному адмініструванні об'єктом є суспільство. Для державного управління характерний авторитаризм, а для публічного адміністрування – демократія» [3, с. 44–45]. Вважаємо, що такі визначення публічного адміністрування, рівно як і провадження аналітичної діяльності щодо його співвідношення з державним управлінням та суміжними категоріями – публічним управлінням, державним менеджментом, публічним менеджментом тощо, – є методологічно не вивіреними й такими, що не відображають сутності глибинних перетворень в організації і здійсненні державно-владної діяльності із впорядкування суспільних відносин.

Украї доречною та позбавленою будь-якого суб'єктивного емоційного забарвлення вбачається позиція К. В. Бондаренко: «...публічне адміністрування є тією категорією, тим феноменом, що замінює державне управління, є продуктом розвитку державного управління... є державним управлінням в його розвитку, тобто тим державним управлінням, якого прагне українське суспільство і держава» [4, с. 84].

Ми, зі свого боку, відстоюємо позицію, згідно з якою публічне адміністрування є новою формою державного управління, яка відповідає (чи принаймні прагне такої відповідності) конституційно встановленим засадам організації та діяльності держави в умовах визнання людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю, де права та свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження й забезпечення прав і свобод людини визнані головним обов'язком держави. Сучасний стан адміністративного законодавства не дає підстав залишитися цим парадигмальним засадам лише законодавчо визначеними гаслами. Йдеться про те, що становлення системи адміністративного судочинства на підставі матеріального та процесуального законодавства, яке регламентує його здійснення, нормативне впорядкування надання адміністративних послуг, здійснення адміністрування у спосіб та у формах, визначених законодавством про адміністративну процедуру, організація здійснення нормотворчої діяльності як складової виконавчо-розпорядчої діяльності органів виконавчої влади і частково органів місцевого самоврядування на основі законодавства про правотворчу діяльність – усе це є, безперечно, тими демократичними здобутками, які й перетворюють державне управління на більш демократичну, людино орієнтовану, публічно-сервісну діяльність публічно-владного змісту, котрій більшою мірою відповідає дефініція «публічне адміністрування». І в такому сенсі, маючи у своїй основі змістовний орієнтир, визначення публічного адміністрування в такий спосіб: «...Публічне адміністрування – це регламентована законами та іншими нормативно-

правовими актами діяльність суб'єктів публічного адміністрування, спрямована на здійснення законів та інших нормативно-правових актів шляхом прийняття адміністративних рішень, надання встановлених законами адміністративних послуг» [5, с. 10], вбачається доречним і беззаперечним, адже орієнтує нас на те, що за будь-яких обставин змістом такої діяльності є організація практичного виконання законів і надання адміністративних послуг.

Утім, попри висловлену критику сучасних підходів до визначення сутності публічного адміністрування, де наявність партнерських засад на осі «людина – держава» не виправдано ідеалізується, не можемо не звернути увагу на впровадження людино орієнтовних засад у публічно-владну діяльність, завдяки чому людина стає центром прийняття всіх публічно-владних рішень, її права і свободи визначають зміст таких рішень, а мета всієї публічно-владної діяльності з упорядкування суспільних відносин полягає в утвердженні й забезпеченні реалізації прав і свобод людини. Зрозуміти розташування правообов'язкових елементів в публічних правовідносинах допомагає категорія адміністративних зобов'язань, яка, на думку В. К. Колпакова, стала останнім часом системоутворювальною в адміністративно-правовій доктрині: «...відносини щодо виконання адміністративних зобов'язань публічної адміністрації перед суспільством і є предметом адміністративного права. До них зокрема, відносяться: а) відносини публічного управління; б) відносини адміністративних послуг; в) відносини відповідальності публічної адміністрації за неправомірні дії або бездіяльність; г) відносини відповідальності за порушення встановленого порядку і правил (адміністративно-деліктні відносини)» [6, с. 31]. В іншій своїй науковій розробці В. К. Колпаков зазначає: «...системоутворюючим для предмета адміністративного права чинником є категорія “відносини адміністративних зобов'язань”. Сутність цих відносин обумовлена змістом норм Конституції України щодо відповідальності держави перед людиною, визнання головним обов'язком держави утвердження і забезпечення прав і свобод людини, верховенства права, обмеження повноважень і дій публічної адміністрації Конституцією і законами України... публічна адміністрація при утворенні приймає на себе зобов'язання публічного характеру, виконання яких потребує використання публічною адміністрацією владних повноважень...» [7, с. 102].

Під відносинами адміністративних зобов'язань ми пропонуємо розуміти комплекс урегульованих нормами адміністративного права суспільних відносин, у яких одна сторона – публічна адміністрація – на виконання функцій і завдань держави, будучи обов'язковим суб'єктом таких відносин, має право, використовуючи примус, видавати обов'язкові до виконання приписи, втілені у формах підзаконних нормативно-правових актів та адміністративних актів, організовувати та забезпечувати владною силою їх належне виконання, вимагати від адресатів цих приписів належного їх виконання. Водночас органи публічного адміністрування зобов'язані через здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності забезпечувати права і свободи іншої сторони адміністративних зобов'язань – приватної особи – до реалізації і прибирати перешкоди для належного виконання людиною її юридичних обов'язків. Оскільки ми цю групу відносин тлумачимо як «зобов'язання», то розуміємо їх як двосторонній зв'язок у публічно-правовому просторі. В іншій сторони цих зобов'язань – приватної особи – сутність

адміністративно-правового статусу полягає у наявності права на забезпечення проголошених прав і свобод, а також в обов'язку додержуватися всіх законних вимог публічної адміністрації.

Податковий обов'язок, оскільки ця категорія набула юридично визначеного характеру (стаття 36 Податкового кодексу), беззаперечно, пов'язується з нормативно визначеною мірою належної поведінки платника податків і полягає у примусовому покладанні на нього необхідності в безумовний і першочерговий спосіб обчислити, задекларувати та/або сплатити суму податку та збору в порядку і строки, визначені податковим законодавством. Це було б беззаперечним, якби ми не піддавали науковій оцінці податкові правовідносини як двосторонній адміністративно-зобов'язальний зв'язок. А з такого ракурсу податковий обов'язок має подаватися як визначена законодавством про податки і збори міра належної поведінки не тільки платника податку, а й органів, які, на жаль, до сьогодні, попри всі здобутки адміністративно-правової науки з питань публічного адміністрування, визначаються як «контролюючі» (стаття 41 Податкового кодексу «Контролюючі органи та органи стягнення»). Із цього приводу цікавою вбачається думка Н. С. Хатнюк: «...податковий обов'язок платника податків є багатоаспектною системоутворюючою категорією, виконання якого повинно базуватися на створенні державою умов щодо його безперешкодної реалізації та налагодженні партнерських відносин з метою збалансування інтересів учасників податкових правових відносин та ефективного наповнення публічних грошових фондів... виконання податкового обов'язку платника податків обумовлюється значною кількістю приписів процесуального характеру. І лише завдяки модернізації податкових процедур, простоти та зручності їх здійснення, якості надання податкових консультацій щодо роз'яснення вимог чинного податкового законодавства органами ДПС України може бути сформовано новий погляд на правове регулювання податкового обов'язку» [8, с. 45, 51]. Ми повною мірою поділяємо такі міркування і пропонуємо розуміння об'єкта податкових правовідносин не в такий спосіб: «...об'єктом податкових правовідносин є те, на що спрямована поведінка його учасників... йдеться передусім про грошові кошти (матеріальне благо), які повинні бути внесені платником податків до бюджету або позабюджетний фонд у формі податку або збору або стягнуті примусово податковими органами» [9, с. 281], а як «...поведінку їх учасників – зобов'язаних (платників податків) і уповноважених (контролюючих органів)» [10, с. 333]. Така теза рівною мірою доводиться навіть побіжним поглядом на суспільні відносини з питань оподаткування, які регулюються нормами податкового законодавства: 1) суспільні відносини щодо встановлення податків, зборів та інших обов'язкових платежів фіскального характеру, 2) суспільні відносини з обчислення та сплати податків, 3) суспільні відносини із справляння та стягнення податків, 4) відносини з приводу контролю за виконанням податкового обов'язку, 5) відносини з оскарження рішень та дій «контролюючих» органів, 6) відносини з притягнення винних у порушенні податкового законодавства до фінансової відповідальності. Ми прагнемо розуміння, що органи публічного адміністрування, які реалізують державну політику з питань справляння та стягнення податків та інших обов'язкових платежів фіскального характеру, мають не стільки статус управляючого учасника податкових правовідносин, скільки обов'язаного, оскільки саме від належного виконання цими органами призначення,

визначеного адміністративним і податковим законодавством, залежить можливість платника податків виконати його податковий обов'язок належним чином. На цей бік розуміння двостороннього правового зв'язку платника і контролюючих органів вказує, зокрема А. Г. Васильєва, яка виділяє основні ознаки податкового обов'язку, серед яких: «...належність, соціальна необхідність і можливість. Тобто кожен платник, на якого законом покладено обов'язок сплачувати відповідний податок, реалізує належну, соціально необхідну та можливу модель поведінки» [11, с. 26]. «Можливість», про яку в цьому випадку йдеться, і ми цю позицію повною мірою поділяємо, повинні в межах своєї публічно-адміністративної компетенції забезпечити органи публічного адміністрування з питань справляння і стягнення податків. Саме їх діяльність, яка за своєю правовою природою є публічним адмініструванням в питаннях справляння і стягнення податків, має становити надійне підґрунтя узгодження й забезпечення прав платників податків і публічних інтересів через сферу оподаткування.

Висновки та пропозиції. Публічне адміністрування варто розглядати як категорію, аналогічну державному управлінню, з коригуванням у бік демократичних, публічно-сервісних і людино орієнтованих засад, де органи публічно-владної діяльності на виконання функцій і завдань держави, через виконавчо-розпорядчу діяльність правозастосовного характеру створюють умови для практичної реалізації приписів норм права в конкретних правовідносинах. У такому вигляді відносини на осі «приватна особа – публічна адміністрація» постають як відносини адміністративних зобов'язань, у яких чітко відслідковується двосторонній правовий зв'язок приватної особи та публічної адміністрації. У такому соціальному правовому зв'язку приватна особа – платник податків, діючи на виконання належним чином свого податкового обов'язку, повинна мати право на отримання від держави в особі органів адміністрування податків публічного сервісу у вигляді усунення будь-яких (нормативних чи організаційних) перешкод у виконанні такого обов'язку, а органи адміністрування податків постають як зобов'язана сторона, на яку покладається завдання забезпечення можливості належного виконання платником податків податкового обов'язку у випадках, передбачених статтею 54 Податкового кодексу.

Список використаної літератури

1. Жукова Є. О. Публічне адміністрування та державне управління: особливості співвідношення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 137–140.
2. Таран Є. І. Співвідношення понять «державне управління», «публічне адміністрування» та «публічне управління» у трансформаційних процесах України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. Том 31 (70). № 2. С. 33–37.
3. Колесникова К. О. Співвідношення державного управління та публічного адміністрування у процесі суспільної трансформації. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. Вип. 3. С. 41–45.
4. Бондаренко К. В. До питання розмежування понять «державне управління» та «публічне адміністрування». *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. № 3. С. 80–84.
5. Основи публічного адміністрування : навч. посіб. / Ю. П. Битяк, Н. П. Матюхіна, М. С. Ковтун та ін. ; за заг. ред. Н. П. Матюхіної. Вид. 2-ге, допов. та перероб. Харків, 2021. 238 с.
6. Коломоєць Т. О., Колпаков В. К. Вступ до навчального курсу «Адміністративне право України» : навч. лекція. Київ, 2014. 240 с.

7. Колпаков В. К. Адміністративно-правові відносини: поняття та види. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2013. № 1. С. 101–104.
8. Хатнюк Н. С. Податковий обов'язок платника податків та держава: правовий взаємозв'язок. *Наукові праці МАУП. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 4. С. 45–53.
9. Філіпович І. О. Об'єкт податкових правовідносин у сучасній доктрині податкового права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 280–282.
10. Сахно Д. Податкові правовідносини як сфера зловживання правом. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Т. 4. С. 331–334.
11. Васильєва А. Г. Податковий обов'язок як міра належної, соціально необхідної й можливої поведінки платника податків. *Право та державне управління*. 2013. № 2. С. 25–29.

References

1. Zhukova, Ye. O. (2022). Publiche administruvannya ta derzhavne upravlinnia: osoblyvosti spivvidnoshennia [Public administration and state management: Features of the correlation]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo* [Analytical and Comparative Jurisprudence], (2), 137–140 [in Ukrainian].
2. Taran, Ye. I. (2020). Spivvidnoshennia poniat “derzhavne upravlinnia”, “publiche administruvannya” ta “publiche upravlinnia” u transformatsiinykh protsesakh Ukrainy [Correlation of the concepts of “state management”, “public administration” and “public management” in the transformational processes of Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Derzhavne upravlinnia* [Scientific Notes of Taurida National V. I. Vernadsky University. Series: Public Administration], (31 (70)), 33–37 [in Ukrainian].
3. Kolesnykova, K. O. (2013). Spivvidnoshennia derzhavnoho upravlinnia ta publichnoho administruvannya u protsesi suspilnoi transformatsii [Correlation between state management and public administration in the process of social transformation]. *Publiche upravlinnia: teoriia ta praktyka* [Public Management: Theory and Practice], (3), 41–45 [in Ukrainian].
4. Bondarenko, K. V. (2018). Do pytannia rozmezhuвання poniat “derzhavne upravlinnia” ta “publiche administruvannya” [On the issue of distinguishing between the concepts of “state management” and “public administration”]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo* [State and Regions. Series: Law], (3), 80–84 [in Ukrainian].
5. Bytyak, Yu. P., Matyukhina, N. P., & Kovtun, M. S. (2021). *Osnovy publichnoho administruvannya* [Foundations of public administration] (N. P. Matyukhina, Ed.; 2nd ed.). Kharkiv [in Ukrainian].
6. Kolomoets, T. O., & Kolpakov, V. K. (2014). *Vstup do navchalnogo kursu “Administratyvne pravo Ukrainy”* [Introduction to the training course “Administrative Law of Ukraine”] (Lecture). Kyiv [in Ukrainian].
7. Kolpakov, V. K. (2013). Administrativno-pravovi vidnosyny: poniattia ta vydy [Administrative and legal relations: Concept and types]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal* [Law Electronic Scientific Journal], (1), 101–104 [in Ukrainian].
8. Khatnyuk, N. S. (2016). Podatkoviy oboviazok platnyka podatkov ta derzhava: pravovyi vziomozv'язok [Tax obligation of the taxpayer and the state: Legal interconnection]. *Naukovi pratsi MAUP. Seriya: Yurydychni nauky* [Scientific Works of IAPM. Series: Legal Sciences], (4), 45–53 [in Ukrainian].
9. Filipovych, I. O. (2020). Obiekt podatkovykh pravovidnosyn u suchasni doktryni podatkovoho prava [Object of tax legal relations in the modern doctrine of tax law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal* [Law Electronic Scientific Journal], (2), 280–282 [in Ukrainian].
10. Sakhno, D. (2017). Podatkovi pravovidnosyny yak sfera zlovzhyvannia pravom [Tax legal relations as a sphere of abuse of rights]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii* [Actual Problems of Domestic Jurisprudence], (6, Vol. 4), 331–334 [in Ukrainian].
11. Vasyliieva, A. H. (2013). Podatkovi oboviazok yak mira nalezhnoi, sotsialno neobkhidnoi i mozhyvoi povedinky platnyka podatkov [Tax obligation as a measure of proper, socially necessary and possible behavior of a taxpayer]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia* [Law and State Administration], (2), 25–29 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 24.11.2025

Дата прийняття статті: 19.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

P. P. Bilyk, Candidate of Juridical Science, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
Department of Administrative and Commercial Law
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: pasha.bilik@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2651-4742>

TAX LEGAL RELATIONS AND RELATIONS OF ADMINISTRATIVE OBLIGATIONS: DOCTRINAL ISSUES OF RELATIONSHIP AND MUTUAL ALIGNMENT

Summary

The article provides a theoretical analysis of the grounds and justification for the possibility of transforming state and government activities from regulating social relations in an executive and administrative manner from state and administrative principles to public and administrative ones. It is emphasized that despite the existence of certain theoretical developments, today there is a lack of comprehensive research that would consider tax legal relations, namely as relations of administrative obligations, which makes it impossible to make appropriate transformations of the current tax legislation, where tax administration bodies, performing the role of a public service body for taxpayers, should become bodies ensuring the proper fulfillment of their tax obligations by private individuals. This necessitates further systematic understanding of the category of “administrative obligations” in tax law, taking into account new challenges and tasks of the legal reality in Ukraine. The grounds for determining the advantages of public administration over state administration were subjected to critical analysis, and public legal relations were also analyzed from the perspective of their understanding as relations of administrative obligations. Tax legal relations were studied as a bilateral legal relationship of an administrative-obligatory nature. It was proved that public administration bodies that implement state policy on the collection and collection of taxes and other mandatory payments of a fiscal nature have not so much the status of a managed participant in tax legal relations as an obligated one, since it is precisely on the proper fulfillment by these bodies of their purpose, defined by administrative and tax legislation, that the taxpayer’s ability to fulfill his tax obligation properly depends. It is concluded that Public Administration should be considered as a category similar to public administration, with adjustments towards democratic, public service and people-oriented principles, where public authorities, in order to perform the functions and tasks of the state, through executive and administrative activities of a law enforcement nature, create conditions for the practical implementation of the provisions of the law in specific legal relations. The need for further development and implementation of public administrative and binding principles in the practice of improving the legal regulation of taxation relations is substantiated.

Keywords: public administration, executive and administrative activities, public administration, executive power, taxes, fees, fiscal payments, administrative obligations, tax legal relations, administrative legal relations.

DOI <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.348099>

УДК 342.9

В. С. Куля, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: adv.v.kulia@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0000-2781-3974>

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ВСІХ УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ ПЕРЕД ЗАКОНОМ І СУДОМ НА СТАДІЇ ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ

У статті здійснено ґрунтовний аналіз особливостей реалізації фундаментального принципу рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом саме на початковій стадії відкриття провадження. Наведено негативні факти реалізації цього принципу під час дії воєнного стану та поширення спорів, пов'язаних із проходженням військової служби, зокрема: прояви надмірного формалізму судів під час вирішення питання про відкриття провадження (що підтверджується позицією ЄСПЛ та практикою Верховного Суду); дискримінація за категоріями справ, що проявляється в необґрунтованому затягуванні відкриття провадження (особливо у справах військовослужбовців); невизначеність законодавства щодо застосування строків звернення до суду для похідних позовних вимог і дискримінаційна вимога сплати судового збору військовослужбовцями у справах, пов'язаних із виконанням військового обов'язку (на прикладі відшкодування неотриманого речового забезпечення). Запропоновано шляхи розв'язання виявлених недоліків як на теоретичному, так і на практичному рівні.

Ключові слова: адміністративний процес, принципи адміністративного процесу, процесуальні засади, принцип рівності, принцип рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом, стадії адміністративного процесу, відкриття провадження, адміністративне судочинство.

Постановка проблеми. Актуальність досліджуваної теми зумовлена відсутністю ґрунтовного дослідження особливостей реалізації принципу рівності адміністративного процесу перед законом і судом, особливо в контексті відкриття провадження. Саме на стадії відкриття провадження в адміністративному процесі визначається, чи розглядатиметься справа судом, а у випадку розгляду – наступний вектор ходу судового процесу, порядок протікання та реалізації усіх подальших стадій і певною мірою зміст судового рішення, яким суд повинен вирішити спір. Безумовно, що без дотримання принципів адміністративного судочинства, у тому числі принципу рівності, завдання адміністративного судочинства не може бути виконано. З урахуванням поетапності процесу основи рівності мають бути закладені та дотриманні на самому першому етапі – відкритті провадження.

Окреслення меж досліджуваного принципу на етапі відкриття провадження, особливостей реалізації цього принципу крізь призму законодавчо встановленого

механізму відкриття провадження має теоретичне та практичне значення для пошуку проблематики порушення цього принципу й постійного вдосконалення теоретичних правозастосування з метою так званої ідеальної рівності в засобах реалізації прав та доступу до правосуддя сторін тощо. Наразі практика показує суттєве зростання кількості адміністративних спорів, пов'язаних з оскарженням дій суб'єктів владних повноважень, що потребує чіткого забезпечення рівноправності на всіх етапах процесу, особливо в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. До того ж стандарти Європейського суду з прав людини, зокрема у справах щодо статті 6 Європейської конвенції з прав людини, зобов'язують Україну до постійного вдосконалення процедур доступу до правосуддя. Оскільки судова практика демонструє неоднозначні підходи до застосування норм про відкриття провадження, що іноді призводить до фактичної нерівності між учасниками адміністративного судочинства, це дослідження було б невеличкою спробою на шляху майбутнього зміцнення демократії та права у сьогоденній Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковцями практично не розглядається питання специфіки реалізації принципу рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом на етапі відкриття провадження. Здебільшого дослідження стосуються конституційного або загально-процесуального принципу рівності, частково досліджуваного принципу, окремо стадії відкриття провадження в адміністративному процесі, а саме ці питання розглядають такі вчені: С. А. Гебеш, Н. В. Ільчишин, С. В. Ківалов, О. М. Пасенюк, О. І. Харитоновна, О. Г. Яновська. Детальний аналіз досліджень, правозастосовна практика та методи системного аналізу й синтезу дають змогу досягти мети дослідження.

Мета статті. Метою цього дослідження є аналіз особливостей практики реалізації та забезпечення принципу рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом на стадії відкриття провадження з урахуванням нормативного регулювання, доктринальних позицій та судової практики, постановка проблематики цього принципу на відповідній стадії та спроба теоретичного розв'язання відповідних недоліків законодавства та правозастосування.

Виклад основного матеріалу. Принцип рівності перед законом і судом у сфері адміністративного судочинства не є ізольованим явищем, а впливає із загальної концепції верховенства права та конституційної рівності громадян. Стаття 8 Кодексу адміністративного судочинства (КАС) України закріплює, що «усі учасники судового процесу є рівними перед законом і судом. Не може бути привілеїв чи обмежень прав учасників судового процесу за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [2, ст. 8]. У доктрині адміністративного права України цей принцип розглядається як багатогранне явище, що охоплює як формальну, так і матеріальну рівність. Формальна рівність передбачає однакове застосування норм права до всіх суб'єктів незалежно від їхнього статусу, тоді як матеріальна рівність спрямована на усунення фактичних перешкод у доступі до правосуддя.

Принцип рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом впливає з конституційного принципу рівності прав і свобод людини та рівності громадян перед законом, загальних принципів правосуддя та накладається на специфіку адміністративно-процесуальних відносин (де суб'єкти за своїм процесуальним статусом, закріпленими правами й обов'язками є нерівними за своєю суттю, проте мають бути рівними в засобах і способах їх здійснення та захисту) [3, с. 19]. У контексті стадії відкриття провадження рівність проявляється через однакові вимоги до форми та змісту позовної заяви, єдині строки розгляду, а також однакові підстави для відмови у відкритті провадження. Водночас доктрина підкреслює, що рівність не означає абсолютної однаковості процедур для всіх категорій суб'єктів: для вразливих груп (осіб з інвалідністю, малозабезпечених, внутрішньо переміщених осіб, учасників бойових дій) передбачаються спеціальні гарантії, які не порушують, а, навпаки, забезпечують реальну рівність.

Як зазначає Н. В. Ільчишин, «розгляд адміністративної справи судами першої інстанції, апеляційної інстанції чи касаційної інстанції відбувається з дотриманням процедурних особливостей визначених чинним законодавством стадій, до яких доречно віднести: 1) стадію відкриття провадження; 2) стадію підготовки справи до судового розгляду; 3) стадію судового розгляду справи; 4) стадію ухвалення рішення судом» [4, с. 43]. Окремо зауважимо, що стадія відкриття провадження може бути як у суді першої інстанції, так і в суді апеляційної та касаційної інстанцій, з урахуванням специфіки, встановленої КАС України для кожної сходинок судочинства.

Т. О. Коломоець під відкриттям провадження у справі розуміє сукупність процесуальних дій щодо з'ясування правових питань прийняття адміністративним судом до розгляду адміністративного позову [5, с. 138].

С. А. Гебеш та Н. В. Ільчишин наводять детермінацію поняття, а саме «відкриття провадження у справі адміністративного судочинства – це визначений законодавством України порядок здійснення судом юридично значущих процесуальних дій, спрямованих на: прийняття позовної заяви; перевірку позовної заяви на відповідність встановленим законом вимогам, строків подання, виявлення недоліків, встановлення факту адміністративної дієздатності позивача або належності повноважень представника, підстав звернення, правильність підсудності справи; прийняття рішення про подальший розгляд справи по суті» [6, с. 399; 7, с. 74]. Автор розділяє позицію цих учених, оскільки таке визначення корелюється з нормами КАС України, тож надалі дослідження здійснюватиметься з врахуванням особливостей, зазначених вище.

Стадія відкриття провадження в адміністративному судочинстві детально врегульована положеннями Кодексу адміністративного судочинства України, зокрема статтями 168–171.

Провадження може розпочинатися адміністративним судом за наявності необхідних передумов права на пред'явлення адміністративного позову, а також додержання порядку реалізації цього права [8, с. 256].

На думку С. А. Гебеш, оскільки основною процесуальною формою адміністративного судового процесу є позовне провадження, право зацікавленої особи на відкриття провадження у справі адміністративного судочинства реалізується через позов [9, с. 76].

Згідно із ч. 2 ст. 171 КАС України, «суддя відкриває провадження в адміністративній справі на підставі позовної заяви, якщо відсутні підстави для залишення позовної заяви без руху, її повернення чи відмови у відкритті провадження у справі» [2, ст. 171]. Згідно зі статтею 169 КАС України, «суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, встановлених статтями 160, 161 цього Кодексу, протягом п'яти днів з дня подання позовної заяви постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху» [2, ст. 169]. Цей інститут є важливим гарантом рівності, оскільки запобігає автоматичному закриттю доступу до правосуддя через формальні помилки, особливо для позивачів, які не мають юридичної освіти чи професійної допомоги. Рішення про відмову у відкритті провадження приймається лише за вичерпним переліком підстав, визначених статтею 170 КАС України, зокрема у разі відсутності належності справи до адміністративної юрисдикції, пропуску строків звернення до суду без поважних причин чи подвоєння позовних вимог. Таке рішення має бути вмотивованим і підлягає окремому оскарженню, що додатково посилює гарантії рівноправності.

Додатково статтею 169 КАС України визначаються умови та строки повернення позовної заяви позивачу, а стаття 170 КАС України передбачає чіткий перелік підстав, за яких суд відмовляє у відкритті провадження. Тобто законом встановлюється однаковий строк для вирішення питання про відкриття, залишення без руху чи повернення позову для всіх категорій справ і позивачів, що забезпечує формальну рівність у часовому вимірі в контексті. Також визначається формальна рівність щодо підстав та строків повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження. Подібні вимоги встановлюються і для судів апеляційної (статті 298–300) та касаційної інстанції (статті 332–334). Цікавою новелою 2023 року було доповнення ч. 1 ст. 169 КАС України новим абзацом, а саме «суд постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху також у разі, якщо позовну заяву подано особою, яка відповідно до частини шостої статті 18 цього Кодексу зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не зареєструвала його» [2, ст. 169], який фактично урівняв між собою професійних суб'єктів (адвокатів, нотаріусів, виконавців) та суб'єктів владних повноважень, що призвело до забезпечення дотримання процесуальних строків і принципу процесуальної економії. При цьому законодавець не встановлював такого обов'язку для фізичних осіб (право таких осіб реєструвати електронний кабінет залишається), що забезпечує дотримання балансу та не створює обмежень у доступі до правосуддя. Такий підхід є адекватним дотриманням принципу рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом.

Далі, з метою відкриття провадження суд встановлює дотримання умов ч. 1 ст. 171 КАС України, зокрема відповідність позову вимогам ст. 160, 161 та 172 КАС України, наявність у представника повноважень, відповідність вимогам щодо строків тощо. Такими статтями не заперечується право сторін обґрунтовувати позов згідно зі своєю правовою позицією та наявними доказами, але встановлюються певні формальні вимоги до прийняття заяви до розгляду, дотримуватись яких мають позивачі в рівних вимогах. Відповідно до того, як сторони реалізовуватимуть свої права, вони можуть мати наслідки у вигляді певної процесуальної реакції суду на їхні дії та дотримання ними формальних вимог під час подання позову.

Доречно процитувати С. А. Гебеша, який визначає, що «залежно від наслідків, що можуть наставати в результаті того чи іншого юридичного факту, функції можна класифікувати наступним чином: функція офіційної визначеності; процесоутворююча функція (відкриття провадження у справі, а значить, виникнення адміністративно процесуальних відносин); правонаділяюча функція (набуття сторонами процесуального статусу учасників процесу); трансформуюча функція (постановлення ухвали про об'єднання в одне провадження кількох однорідних позовних вимог за позовами), призупиняюча функція (залишення позову без розгляду, повернення позовної заяви); припиняюча функція (відмова у відкритті провадження у справі)» [10, с. 36]. О. М. Панасенюк зазначає, що «процесуально-правовим наслідком звернення до суду з адміністративним позовом та постановленням ухвали про відкриття провадження у справі є початок адміністративного судочинства, а матеріально-правовим-наслідком – переривання плинку строку звернення до адміністративного суду» [11, с. 189]. Отже, принцип рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом на стадії відкриття провадження реалізується через систему чітких, формалізованих та уніфікованих процесуальних механізмів, ключовими аспектами реалізації якого є: єдність вимог до позову, уніфіковані наслідки (процесуальна реакція на недотримання цих вимог), гарантії доступу та вмотивованості рішень (залишення без руху як гарантія змоги виправити недоліки, вичерпний перелік підстав для відмови у відкритті провадження чи повернення позову), «електронна рівність» (доступ через систему «Електронний суд») та процесуальна економія.

Реалізація принципу рівності на стадії відкриття провадження має низку специфічних рис, зумовлених як характером адміністративного судочинства, так і особливостями суб'єктного складу. Передусім рівність проявляється в рівному доступі до механізмів ініціації процесу. Запровадження системи «Електронний суд» дає змогу подавати позовні заяви в електронній формі, що значно спрощує процедуру для осіб, які проживають у віддалених регіонах чи мають обмежені фізичні можливості, це прибирає черги під канцелярією суду та забезпечує механізм процесуальної економії. З урахуванням умов воєнного стану, блекаутів, відсутності стабільного інтернет-підключення чи можливості роздрукувати позов із додатками та відправити до суду виникають певні складнощі з реалізацією цього механізму, проте для цього наявний інститут поновлення строків, залишилося лише питання доведення таких обставин. З іншого боку, такий механізм створює додаткове фінансове навантаження на суди, оскільки вони змушені друкувати всі матеріали, подані через систему «Електронний суд». Проте обов'язком держави є забезпечення функціонування судової влади відповідно до вимог законодавства.

Частою проблемою є питання прояву судом надмірного формалізму під час вирішення питання про відкриття провадження. Роль судді на цій стадії є ключовою у забезпеченні рівності. Суддя зобов'язаний перевіряти позовну заяву суто на відповідність формальним вимогам, не оцінюючи перспективність позову по суті та не проявляючи надмірного формалізму. Наприклад, Велика Палата Верховного Суду в постанові від 30.09.2020 у справі № 9901/144/20 зазначила, що «суворе трактування національним законодавством процесуального правила (надмірний формалізм) можуть позбавити заявників права звертатись до суду (рішення ЄСПЛ у справі «Перес де Рада Каваніллес проти Іспанії» від 28 жовтня

1998 року). Згідно з усталеною практикою ЄСПЛ, реалізуючи положення Конвенції, необхідно уникати занадто формального ставлення до передбачених законом вимог, так як доступ до правосуддя повинен бути не лише фактичним, але й реальним. Надмірний формалізм при вирішенні питання щодо прийняття позовної заяви або скарги є порушенням права на справедливий судовий захист». Дослідження судової практики показує, що близько четвертої частини ухвал суду першої інстанції про відмову у відкритті провадження скасовується судами апеляційних інстанцій як такі, що є виявом «надмірного формалізму» [12]. Вважаємо, що вияв надмірного формалізму в окремих справах за умови дотримання достатніх процесуальних вимог – коли в аналогічних спорах той самий або інший суд відкриває провадження – є порушенням принципу рівності всіх учасників адміністративного процесу. Також неприпустимим є встановлення фільтрів через призму малозначності справ (адже сама по собі малозначність є, по суті, оціночним поняттям), особливо коли це стосується Верховного Суду.

Актуальною проблемою є тривале невідкриття провадження у справі. Зокрема, суди апеляційної інстанції до вирішення питання про відкриття провадження часто витребовують справу із суду першої інстанції (попри те, що всі заяви по суті справи подаються через систему «Електронний суд»). Унаслідок цього розгляд питання про відкриття провадження може тривати місяцями. Здебільшого таке відбувається зі справами з приводу захисту прав військовослужбовців (звільнення з військової служби, переміщення, виплати тощо). Як приклад, автор може навести справу № 300/3233/25, де Восьмий апеляційний адміністративний суд ухвалою від 25.08.2025 витребував справу із суду першої інстанції [13], а провадження відкрив лише 21.10.2025 [14] та 24.10.2025 [15]. О. Г. Яновська зазначає: «Судді повинні усвідомлювати особисту відповідальність за розгляд справ у встановлені законом строки, за якість розгляду справ, не допускати фактів зволікання, вживати всіх необхідних заходів з метою неухильного дотримання процесуальних строків» [16, с. 66]. На думку автора, така ситуація є банально затягуванням розгляду справ щодо захисту прав військовослужбовців, а отже, є дискримінацією за родом діяльності, грубим порушенням принципу рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом. У цьому випадку ніщо не перешкоджає суду пересвідчитись у дотриманні всіх формальних вимог через систему «Електронний суд», відкрити провадження у справі та паралельно витребувати справу, якщо виникне потреба в додаткових матеріалах. У разі подальшого виявлення порушення стороною вимог до апеляційної скарги та строків її подачі суд після надходження матеріалів справи може залишити апеляційну скаргу без руху з метою надання строку для усунення ймовірних недоліків.

Законодавчо неврегульованим залишається питання строків звернення до суду з похідними позовними вимогами (відразу з основними позовними вимогами чи після їх задоволення, адже право на задоволення таких вимог судом виникне лише після задоволення основних). Наприклад, Львівський окружний адміністративний суд ухвалою від 30.05.2025 залишив позов без руху у справі № 380/9406/25 про визнання протиправним наказу начальника ТЦК про мобілізацію особи в частині вимог до військової частини про скасування наказу командира військової частини про прийняття до списків особового складу

з причин пропуску строків до звернення до суду, адже строк звернення до суду за такою вимогою згідно із ч. 5 ст. 122 КАС України становить 1 місяць, а за основною згідно із ч. 2 ст. 122 КАС України – 6 місяців [17]. Тобто маємо ситуацію, коли для похідної позовної вимоги строк позовної давності встановлюється 1 місяць, а для основної – 6 місяців (наявний дисбаланс у строках). Відповідно до п. 23 ч. 1 ст. 4 КАС України, «похідна позовна вимога – вимога, задоволення якої залежить від задоволення іншої позовної вимоги (основної вимоги)» [2, ст. 4]. Об'єднуючи такі вимоги в один позов, позивач керується принципами процесуальної економії та розумності. Отже, у випадку «сліпого» дотримання строку в один місяць, неможливо було б застосувати досудовий порядок оскарження рішення військово-лікарської комісії. Без визнання рішення військово-лікарської комісії протиправним неможливо застосувати один із базових принципів права, що протиправні дії не можуть спричиняти правомірних наслідків, а отже, й задовільнити похідні позовні вимоги. Залишення без розгляду похідних позовних вимог матиме наслідком прийняття неефективного рішення, зумовить потребу в повторному зверненні до суду. Із системного аналізу норм КАСУ випливає, що для похідних позовних вимог чинним законодавством не встановлено окремого від основної вимоги строку для звернення до суду. Натомість перебіг такого строку починається з моменту винесення прийняття рішення суду за основною вимогою. Саме з рішення суду, яким встановлюється протиправність дій, рішень суб'єкта владних повноважень, особа може дізнатися про наявність порушення її права. За таких умов перебіг строку для звернення до суду розпочинається з моменту ухвалення рішення судом. Згідно з позицією, висловленою в ухвалі Верховного Суду від 24 травня 2021 року у справі № 9901/20/21, «принцип процесуальної економії спрямований, у першу чергу, на пришвидшення розгляду справи (вирішення спору) та зменшення судових витрат» [18]. Вважаємо, що в разі застосування строків звернення до адміністративного суду у вказаній категорії справ слід виходити з того, що встановлені процесуальним законом строки та повернення позовної заяви на підставі їх пропуску не можуть слугувати меті відмови в захисті порушеного права, легалізації наслідків протиправних дій з боку держави. Звертаємо увагу, що такі ситуації виникають суто у справах щодо призову на військову службу та звільнення з неї, а отже, такі дії судів і відсутність чіткого врегулювання законодавства щодо цього питання призводять до порушення принципу рівності.

Також з урахуванням сьогодення виникає дискримінаційна вимога судів щодо сплати звільненим військовослужбовцем судового збору в справах про оскарження бездіяльності військової частини щодо невиконання позивачу грошової компенсації вартості за неотримане речове майно відповідно до Порядку № 178. Наприклад, Запорізький окружний адміністративний суд залишив позовну заяву без руху у справі № 280/8333/25 ухвалою від 29.09.2025 з посиланням на практику Верховного Суду, згідно з якою речове майно не можна ототожнювати із заробітною платою (грошовим забезпеченням), щодо правової природи компенсації за неотримане речове майно, то її слід розглядати як особливий, окремий вид належних військовослужбовцю сум (постанови від 26 травня 2021 року у справі № 380/5093/20, від 30 серпня 2021 року у справі № 520/7668/20 та від 12 жовтня 2012 року у справі № 380/6200/20, від 23 червня 2022 року

у справі № 540/2001/21, від 23 червня 2022 року у справі № 540/1951/20) [19]. Утім, на думку автора, право на отримання зазначеної компенсації виникло в позивача безпосередньо у зв'язку з проходженням військової служби та звільненням з неї, а оскаржувана бездіяльність допущена під час вирішення питань, пов'язаних із виконанням ним військового обов'язку, отже, ця справа є справою, пов'язаною з виконанням військового обов'язку в розумінні п. 12 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір», що в поєднанні зі статусом позивача як військовослужбовця на момент виникнення спірних правовідносин є підставою для звільнення його від сплати судового збору. Тому можемо стверджувати, що бажання судів поповнювати державний бюджет шляхом судового збору в таких справах призводить до дискримінації військовослужбовців у контексті права звільнення від сплати судового збору.

Є і позитивні зміни. Слід зазначити, що вагомим кроком у подоланні дисбалансу та вирішенні питання рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом було внесення змін до ч. 1 ст. 294 та ч. 6 ст. 383 КАС України у 2024 році на підставі рішення Конституційного Суду України від 01.03.2023 № 2-р(П)/2023 у справі № 3-27/2022(54/22), оскільки раніше суди відмовляли у відкритті апеляційного провадження, якщо позивач оскаржував судові рішення, прийняте в порядку ст. 383 КАС України (наприклад, П'ятий апеляційний адміністративний суд ухвалою від 02.02.2022 у справі № 420/13853/21 відмовив у відкритті апеляційного провадження з причин, що ч. 6 ст. 383 КАС України не передбачено можливості оскарження в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції, якою відмовлено у задоволенні заяви, поданої в порядку статті 383 КАС України [20]). Згаданим рішенням Конституційного Суду було усунуто прогалину, коли рішення, прийняте в порядку 383 КАС України, можна було оскаржити лише суб'єкту владних повноважень, Конституційний Суд вирішив «визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), приписи частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України в тім, що вони унеможливають апеляційне оскарження ухвали суду про залишення без задоволення заяви, поданої порядком статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України». Конституційним Судом зазначалося, що «нормативне регулювання, визначене оспорюваними приписами Кодексу, якими для особи-позивача не встановлено права оскаржити апеляційним порядком ухвалу суду про залишення без задоволення заяви, поданої порядком статті 383 Кодексу, ставлячи особу-позивача в суттєво гірше процесуальне становище порівняно з відповідачем – суб'єктом владних повноважень, не забезпечує рівних процесуальних можливостей особі-позивачу захистити свої права, свободи, інтереси судовим порядком. Конституційний Суд України висновує також, що законодавець, ухваливши оспорювані приписи Кодексу, якими не встановив для особи-позивача права оскаржити апеляційним порядком ухвалу суду про залишення без задоволення заяви, поданої порядком статті 383 Кодексу, не виконав головного обов'язку, покладеного на нього приписами частини другої статті 3 Конституції України, оскільки законодавчо не встановив дієвого судового контролю за виконанням судового рішення, не забезпечив права особи на судовий захист в адміністративному судочинстві та гарантій його реалізації, як-от: рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом,

право на апеляційний перегляд справи, обов'язковість судового рішення, що є неодмінними вимогами правовладдя як засади конституційного ладу в Україні, вираженої через формулу: “В Україні визнається і діє принцип верховенства права”» [21]. Вважаємо, що це рішення Конституційного Суду закладає базові поняття принципу рівності в адміністративному процесі та поняття рівного процесуального становища учасників процесу.

З огляду на проведені дослідження можна стверджувати, що суд зобов'язаний забезпечити однакові умови для реалізації права на звернення до суду всім особам незалежно від їхнього статусу (фізична особа, юридична особа, суб'єкт владних повноважень, який виступає позивачем).

Незважаючи на ґрунтовне нормативне закріплення, ефективна реалізація принципу рівності стикається з викликами на практиці. Основні проблеми полягають у надмірному формалізмі судів під час перевірки позовних заяв, що часто призводить до порушення права на справедливий судовий захист, а також у системній дискримінації певних категорій справ (наприклад, військовослужбовців). Ця дискримінація проявляється в необґрунтованому затягуванні відкриття провадження та неоднозначному застосуванні законодавства щодо строків для похідних позовних вимог і звільнення від сплати судового збору.

Висновки та пропозиції. Підсумовуючи результати системного аналізу законодавства та наукових праць, зазначимо: оскільки адміністративний процес є поетапним, саме на стадії відкриття провадження закладається фундамент для подальшого розгляду справи, тож надзвичайно важливо саме на цьому етапі забезпечити дотримання всіх принципів судочинства, передусім принципу рівності, з урахуванням специфіки адміністративного процесу.

Для досягнення повної процесуальної рівності в адміністративному судочинстві необхідне подолання судового формалізму й уніфікація правозастосовної практики. Це потребує як чітких законодавчих змін (зокрема, щодо строків для похідних вимог та пільг зі сплати судового збору), так і усвідомлення судами відповідальності за неухильне дотримання процесуальних строків і забезпечення рівного та безперешкодного доступу до правосуддя, як того вимагають Конституція України та практика ЄСПЛ. Таким чином, дослідження слугує науково-теоретичною та практичною базою для розуміння особливостей реалізації принципу рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом на стадії відкриття провадження.

Список використаної літератури

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
3. Куля В. С. Підходи до визначення поняття принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом. *Матеріали 77-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова* (23–25 листопада 2022 р., м. Одеса). Відп. ред. О. В. Побережець; ред. кол.: А. Л. Святошнюк, Т. В. Степанова та ін. Одеса : Олді+, 2022. С. 18–21.

4. Ільчишин Н. В. Судові процедури в адміністративному судочинстві: питання теорії та практики : монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2023. 415 с.
5. Адміністративне судочинство : підручник / за заг. ред. Т. О. Коломосьць. Київ : Істина, 2009. 256 с.
6. Ільчишин Н. В. Відкриття провадження в адміністративній справі: сутність та значення адміністративної процесуальної правосуб'єктності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 396–399.
7. Гебеш С. А. Етапи відкриття провадження в адміністративній справі. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Випуск 6 (35). С. 71–75.
8. Кодекс адміністративного судочинства України. Науково-практичний коментар / За ред. С. В. Ківалова, О. І. Харитонові. Харків : ТОВ «Одисей», 2007. 560 с.
9. Гебеш С. А. Поняття адміністративного позову як підстава відкриття провадження у справі. *Правові новели*. 2020. № 12. Т. 2. С. 73–78.
10. Гебеш С. А. Функції відкриття провадження як стадії адміністративного судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. Том 2. С. 35–39.
11. Адміністративне судочинство України : підручник. / за заг. ред. О. М. Пасенюка. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 672 с.
12. Постанова Великої Палати Верховного суду від 30.09.2020 у справі № 9901/144/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270732> (дата звернення: 30.11.2025).
13. Ухвала Восьмого апеляційного адміністративного суду у справі № 300/3233/25 від 25.08.2025. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129731231> (дата звернення: 30.11.2025).
14. Ухвала Восьмого апеляційного адміністративного суду у справі № 300/3233/25 від 21.10.2025. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131212897> (дата звернення: 30.11.2025).
15. Ухвала Восьмого апеляційного адміністративного суду у справі № 300/3233/25 від 24.10.2025. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131277350> (дата звернення: 30.11.2025).
16. Яновська О. Г. Забезпечення дотримання розумних строків на стадії підготовчого провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 64–69.
17. Ухвала Львівського окружного адміністративного суду у справі № 380/9406/25 від 30.05.2025. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127766553> (дата звернення: 30.11.2025).
18. Ухвала Верховного Суду від 24 травня 2021 року у справі № 9901/20/21. *Liga360. Ligazakon (Реєстр судових рішень)*. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/97114087> (дата звернення: 30.11.2025).
19. Ухвала Запорізького окружного адміністративного суду у справі № 280/8333/25 від 29.09.2025. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130573043> (дата звернення: 30.11.2025).
20. Ухвала П'ятого апеляційного адміністративного суду від 02.02.2022 у справі № 420/13853/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103201382> (дата звернення: 30.11.2025).
21. Рішення Конституційного Суду України від 01.03.2023 № 2-р(II)/2023 у справі № 3-27/2022(54/22). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#n115> (дата звернення: 30.11.2025).

References

1. Konstitutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], (30), Art. 141 [in Ukrainian].
2. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Justice of Ukraine] (2005). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], (35–37), Art. 446 [in Ukrainian].
3. Kulia, V. S. (2022). Pidkhody do vyznachennia poniattia pryntsypu rivnosti usikh uchasykyv administratyvnoho protsesu pered zakonom i sudom [Approaches to defining the concept of the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court]. In O. V. Poberezhets (Ed.), *Materialy 77-i naukovoï konferentsii profesorsko-*

- vykladatskoho skladu i naukovykh pratsivnykiv ekonomiko-pravovoho fakultetu Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [Materials of the 77th scientific conference of the faculty and researchers of the Faculty of Economics and Law of Odesa I. I. Mechnikov National University] (pp. 18–21). Oldi+ [in Ukrainian].
4. Ilchyshyn, N. V. (2023). *Sudovi protsedury v administratyvnomu sudochynstvi: pytannia teorii ta praktyky* [Judicial procedures in administrative proceedings: Issues of theory and practice] (Monograph). TVORY.
 5. Kolomoets, T. O. (Ed.). (2009). *Administratyvne sudochynstvo* [Administrative justice] (Textbook). Istyna [in Ukrainian].
 6. Ilchyshyn, N. V. (2021). Vidkryttia provadzhennia v administratyvnii spravi: sutnist ta znachennia administratyvnoi protsesualnoi pravosubiektnosti [Opening proceedings in an administrative case: Essence and significance of administrative procedural legal personality]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal* [Law Electronic Scientific Journal], (8), 396–399 [in Ukrainian].
 7. Hebesh, S. A. (2020). Etapy vidkryttia provadzhennia v administratyvnii spravi [Stages of opening proceedings in an administrative case]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk* [Subcarpathian Law Herald], (6/35), 71–75 [in Ukrainian].
 8. Kivalov, S. V., & Kharytonova, O. I. (Eds.). (2007). *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar* [Code of Administrative Justice of Ukraine. Scientific and practical commentary]. Odysei [in Ukrainian].
 9. Hebesh, S. A. (2020). Poniattia administratyvnoho pozovu yak pidstava vidkryttia provadzhennia u spravi [The concept of an administrative lawsuit as a ground for opening proceedings in a case]. *Pravovi novely* [Legal Novels], (12, Vol. 2), 73–78 [in Ukrainian].
 10. Hebesh, S. A. (2020). Funktsii vidkryttia provadzhennia yak stadii administratyvnoho sudochynstva [Functions of opening proceedings as a stage of administrative justice]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal* [Law Electronic Scientific Journal], (3, Vol. 2), 35–39 [in Ukrainian].
 11. Paseniuk, O. M. (Ed.). (2009). *Administratyvne sudochynstvo Ukrainy* [Administrative justice of Ukraine] (Textbook). Yurinkom Inter [in Ukrainian].
 12. Velyka Palata Verkhovnoho sudu [Grand Chamber of the Supreme Court]. (2020, September 30). *Postanova u spravi No. 9901/144/20* [Resolution in case No. 9901/144/20]. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270732> [in Ukrainian].
 13. Vosmyi apeliatsiynyi administratyvnyi sud [Eighth Appellate Administrative Court]. (2025, August 25). *Ukhvala u spravi No. 300/3233/25* [Ruling in case No. 300/3233/25]. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129731231> [in Ukrainian].
 14. Vosmyi apeliatsiynyi administratyvnyi sud [Eighth Appellate Administrative Court]. (2025, October 21). *Ukhvala u spravi No. 300/3233/25* [Ruling in case No. 300/3233/25]. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131212897> [in Ukrainian].
 15. Vosmyi apeliatsiynyi administratyvnyi sud [Eighth Appellate Administrative Court]. (2025, October 24). *Ukhvala u spravi No. 300/3233/25* [Ruling in case No. 300/3233/25]. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131277350> [in Ukrainian].
 16. Yanovska, O. H. (2016). Zabezpechennia dotrymannia rozumnykh strokiv na stadii pidhotovchoho provadzhennia [Ensuring compliance with reasonable deadlines at the stage of preparatory proceedings]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva* [Journal of Criminal Justice], (1), 64–69 [in Ukrainian].
 17. Lvivskiy okruzhnyi administratyvnyi sud [Lviv District Administrative Court]. (2025, May 30). *Ukhvala u spravi No. 380/9406/25* [Ruling in case No. 380/9406/25]. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127766553> [in Ukrainian].
 18. Verkhovnyi Sud [Supreme Court]. (2021, May 24). *Ukhvala u spravi No. 9901/20/21* [Ruling in case No. 9901/20/21]. Liga360. <https://verdictum.ligazakon.net/document/97114087> [in Ukrainian].
 19. Zaporizkyi okruzhnyi administratyvnyi sud [Zaporizhzhia District Administrative Court]. (2025, September 29). *Ukhvala u spravi No. 280/8333/25* [Ruling in case

- No. 280/8333/25]. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130573043> [in Ukrainian].
20. Piatyi apeliatsiyni administratyvnyi sud [Fifth Appellate Administrative Court]. (2022, February 2). *Ukhvala u spravi No. 420/13853/21* [Ruling in case No. 420/13853/21]. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103201382> [in Ukrainian].
21. Konstytutsiyni Sud Ukrainy [Constitutional Court of Ukraine]. (2023, March 1). *Rishennia No. 2-r(II)/2023 u spravi No. 3-27/2022(54/22)* [Decision No. 2-r(II)/2023 in case No. 3-27/2022(54/22)]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#n115> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 30.11.2025

Дата прийняття статті: 22.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

V. S. Kulia, PhD student

Odesa I. I. Mechnikov National University

Department of Administrative and Commercial Law

24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine

e-mail: adv.v.kulia@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0000-2781-3974>

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF EQUALITY OF ALL PARTICIPANTS OF THE ADMINISTRATIVE PROCESS BEFORE THE LAW AND THE COURT AT THE STAGE OF OPENING THE PROCEEDINGS

Summary

The article provides a thorough analysis of the features of the implementation of the fundamental principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court at the initial stage of the initiation of proceedings. The legislative foundations of the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court and separately the stage of the initiation of proceedings in the administrative process are studied. The judicial practice, including that of the Supreme Court, courts of appeal, courts of first instance and the Constitutional Court of Ukraine, which concerns the features of the implementation of the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court at the stage of the initiation of proceedings is studied and analyzed. Negative facts of the implementation of this principle during martial law and the spread of disputes related to military service are presented, in particular: manifestations of excessive formalism of the courts when deciding on the issue of initiation of proceedings (which is confirmed by the position of the ECHR and the practice of the Supreme Court); discrimination by category of cases, which is manifested in unjustified delay in the initiation of proceedings (especially in cases of military personnel); uncertainty of the legislation regarding the application of deadlines for filing a lawsuit for derivative claims and the discriminatory requirement for payment of court fees by military personnel in cases related to the performance of military duty (for example, compensation for unreceived material support). Ways to resolve the identified shortcomings are proposed both at the theoretical and practical levels.

Keywords: administrative process, principles of administrative process, procedural principles, principle of equality, principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court, stages of the administrative process, opening of proceedings, administrative justice.

DOI <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.348104>

УДК 342.9

О. І. Миколенко, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: O.Mykolenko@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9755-9454>

НЕДОЛІКИ СУЧАСНОЇ ТЕОРІЇ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

У статті здійснено критичний аналіз сучасних підходів до системи та класифікації суб'єктів адміністративного права, що представлені в навчально-методичній літературі. Наголошено, що ґрунтовні змістовні зміни адміністративного права як галузі національного права, які відбулися на матеріальному (об'єктивному) та світоглядному (суб'єктивному) рівнях в Україні, потребують інших підходів до визначення таких важливих галузевих інститутів і категорій, як адміністративна правосуб'єктність, адміністративно-правовий статус, компетенція, повноваження та суб'єкти адміністративного права. Зроблено висновок, що теорія адміністративного права з питань визначення системи суб'єктів адміністративного права чомусь загальмувала й не розвивається суттєво останнім часом, що негативно позначається на розвитку науки адміністративного права, національного законодавства, освітнього процесу в закладах вищої освіти юридичної спрямованості та на практиці діяльності суб'єктів публічного адміністрування й адміністративних судів. Перспективним бачиться розвиток не тільки теорії публічного адміністрування, принципів адміністративного права та публічно-сервісної складової діяльності владних суб'єктів, а й теорії суб'єктів адміністративного права, без якої неможливо побудувати цілісну й узгоджену між собою систему знань про адміністративне право та інші адміністративно-правові явища в Україні і світі.

Ключові слова: адміністративне право, суб'єкти адміністративного права, адміністративно-правовий статус, права людини, публічні службовці, державні службовці, адвокат, нотаріус.

Постановка проблеми. Ґрунтовні змістовні зміни адміністративного права як галузі національного права, які відбулися на матеріальному (об'єктивному) та світоглядному (суб'єктивному) рівнях в Україні, потребують інших підходів до визначення таких важливих галузевих інститутів і категорій, як адміністративна правосуб'єктність, адміністративно-правовий статус, компетенція, повноваження та суб'єкти адміністративного права. Є намагання окремих науковців (як у періодичних [1], так і в комплексних наукових джерелах [2]) представити й обґрунтувати систему суб'єктів адміністративного права, яка, на їхню думку, відповідає сучасним вимогам розвитку суспільних відносин у країні та розвитку вітчизняного правового регулювання, але більшість із запропонованих класифікацій суб'єктів адміністративного права характеризуються такими недоліками: 1) мають теоретичне значення в конкретній сфері проблем науки

адміністративного права і процесу, але позбавлені практичного значення; 2) мають практичне значення (наприклад, використовуються для розв'язання проблем практики), але породжують протиріччя на загальнотеоретичному рівні; 3) позбавлені як теоретичного, так і практичного значення, але використовуються за звичаями, що склалися в межах відповідної наукової школи чи у світогляді старшого покоління адміністративістів.

Суб'єкти адміністративного права, з одного боку, як галузевий правовий інститут, а з іншого – як важлива його правова категорія, повинні стати системоутворюючим фактором у розбудові та розвитку сучасного адміністративного права (на кшталт категорії «публічне адміністрування»). Утім, ставлення до цього правового інституту та цієї правової категорії в теорії адміністративного права є другорядним. Поняття «суб'єкти адміністративного права» широко використовується в навчально-методичній літературі для пояснення студентам основ адміністративно-правового регулювання, але в теорії воно втратило методологічне значення, а на практиці його майже не використовують для вирішення адміністративних справ. Тобто інститут суб'єктів адміністративного права перетворився суто в інструмент освітнього процесу, втративши при цьому статус наукового інструменту й інструменту правозастосовної діяльності.

У зв'язку із цим виникає потреба в дослідженні факторів, що негативно позначаються на розвитку теорії суб'єктів адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання щодо визначення системи суб'єктів адміністративного права досліджувалися в працях таких вчених, як В. Галунько, П. Діхтієвський, Н. Каменська, М. Ковалів, О. Кузьменко, О. Остапенко, Я. Сандул, С. Єсімов та ін. Але концепції суб'єктів адміністративного права залишаються суперечливими між собою, що заважає як розвитку науки, так і ефективній практиці застосування норм адміністративного законодавства.

Мета статті. Метою написання статті є аналіз недоліків сучасної теорії суб'єктів адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Для всебічного висвітлення проблематики, що обумовлена метою нашого дослідження, пропонуємо звернутися до сучасної навчально-методичної літератури, яка висвітлює основні підходи до системи та класифікації суб'єктів адміністративного права України.

Одразу ж хочемо звернути увагу на окремі сучасні тенденції в навчально-методичній літературі з адміністративного права:

- відмова від обґрунтування загального поняття «суб'єкт адміністративного права» та його видів;
- детальна характеристика адміністративно-правового статусу окремих суб'єктів.

Наприклад, автори підручника «Адміністративне право України. Повний курс» [3] у першому ж розділі без будь-яких додаткових пояснень пропонують класифікацію суб'єктів публічного адміністрування, стверджуючи, що власне «публічне адміністрування», «суб'єкти публічного адміністрування» та «публічний інтерес» є основоположними категоріями адміністративного права [3, с. 17–25]. По-перше, автори вирвали з усього загалу суб'єктів адміністративного

права лише одну групу й надали лише її якісь специфічні методологічні переваги, із чим не можемо погодитись. По-друге, у мене особисто виникає когнітивний дисонанс, коли знайомлюся зі змістом сучасних підручників і навчальних посібників з адміністративного права. Виникає він у зв'язку із тим, що:

1) у ст. 3 Конституції України з 1996 року наголошується: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [4]. Тобто ігнорувати людину та громадянина як учасника адміністративних правовідносин не можна, ба більше, власне людина та громадянин «визначають зміст і спрямованість діяльності держави», а разом із цим і діяльність суб'єктів публічного адміністрування;

2) ще в проєкті Концепції реформи адміністративного права (2000 р.) заявлялося, що необхідно «трансформувати зміст і систему адміністративного законодавства відповідно до потреб якісної зміни ролі адміністративного права у регулюванні відносин між державою і людиною відповідно до запровадження нової ідеології “служіння держави” людині» [5]. Про яке «служіння держави» на благо людини може йтися, коли автори підручника одразу ж наголошують на пріоритетності в адміністративно-правовому регулюванні «суб'єктів публічного адміністрування» над іншими суб'єктами адміністративного права. Принаймні до таких висновків наштовхує зміст вищевказаного підручника.

Третій розділ автори підручника «Адміністративне право України. Повний курс» [3] повністю присвятили характеристиці суб'єктів адміністративного права, але, по-перше, без пояснень критеріїв їх класифікації на суб'єктів публічного адміністрування та приватних осіб, по-друге, обмежившись здебільшого характеристикою їх правосуб'єктності та структури адміністративно-правового статусу [3, с. 84–202]. До такої класифікації суб'єктів адміністративного права зразу ж виникає питання – до якої групи суб'єктів слід віднести публічних службовців, нотаріусів, адвокатів та інших учасників адміністративних правовідносин? Публічних службовців автори підручника не відносять до суб'єктів публічного адміністрування (до таких суб'єктів, на їх думку, належить тільки адміністративний орган), водночас через специфіку адміністративно-правового статусу публічних службовців (принаймні державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування) неможна їх віднести до приватних осіб.

Те саме стосується і нотаріуса як учасника адміністративних правовідносин, адже ст. 3 Закону України «Про нотаріат» [6] закріплює, що «нотаріус – це уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та чинить інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності» [6, ст. 3]. Тобто, здійснюючи від імені держави професійну діяльність, нотаріус випадає із системи приватних осіб як суб'єктів адміністративного права, водночас нотаріус не є публічним службовцем і безпосередньо не здійснює публічне адміністрування, а тому не входить до системи суб'єктів публічного адміністрування. Виникає патова

ситуація – учасник адміністративних правовідносин є, а в системі суб'єктів адміністративного права він жодним чином не відображений.

Адвокат згідно з положеннями національного законодавства є учасником матеріальних, процедурних і процесуальних адміністративних правовідносин, а також визначається як «фізична особа, яка має свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю» [7, ст. 6]. Утім, віднести адвоката до групи приватних осіб ми не можемо, оскільки специфіка його діяльності (особливо в межах судових процесів – представляти інтереси однієї із сторін спору) обумовлена публічним інтересом. Тож адвокат як учасник адміністративних правовідносин не враховується сучасними класифікаціями суб'єктів адміністративного права.

Це велика проблема для подальшого розвитку адміністративного права як галузі права України, адже, зосереджуючись суто на потребах адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів публічного адміністрування, ми частково повертаємося до впровадження в життя концепції державоцентризму, зосереджуючись же тільки на потребах приватних осіб – ігноруємо публічно-правову сутність адміністративного права. Взагалі неможливо розвивати адміністративне право без розуміння системи суб'єктів адміністративного права, що склалася сьогодні в Україні. Наголошуємо на тому, що класифікації суб'єктів адміністративного права на фізичних та юридичних осіб, індивідуальних і колективних суб'єктів, суб'єктів публічного адміністрування та приватних осіб є методологічно застарілими. Студентам для навчання пропонується класифікація суб'єктів адміністративного права, яка не пояснює в повному обсязі проблем адміністративного права ні на рівні теорії, ні на рівні практики. На перших курсах закладів вищої освіти юридичної спрямованості, коли вивчається дисципліна «Адміністративне право», ми вводимо здобувачів вищої освіти в оману (не розкриваючи всієї специфіки системи суб'єктів адміністративного права), а на останніх курсах навчання вимагаємо від них знань правового регулювання та правозастосування «в деталях і нюансах». На нашу думку, кожен підручник чи навчальний посібник повинен починатись із тем, присвячених суб'єктам адміністративного права та критеріям їх класифікації. Це важливо для загального розуміння специфіки адміністративно-правового регулювання.

Автори навчального підручника «Загальне адміністративне право» [8], розуміючи, що система суб'єктів адміністративного права є дискусійним питанням в теорії адміністративного права, теж не пропонують критеріїв, за якими класифікували суб'єктів адміністративного права на п'ять видів: 1) фізичні особи; 2) громадські формування; 3) суб'єкти публічної адміністрації; 4) державні службовці; 5) службовці органів місцевого самоврядування [8, с. 110–319]. Як бачимо, частина публічних службовців визначається авторами підручника як суб'єкти адміністративного права, що, правда, із системи суб'єктів адміністративного права випали публічні службовці, які обіймають політичні посади в органах виконавчої влади, а також інші публічні службовці, які є учасниками адміністративних правовідносин (прокурори, судді та ін.). Наведена вище класифікація не визначає підприємства й установи як суб'єктів адміністративного права та не враховує існування таких учасників адміністративних правовідносин, як нотаріуси й адвокати.

Дещо інакше підійшли до вирішення цієї теоретичної проблеми автори навчального посібника «Адміністративне право України (загальна частина)» [9].

По-перше, вчені не використовують поняття «суб'єкта адміністративного права» (принаймні у змісті публікації), а вживають термін «учасники адміністративно-правових відносин» і пояснюють їх співвідношення таким чином: «Якщо суб'єкт адміністративних правовідносин – це фактичний носій правових зв'язків, тобто він обов'язково бере реальну участь, то суб'єкт адміністративного права є, так би мовити, претендентом на цю участь» [9, с. 113].

По-друге, вчені визнають факт «розгалуженості» думок щодо системи суб'єктів адміністративного права та зазначають із цього приводу: «Взагалі для адміністративного права характерна велика кількість суб'єктів з різними повноваженнями, структурою та правовими характеристиками. Цим зумовлене існування різних варіантів класифікації» [9, с. 114].

По-третє, вчені обмежилися характеристикою адміністративно-правового статусу таких суб'єктів: 1) Президент України; 2) органи виконавчої влади; 3) органи місцевого самоврядування; 4) державні службовці; 5) службовці в органах місцевого самоврядування; 6) громадські об'єднання та політичні партії; 7) фізичні особи [9, с. 125–342]. Знову ж таки, публічні службовці як суб'єкти адміністративного права представлені у вигляді лише двох груп – державних і муніципальних службовців, підприємства й установи випали із класифікації суб'єктів адміністративного права, а адвокати та нотаріуси взагалі не згадуються як учасники адміністративних правовідносин.

Зрозуміло, що система суб'єктів розгалужена та багатоелементна, але для цього ж і існує наука адміністративного права (досягнення якої повинні висвітлюватись у навчально-методичній літературі), щоб вирішувати наявні проблеми теоретичного характеру. Ще раз наголошуємо на тому, що тема «суб'єкти адміністративного права та їх класифікація» є однією із базових і фундаментальних для розкриття специфіки адміністративного правового регулювання в Україні, а тому в навчально-методичній літературі цьому питанню має приділятися більше уваги, наприклад, у вигляді класифікацій, які враховують увесь спектр учасників адміністративних правовідносин. Допускаємо існування навіть такої групи суб'єктів, як «інші суб'єкти адміністративного права», де б перераховувались окремі учасники адміністративних правовідносин, що випадають із загальної класифікації, але мають велике значення для розкриття особливостей як суб'єктів адміністративного права, так і адміністративно-правового регулювання їх статусу.

Висновки та пропозиції. На підставі проведеного у статті дослідження можна запропонувати такий висновок. Теорія адміністративного права з питань визначення системи суб'єктів адміністративного права чомусь загальмувала й не розвивається суттєво останнім часом, що негативно позначається на розвитку науки адміністративного права, національного законодавства, освітнього процесу в закладах вищої освіти юридичної спрямованості та на практиці діяльності суб'єктів публічного адміністрування й адміністративних судів. Перспективним бачиться розвиток не тільки теорії публічного адміністрування, принципів адміністративного права та публічно-сервісної складової діяльності владних суб'єктів, а й теорії суб'єктів адміністративного права, без якої неможливо побудувати цілісну й узгоджену між собою систему знань про адміністративне право й інші адміністративно-правові явища в Україні та світі.

Список використаної літератури

1. Каменська Н. П. Суб'єкти адміністративного права: аналітичні роздуми до дискусії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 5. С. 68–71.
2. Сандул Я. Н. Виконавчі органи місцевих рад як суб'єкти адміністративного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2015. 22 с.
3. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛІУС, 2021. 656 с.
4. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Про Концепцію реформи адміністративного права України : проєкт постанови Верховної Ради України від 11.09.2000. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=8943.
6. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
7. Про адвокатуру : Закон України від 05.07.2012. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. Ст. 282.
8. Загальне адміністративне право України : підручник / за заг. ред. акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 792 с.
9. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. / Остапенко О. І., Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. Вид. 2-ге, доп. Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.

References

1. Kamenska, N. P. (2014). Subiekty administratyvnoho prava: analitychni rozdumy do dyskusii [Subjects of administrative law: analytical reflections for discussion]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal [Legal Scientific Electronic Journal]*, (5), 68–71 [in Ukrainian].
2. Sandul, Ya. N. (2015). *Vykonavchi orhany mistsevykh rad yak subiekty administratyvnoho prava* [Executive bodies of local councils as subjects of administrative law] (Candidate dissertation, National University “Odesa Law Academy”). Odesa, Ukraine [in Ukrainian].
3. Halunko, V., Dikhtiievskiy, P., Kuzmenko, O., & et al. (2021). *Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs* [Administrative law of Ukraine. Full course] (V. Halunko & O. Pravotorova, Eds.; 4th ed.). Kherson: OLDI-PLIUS [in Ukrainian].
4. *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine] (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, (30), Art. 141 [in Ukrainian].
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2000, September 11). *Pro Kontseptsiiu reformy administratyvnoho prava Ukrainy: proiekt postanovy Verkhovnoi Rady Ukrainy* [On the Concept of reform of the administrative law of Ukraine: draft resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine]. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=8943 [in Ukrainian].
6. *Pro notariat: Zakon Ukrainy* [On Notary: Law of Ukraine] (1993, September 2). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, (39), Art. 383 [in Ukrainian].
7. *Pro advokaturu: Zakon Ukrainy* [On Advocacy: Law of Ukraine] (2012, July 5). Vidomosti Verkhovnoi Rady, (27), Art. 282 [in Ukrainian].
8. Kivalov, S., & Bila-Tiunova, L. (Eds.) (2023). *Zahalne administratyvne pravo Ukrainy* [General administrative law of Ukraine]. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
9. Ostapenko, O. I., Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., & et al. (2021). *Administratyvne pravo Ukrainy (zahalna chastyna)* [Administrative law of Ukraine (general part)] (2nd ed.). Lviv: SPOLOM [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 25.11.2025

Дата прийняття статті: 22.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

O. I. Mykolenko, Doctor of Juridical Sciences, Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
Department of Administrative and Commercial Law
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: O.Mykolenko@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9755-9454>

DISADVANTAGES OF THE MODERN THEORY OF SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE LAW

Summary

The article provides a critical analysis of modern approaches to the system and classification of subjects of administrative law, presented in the educational and methodological literature. It is emphasized that the fundamental substantive changes in administrative law as a branch of national law, which have occurred at the material (objective) and ideological (subjective) levels in Ukraine, require other approaches to the definition of such important industry institutions and categories as administrative legal personality, administrative legal status, competence, powers and subjects of administrative law. It is established that most of the proposed classifications of subjects of administrative law are characterized by the following shortcomings: 1) have theoretical significance in a specific area of problems of the science of administrative law and process, but are devoid of practical significance; 2) have practical significance (for example, are used to solve practical problems), but give rise to contradictions at the general theoretical level; 3) are devoid of both theoretical and practical significance, but are used as a result of customs that have developed within the relevant scientific school or in the worldview of the older generation of administrativeists. It was found that the concept of “subjects of administrative law” is widely used in educational and methodological literature to explain to students the basics of administrative legal regulation, but in theory it has lost its methodological significance, and in practice it is almost not used to resolve administrative cases. That is, the institute of subjects of administrative law has turned exclusively into a tool of the educational process, losing the status of a scientific tool and tools of law enforcement activity. It is concluded that the theory of administrative law on the issues of determining the system of subjects of administrative law has somehow slowed down and has not developed significantly recently, which negatively affects the development of the science of administrative law, national legislation, the educational process in higher education institutions of a legal orientation and the practice of the activities of subjects of public administration and administrative courts. The development of not only the theory of public administration, the principles of administrative law, and the public service component of the activities of government entities is seen as promising, but also the development of the theory of administrative law entities, without which it is impossible to build a holistic and coherent system of knowledge about administrative law and other administrative legal phenomena in Ukraine and the world.

Keywords: administrative law, subjects of administrative law, administrative-legal status, human rights, public servants, civil servants, lawyer, notary.

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

DOI <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.348101>

УДК 347.73

О. В. Гаран, доктор юридичних наук, професор
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: admin.kaf@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6757-6309>

ФАКТОРИ ПРИСКОРЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ПРАВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті розглянуто фактори прискорення трансформації фінансового права в сучасних умовах. Звертається увага, що фінансове право як галузь публічного права, що регулює суспільні відносини щодо формування, розподілу та використання централізованих і децентралізованих грошових фондів, переживає період фундаментальної трансформації. До ключових факторів прискорення змін належать: глибока інтеграція та дерегуляція фінансових ринків, розвиток цифрових технологій (FinTech, RegTech, SupTech), посилення впливу міжнародних стандартів пруденційного нагляду та фінансової безпеки (AML/CFT), а також періодичні системні кризи та макроекономічна нестабільність. Зазначено, що науковий аналіз цих факторів стикається з низкою методологічних та концептуальних викликів. По-перше, це проблема нелінійної взаємодії та синергії трансформаційних детермінантів (глобалізація, цифровізація тощо), що ускладнює ізоляцію впливу окремого чинника. По-друге, гострою залишається структурна асинхронність між динамікою інновацій (наприклад, блокчейн, криптоактиви) та правотворчим процесом, що веде до регуляторного вакууму. По-третє, для України особливо актуальною є проблема багаторівневої гармонізації законодавства в умовах євроінтеграції та імплементації *acquis communautaire* ЄС. По-четверте, існує фрагментарність наукового дискурсу, що потребує комплексного міждисциплінарного підходу. За результатами дослідження виокремлено основні чинники прискорення трансформації фінансового права: цифровізація суспільства; макроекономічна нестабільність; інтеграція ESG-принципів; високий розмір державного боргу України. Зазначено, що цифровізація трансформує фінансове право, породжуючи нові явища (криптоактиви тощо), які не відповідають класичним правовим конструкціям. Це потребує адаптації його інститутів до електронних платіжних систем, державних реєстрів та інноваційних інструментів. Глобалізація фінансових ринків зумовлює необхідність гармонізації національних прав із міжнародними стандартами (наприклад, FATF, Базельські угоди, директиви ЄС) і породжує виклики, зокрема у сфері протидії відмиванню коштів. Інтеграція ESG-принципів може стати чинником глибинної трансформації через розширення предмета регулювання, формування нових інструментів та посилення прозорості. Макроекономічна нестабільність і високий державний борг прискорюють зміни, змушуючи розробляти антикризові інструменти, реформувати бюджетне й податкове право та вдосконалювати управління боргом. Запропоновано рекомендації для законодавчої політики, спрямованої на підвищення ефективності й адаптивності фінансово-правового регулювання.

Ключові слова: фінансове право, регулювання, цифровізація, фактори прискорення трансформації фінансового права, інститути фінансового права, предмет правового регулювання, інформаційні технології, державний борг, міжнародні стандарти.

Постановка проблеми. Фінансове право, будучи галуззю публічного права, що опосередковує суспільні відносини з формування, розподілу та використання централізованих і децентралізованих грошових фондів, переживає період фундаментальної трансформації. У XXI столітті інтенсивність цього процесу значно зросла під впливом низки взаємозалежних глобальних детермінантів. До ключових факторів прискорення трансформації належать: глибока інтеграція та дерегуляція фінансових ринків, експоненційний розвиток цифрових технологій (fintech, RegTech, SupTech), посилення впливу міжнародних стандартів пруденційного нагляду та фінансової безпеки (AML/CFT) [1], а також періодичні системні кризи та макроекономічна нестабільність.

SupTech – Supervisory technologies (наглядові технології) мають на меті оптимізацію, полегшення та вдосконалення наглядових процесів з боку відповідних органів. Тобто це інструменти, які допомагають НБУ виконувати його функції та адміністративні задачі.

СупТех (як і РегТех) з'являється у відповідь на стрімкий розвиток FinTech (фінансових технологій), оскільки цей напрям вимагає від регуляторів фінансових ринків і наглядових органів адаптації своїх підходів (інноваційні продукти складно контролювати).

При цьому варто зазначити, що «SupTech – це рішення для більш автоматизованого та алгоритмізованого нагляду та регулювання вже наявних фінустанов та їх продуктів. Тобто розвиток наглядових технологій традиційно не переганяє, а йде відразу за фінтех-галуззю» [2].

Отже, правова система змушена адаптуватися до нових явищ, як-от криптоактиви, децентралізовані фінанси та інтеграція ESG-принципів, які за своєю природою часто не кореспондують із класичними правовими конструкціями.

Науковий аналіз зазначених факторів стикається з низкою методологічних і концептуальних викликів, що ускладнюють формування цілісного теоретичного підходу.

По-перше, це проблема нелінійної взаємодії та синергії трансформаційних детермінантів. Такі фактори, як глобалізація, цифровізація, геополітична динаміка й екологічні ризики, діють у комплексі, породжуючи кумулятивний ефект. Це значно ускладнює ізоляцію впливу окремого чинника й емпіричне встановлення прямих причинно-наслідкових зв'язків між зовнішнім викликом і конкретною модифікацією правового регулювання.

По-друге, гострою залишається проблема структурної асинхронності між динамікою інновацій і правотворчим процесом. Інституційна консервативність законодавства не відповідає швидкості виникнення нових технологічних та економічних явищ (наприклад, активів на основі блокчейну, алгоритмічних фінансових послуг). Зокрема, цифрові форми реальних активів істотно трансформують процеси глобального формування капіталу [3]. За дослідженням World Economic Forum, до 2027 року близько 10 % світового ВВП може

зберігатися в блокчейн-реєстрах... [4]. Результатом є формування регуляторних вакуумів, квазіправових режимів та невизначеності у застосуванні чинних норм, що підриває принципи правової визначеності та стабільності.

По-третє, особливої актуальності для України набуває проблема багаторівневої гармонізації законодавства в умовах євроінтеграції. Процес імплементації *acquis communautaire* ЄС потребує глибокої трансформації національних фінансово-правових інститутів. Однак цей процес ускладнюється не лише технічною складністю, але й необхідністю подолання глибинних відмінностей між правовими традиціями, економічними моделями та соціальними пріоритетами, що породжує ризик формальної або неефективної транспозиції норм.

По-четверте, існує проблема фрагментарності наукового дискурсу. Дослідження трансформації фінансового права часто обмежуються рамками окремих його підгалузей (податкового, бюджетного, банківського права), тоді як сутність змін вимагає комплексного міждисциплінарного підходу. Необхідна інтеграція методологій юридичної науки, фінансової економіки, соціології права та кібернетики для адекватного охоплення технологічних, економічних і соціальних аспектів досліджуваного явища.

Таким чином, подолання викладених викликів та ефективне дослідження детермінант трансформації фінансового права потребує розробки нової методологічної парадигми. Вона має ґрунтуватися на міждисциплінарному синтезі, враховувати динамічний і мережевий характер взаємодії факторів та орієнтуватися на прогностичне моделювання траєкторій розвитку правового регулювання у сфері фінансовій державі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження чинників, що прискорюють трансформацію фінансового права, є системоутворюючим для його теорії та дає можливість простежити закономірності оновлення предмета й методів фінансово-правового регулювання під тиском швидких змін у фінансовій сфері. Для України ця проблематика набуває додаткової гостроти через необхідність фінансово-правових інститутів з *acquis* ЄС в умовах воєнного стану, бюджетних обмежень і підвищених безпекових ризиків, що потребує гнучкої, ризик-орієнтованої та прогностично виваженої законодавчої політики для зміцнення гармонійності й конкурентоспроможності національної фінансової системи. Наукове підґрунтя для осмислення та концептуального визначення факторів, що прискорюють трансформацію фінансового права, формують праці таких вітчизняних і зарубіжних учених, як А. Блавт, Л. Бондаренко, О. Гнездовський, С. Домашенко, М. Житар, І. Заїчко, Д. Морозов, О. Музика-Стефанчук, О. Оліфіров, Р. Опальчук, Я. Поплюйко, І. Скоропад, А. Чорновол, І. Цимбалюк, Н. Якимчук та інших вчених.

Метою статті є аналіз ключових факторів, що прискорюють фундаментальну трансформацію фінансового права в сучасних умовах, і подолання методологічних викликів, пов'язаних із цими дослідженнями.

Виклад основного матеріалу. Сучасна динаміка змін у фінансово-правовій сфері детермінована такими ключовими факторами:

1. *Цифровізація суспільства та розвиток інформаційних технологій* мають глибокий трансформаційний вплив на фінансове право України. М. Житар зазначає, що «у сучасних умовах глобальної цифрової трансформації фінансово-

економічне середовище зазнає кардинальних змін, що зумовлює необхідність перегляду теоретичних і практичних засад функціонування економічного механізму підприємств. Традиційні фінансові моделі управління, засновані на лінійних підходах до планування, обліку та контролю, дедалі частіше демонструють свою обмеженість в умовах динамічного інформаційного середовища. Зростання ролі цифрових інструментів, таких як аналітика великих даних, блокчейн, штучний інтелект і CRM-системи, зумовлює формування нової парадигми управління фінансовими потоками» [5, с. 2].

У зв'язку із цим виникає проблема регулювання віртуальних активів в Україні, зокрема через затримку набуття чинності Закону «Про віртуальні активи» [6], відповідно до європейських стандартів. Отже, нагальною залишається проблема правового регулювання віртуальних активів в Україні, яке потребує подальшого розвитку шляхом уточнення термінологічного апарату й імплементації європейських регуляторних стандартів. Цифрова трансформація фінансового сектору потребує комплексного поєднання технологічної та правової експертизи, що зумовлює необхідність адаптації класичних інститутів фінансового права до реального функціонування електронних платіжних систем («...це комунікаційно-технологічна впорядкована структура, що дозволяє оперативно, безпечно і зручно проводити фінансові операції між учасниками з різним статусом» [7]), криптоактивів, держаних реєстрів [8] та інноваційних фінансових інструментів, закладаючи підґрунтя для оновлення системи регулювання фінансових ресурсів, формуючи таким чином якісно нову правову парадигму регулювання фінансової діяльності держави в умовах цифрової економіки.

2. *Глобалізація фінансових ринків* має суттєвий трансформаційний вплив на фінансове право, зумовлюючи необхідність його адаптації до міжнародних стандартів та уніфікації національних правових систем. Цей процес проявляється в посиленні транскордонного руху капіталу, виникненні глобальних фінансових інституцій та інструментів, що потребує гармонізації регуляторних підходів різних країн для забезпечення ефективного нагляду та протидії фінансовим ризикам. Під впливом глобалізації відбувається імплементація міжнародних фінансових стандартів (зокрема, рекомендацій FATF – міжнародних стандартів боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму і розповсюдженням зброї масового знищення [9], Базельських угод, які передбачають, що «вирішення існуючих проблем регулювання варто починати не з технічного аналізу і доопрацювання існуючих нормативних положень, а з пошуку і дослідження внутрішніх суперечностей, які обмежують ефективність функціонування системи банківського регулювання і нагляду» [10], директив ЄС тощо).

Під впливом глобалізації фінансових ринків трансформується національне законодавство, що охоплює традиційні інститути фінансового права – банківське, податкове, валютне регулювання, фінансовий контроль, державний кредит тощо. Водночас глобалізація породжує нові правові виклики, пов'язані з регулюванням офшорних зон, трансфертним ціноутворенням, протидією відмиванню коштів та ухиленню від оподаткування, що спонукає до створення механізмів міжнародної співпраці й обміну фінансовою інформацією між державами. Таким чином, фінансове право набуває транснаціонального характеру, балансуючи між збереженням національного суверенітету у фінансовій сфері та необхідністю

інтеграції у глобальний фінансовий простір шляхом імплементації міжнародних стандартів (наприклад, стандартів Міжнародного валютного фонду тощо) [11].

3. *Інтеграція ESG-принципів у фінансову діяльність держави* (англ. environmental, social, governance – «довкілля», «соціальна сфера», «корпоративне управління») [12].

Усе частіше видно, що більш ефективною стратегією фінансування є застосування ESG-критеріїв під час прийняття рішень про інвестиції та кредитування. Так, «бізнес, який претендує на хорошу ESG-оцінку, має відповідати стандартам розвитку у трьох категоріях: соціальній, управлінській та екологічній. Екологічні принципи визначають, наскільки компанія дбає про навколишнє середовище і як намагається скоротити збитки, які завдаються екології. Соціальні принципи показують ставлення компанії до персоналу, постачальників, клієнтів, партнерів та споживачів. Щоб відповідати стандартам, бізнес повинен працювати над якістю умов праці, стежити за гендерним балансом та інвестувати у соціальні проєкти.

Управлінські принципи стосуються якості управління компаніями: прозорість звітності, зарплати менеджменту, здорова обстановка в офісах, відносини з акціонерами, антикорупційні заходи» [12].

Р. Опальчук, А. Чорновол та Я. Поплюйко висловлюють думку, що «розвиток ESG... сприятиме адаптації до міжнародних стандартів та інтеграції у світові ринки» [13, с. 1].

Л. Бондаренко, І. Скоропад уточнюють, що «ESG-концепція створює платформу відкритої економіки, де... дбають про навколишнє середовище, дотримуються соціальних та людських цінностей та будують прозорі управлінські структури» [14, с. 1].

Л. Бондаренко й А. Блавт наголошують на доцільності застосування ESG-стратегій і пріоритетних напрямках інвестування у сталий розвиток на принципах ESG з урахуванням впливу тривалих воєнних дій в Україні, серед яких інвестування в оборонно-промисловий комплекс, дослідження та розробку екологічно чистих джерел енергії, «декарбонізацію» та розвиток біоенергетики, розвиток відповідних ESG соціальних процесів [15, с. 1].

Таким чином, інтеграція ESG-принципів у фінансову діяльність держави має бути не ситуативним явищем, а передбачати системне застосування й виходити за межі суто управлінських інновацій. Вона може стати чинником глибинної трансформації фінансового права, що виявляється в розширенні предмета фінансово-правового регулювання, зміні його функціонального спрямування, формуванні нових правових інструментів і механізмів, а також у посиленні ролі прозорості, підзвітності та юридичної відповідальності у сфері публічних фінансів.

О. А. Музика-Стефанчук, Н. Я. Якимчук вважають, що «реалії сучасності змусили переглянути предмет цієї галузі права, адже виникли публічні відносини, пов'язані з приватними фінансами. Йдеться, зокрема, про відносини у сфері державного фінансового моніторингу та державного контролю за приватними фінансами відповідно до Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового

знищення” від 06.12.2019. Також контроль за приватними фінансами здійснюється відповідно до Закону України “Про запобігання корупції” від 14.10.2014. Отже, кошти фізичних осіб у певних випадках є об’єктами фінансовоконтрольних правовідносин» [16, с. 33].

3. *Макроекономічна нестабільність* також прискорює трансформацію фінансового права, оскільки кризи виявляють прогалини в регулюванні та вимагають швидких законодавчих змін. Це призводить до посилення фінансового контролю [17], впровадження антикризових інструментів [18], реформування бюджетного та податкового права, а також розвитку валютного контролю для забезпечення фінансової стабільності.

І. Заїчко та О. Оліфіров вважають, що «дієве антикризове фінансове управління передбачає своєчасну діагностику фінансових ризиків, вибір адекватних стратегій, оптимізацію структури капіталу та застосування сучасних інструментів контролю грошових потоків», що дає можливість «збільшити фінансову стійкість... та мінімізувати ризики в умовах економічної нестабільності» [18, с. 1]. Таким чином, нестабільність формує більш гнучку та стійку правову систему, здатну реагувати на виклики й забезпечувати фінансову безпеку.

4. *Державний борг України* – це наступний чинник, який впливає на трансформацію фінансового права. Так станом на 31 жовтня 2025 року «Державний борг України становив 7 990,61 млрд грн (96,54 % загальної суми державного та гарантованого державою боргу), або 190,37 млрд дол. США. Державний зовнішній борг становив 6 090,87 млрд грн (73,6 % загальної суми державного та гарантованого державою боргу), або 145,12 млрд дол. США. Державний внутрішній борг становив 1 899,14 млрд грн (22,95 % загальної суми державного та гарантованого державою боргу), або 45,25 млрд дол. США. Гарантований державою борг України становив 286,19 млрд грн (3,46 %), або 6,82 млрд дол. США, зокрема: гарантований державою зовнішній борг – 208,0 млрд грн (2,51 %), або 4,96 млрд дол. США; гарантований державою внутрішній борг – 78,2 млрд грн (0,94 %), або 1,86 млрд дол. США. Протягом жовтня 2025 року сума державного та гарантованого державою боргу України збільшилась у гривневому еквіваленті на 252,05 млрд грн і в доларовому еквіваленті державний та гарантований державою борг збільшився на 2,98 млрд дол. США» [19].

Великий розмір державної боргу України виступає потужним фактором трансформації фінансового права, змушуючи законодавців розробляти та впроваджувати правові спеціальні механізми для управління борговим навантаженням і запобігання дефолту. Це реалізується шляхом створення деталізованого бюджетного законодавства із жорсткими фіскальними правилами й обмеженнями для нових запозичень, удосконалення правових засад державних позик та емісії цінних паперів, а також розвитку інститутів реструктуризації боргу. Високий борг також зумовлює потребу в реформуванні податкового права для максимізації бюджетних надходжень, посиленні нагляду за державними видатками та створенні прозорих механізмів управління державними фінансами, що загалом трансформує фінансове право з метою підвищення фінансової дисципліни та фінансової стабільності держави.

У контексті факторів прискорення трансформації фінансового права в сучасних умовах доцільним буде визначення ключових напрямів трансформації фінансового законодавства.

Відповіддю на вищезазначені виклики стали такі вектори змін: адаптація законодавства до цифрового середовища; посилення повноважень органів фінансового контролю; імплементація міжнародних стандартів фінансової діяльності тощо.

О. В. Гнездовський, С. В. Домашенко, Д. М. Морозов акцентують увагу на такому напрямі трансформації фінансового права, як «фінансова доступність: із розвитком цифрових фінансів все більше людей можуть приєднатися до офіційної фінансової системи та мати доступ до фінансових послуг, у тому числі у віддалених сільських районах» [20, с. 3], а також на тому, що «обсяг безготівкових операцій стабільно зростає: прогнози на найближчі роки свідчать про постійне зростання частки безготівкових платежів» [20, с. 8].

Так, розвиток фінансової доступності та зростання безготівкових платежів впливають на трансформацію фінансового права кількома ключовими шляхами: *формування нового предмета регулювання; еволюція інструментів фінансового контролю; стирання традиційних меж тощо.*

Фінансове право змушене реагувати на масове застосування нових категорій користувачів (особливо з віддалених територій) через цифрові канали, що потребує створення правових рамок для спрощених онбординг-процедур (це система заходів, спрямованих на успішну адаптацію та інтеграцію нового), дистанційної ідентифікації та верифікації особи [21], а також захисту прав фінансово недосвідчених споживачів та інше.

Традиційні інструменти фінансового контролю, орієнтовані на офлайн-операції та установи, поступаються місцем цифровому контролю. Органи фінансового контролю отримують нові повноваження для моніторингу та контролю за транзакційними потоками в режимі реального часу, використання Big Data [22] та аналітики для виявлення аномалій, шахрайства й порушень, що трансформують саму модель фінансового контролю з переважно ретроспективної на превентивну.

Цифрова доступність розмиває межі між банківськими та небанківськими послугами, між платіжними сервісами, кредитуванням та інвестиціями. Це змушує фінансове право відходити від жорсткої прив'язки до інституційної форми на користь функціонального підходу, де регулювання застосовується до виду діяльності незалежно від того, хто її надає. Таким чином, поширення фінансової доступності та безготівкових операцій не лише кількісно збільшує охоплення системи, але і якісно змінює її природу, змушуючи фінансове право розвиватися в напрямі технологічної адаптивності, проактивного контролю та захисту прав осіб у цифровому середовищі.

Висновки та пропозиції. Підсумовуючи, важливо наголосити, що сучасна трансформація фінансового права України є багатофакторним процесом, детермінованим насамперед глибокою цифровізацією, що потребує створення нової правової парадигми для регулювання віртуальних активів, електронних платіжних систем та інноваційних інструментів; інтеграцією у глобальний фінансовий простір, що зумовлює гармонізацію національного законодавства

з міжнародними стандартами (FATF, Базельські угоди, *acquis* ЄС); посиленням уваги до ESG-принципів, які формують нові цілі та інструменти фінансово-правового регулювання; а також макроекономічною нестабільністю та високим державним боргом, що актуалізують розвиток антикризових механізмів, бюджетної дисципліни та інститутів фінансової безпеки, формуючи загалом більш гнучку, стійку та орієнтовану на майбутнє правову систему.

Список використаної літератури

1. EU Global Facility on Anti-Money Laundering and Terrorist Financing. URL: <https://www.global-amlcft.eu/> (дата звернення: 15.11.2025).
2. SupTech та RegTech в Україні: що це таке та як відбувається впровадження технологій Нацбанком. URL: <https://bankir.kiev.ua/suptech-ta-regtech-v-ukraini-shcho-tse-take-ta-iak-vidbuvaetsia-vprovadzhenia-tekhnologij-natsbankom/> (дата звернення: 15.11.2025).
3. Asset Tokenization Market Size & Share Analysis – Growth Trends & Forecasts (2025–2030). Mordor Intelligence: website. 2025. URL: <https://www.mordorintelligence.com/industryreports/asset-tokenization-market> (дата звернення: 15.11.2025).
4. Top 10 Emerging Technologies of 2025. World Economic Forum: website. 2025. URL: <https://www.weforum.org/publications/top-10-emerging-technologies-of-2025> (дата звернення: 15.11.2025).
5. Житар М. О. Вплив цифрової трансформації на економічний механізм підприємств та їх комунікаційні стратегії як невід'ємної складової сучасної фінансової архітектури. *Економіка та суспільство*. Випуск № 74. 2025. С. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-74-84> (дата звернення: 15.11.2025).
6. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX (не набув чинності). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 15.11.2025).
7. Цимбалюк І. Принципи роботи платіжних систем та їхні види. URL: <https://rates.fm/ua-uk/payment-systems/vidi-ta-princip-roboti-platizhnih-sistem/>.
8. Єдині та державні реєстри України. Які існують державні реєстри? URL: <https://opendatabot.ua/registry>.
9. Рекомендації FATF та методологія. Міжнародні стандарти боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму і розповсюдженням зброї масового знищення. 269 с. URL: <https://fii.gov.ua/assets/userfiles/books/5%20round%20FATF.pdf> (дата звернення: 15.11.2025).
10. Онікієнко С. В. Базельські угоди: протиріччя регулювання. *Економіка та держава*. № 9/2013. С. 29–31. URL: <https://files.core.ac.uk/download/pdf/197275443.pdf> (дата звернення: 15.11.2025).
11. Спеціальний стандарт поширення даних МВФ (ССПД МВФ). URL: <https://mof.gov.ua/uk/specialnij-standart-poshirennja-danih-mvf-sspd-mvf-statistika-za-gfsm> (дата звернення: 15.11.2025).
12. Що таке ESG-принципи і чому компаніям важливо їх дотримуватися. URL: <https://fintechinsider.com.ua/shho-take-esg-pryncypy-i-chomu-kompaniyam-vazhlyvoyih-dotrymuvatysya> (дата звернення: 15.11.2025).
13. Опальчук Р., Чорновол А., Поплюйко Я. Інтеграція ESG-принципів у діяльність українських страхових компаній: глобальні тренди та місцеві особливості. *Економіка та суспільство*. 2025. № 72. С. 1–6. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-72-113> (дата звернення: 15.11.2025).
14. Бондаренко Л., Скоропад І. Сучасні тенденції ESG-активностей компаній в Україні та світі. *Економіка та суспільство*. 2024. № 66. С. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-62> (дата звернення: 15.11.2025).
15. Бондаренко Л., Блавт А. Акценти інвестування у сталий розвиток на принципах ESG в умовах воєнного стану в Україні. *Економіка та суспільство*. 2024. № 59. С. 1–7. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-48> (дата звернення: 15.11.2025).
16. Музика-Стефанчук О. А., Якимчук Н. Я. Сучасне фінансове право. Право публічних фінансів : підручник. Київ : АртЕк, 2024. 656 с.

17. Гаран О. В. Трансформація механізмів фінансового контролю в умовах воєнного стану: окремі моменти. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право»*. 2025. № 8 (48). С. 943–955. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-8\(48\)-943-955](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-8(48)-943-955) (дата звернення: 15.11.2025).
18. Заїчко І., Оліфіров В. Антикризове фінансове управління: стратегії та інструменти. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*. 2025. С. 7–8. DOI: <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.7-8.20> (дата звернення: 15.11.2025).
19. Інформаційна довідка щодо державного та гарантованого державою боргу України (станом на 31.10.2025). URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg> (дата звернення: 15.11.2025).
20. Гнєздовський О. В., Домашенко С. В., Морозов Д. М. Вплив цифрового фінансового простору на економічний розвиток: аналіз потенціалу та перспективи для України. *Економіка та суспільство*. 2024. Випуск № 65/2024. С. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-117> (дата звернення: 15.11.2025).
21. Дистанційна ідентифікація та верифікація клієнта. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/2_pr_2020-11-20.pdf?v=4 (дата звернення: 15.11.2025).
22. Що таке Big Data: визначення, приклади та можливості. URL: <https://hub.kyivstar.ua/articles/shho-take-big-data> (дата звернення: 15.11.2025).

References

1. *EU Global Facility on Anti-Money Laundering and Terrorist Financing* (n.d.). <https://www.global-amlcft.eu/>.
2. *SupTech ta RegTech v Ukraini: shcho tse take ta iak vidbuvaietsia vprovadzhennia tekhnologii Natsbankom* [SupTech and RegTech in Ukraine: What it is and how technology is implemented by the National Bank] (n.d.). Bankir.kiev.ua. <https://bankir.kiev.ua/suptech-ta-regtech-v-ukraini-shcho-tse-take-ta-iak-vidbuvaietsia-vprovadzhennia-tekhnologii-natsbankom/> [in Ukrainian].
3. Mordor Intelligence. (2025). *Asset tokenization market size & share analysis – Growth trends & forecasts (2025–2030)*. <https://www.mordorintelligence.com/industryreports/asset-tokenization-market>.
4. World Economic Forum (2025). *Top 10 emerging technologies of 2025*. <https://www.weforum.org/publications/top-10-emerging-technologies-of-2025>.
5. Zhytar, M. O. (2025). Vplyv tsyfrovoi transformatsii na ekonomichniy mekhanizm pidpriemstv ta yikh komunikatsiini stratehii yak nevidiemnoi skladovoi suchasnoi finansovoi arkhitektury [The impact of digital transformation on the economic mechanism of enterprises and their communication strategies as an integral part of modern financial architecture]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and Society], (74), 1–8. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-74-84> [in Ukrainian].
6. *Pro virtualni aktyvy: Zakon Ukrainy vid 17.02.2022 No. 2074-IX* [On virtual assets: Law of Ukraine of 17.02.2022 No. 2074-IX] (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> [in Ukrainian].
7. Tsymbaliuk, I. (n.d.). *Pryntsyp roboty platizhnykh system ta yikhni vydy* [The principle of operation of payment systems and their types]. Rates.fm. <https://rates.fm/ua-uk/payment-systems/vidi-ta-princip-roboti-platizhnykh-sistem/> [in Ukrainian].
8. *Yedyni ta derzhavni reiestry Ukrainy. Yaki isnuut derzhavni reiestry?* [Unified and state registries of Ukraine. What state registries exist?] (n.d.). Opendatabot. <https://opendatabot.ua/registry> [in Ukrainian].
9. *Rekomendatsii FATF ta metodolohiia. Mizhnarodni standarty borotby z vidmyvanniam koshtiv, finansuvanniam terorizmu i rozpovsiudzhenniam zbroi masovoho znyshchennia* [FATF recommendations and methodology. International standards on combating money laundering and the financing of terrorism & proliferation] (n.d.). <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/books/5%20round%20FATF.pdf> [in Ukrainian].
10. Onikiienko, S. V. (2013). Bazelski uhody: protyrichchia rehuliuвання [Basel agreements: Regulatory contradictions]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and State], (9), 29–31. <https://files.core.ac.uk/download/pdf/197275443.pdf> [in Ukrainian].

11. Ministry of Finance of Ukraine (n.d.). *Spetsialnyi standart poshyrennia danykh MVF (SSPD MVF)* [IMF Special Data Dissemination Standard (SDDS IMF)]. <https://mof.gov.ua/uk/specialnij-standart-poshirennja-danih-mvf-sspd-mvf-statistika-za-gfsm> [in Ukrainian].
12. *Shcho take ESG-pryntsyipy i chomu kompaniiam vazhlyvo yikh dotrymuvatysia* [What are ESG principles and why it is important for companies to follow them] (n.d.). Fintech Insider. <https://fintechinsider.com.ua/shho-take-esg-prynczyipy-i-chomu-kompaniyam-vazhlyvo-yih-dotrymuvatysya> [in Ukrainian].
13. Opalchuk, R., Chornovol, A., & Popliuiko, Ya. (2025). Intehratsiia ESG-pryntsyypiv u diialnist ukraïnskykh strakhovykh kompanii: hlobalni trendy ta mistsevi osoblyvosti [Integration of ESG principles into the activities of Ukrainian insurance companies: Global trends and local features]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and Society], (72), 1–6. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-72-113> [in Ukrainian].
14. Bondarenko, L., & Skoropad, I. (2024). Suchasni tendentsii ESG-aktyvnosti kompanii v Ukraini ta sviti [Modern trends of ESG activities of companies in Ukraine and the world]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and Society], (66), 1–8. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-62> [in Ukrainian].
15. Bondarenko, L., & Blavt, A. (2024). Aktsenty investuvannia u stalnyi rozvytok na pryntsyypakh ESG v umovakh voïennoho stanu v Ukraini [Accents of investing in sustainable development based on ESG principles under martial law in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and Society], (59), 1–7. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-48> [in Ukrainian].
16. Muzyka-Stefanchuk, O. A., & Yakymchuk, N. Ya. (2024). *Suchasne finansove pravo. Pravo publichnykh finansiv* [Modern financial law. Public finance law] (Textbook). ArtEk [in Ukrainian].
17. Haran, O. V. (2025). Transformatsiia mekhanizmiv finansovoho kontroliu v umovakh voïennoho stanu: okremi momenty [Transformation of financial control mechanisms under martial law: Certain aspects]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii. Seriia "Pravo"* [Scientific Innovations and Advanced Technologies. Series "Law"], 8 (48), 943–955. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-8\(48\)-943-955](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-8(48)-943-955) [in Ukrainian].
18. Zaichko, I., & Olifirov, V. (2025). Antykryzove finansove upravlinnia: stratehii ta instrumenty [Anti-crisis financial management: Strategies and tools]. *Sotsialnyi rozvytok: ekonomiko-pravovi problemy* [Social Development: Economic and Legal Problems], 7–8. <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.7-8.20> [in Ukrainian].
19. *Informatsiina dovidka shchodo derzhavnoho ta harantovanoho derzhavoiu borhu Ukrainy (stanom na 31.10.2025)* [Information note on state and state-guaranteed debt of Ukraine (as of 31.10.2025)] (2025). Ministry of Finance of Ukraine. <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg> [in Ukrainian].
20. Hniezdovskyi, O. V., Domashenko, S. V., & Morozov, D. M. (2024). Vplyv tsyfrovoho finansovoho prostoru na ekonomichnyi rozvytok: analiz potentsialu ta perspektyvy dlia Ukrainy [The impact of digital financial space on economic development: Potential analysis and prospects for Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and Society], (65), 1–10. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-117> [in Ukrainian].
21. National Bank of Ukraine (2020). *Dystantsiina identyfikatsiia ta veryfikatsiia kliienta* [Remote customer identification and verification]. https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/2_pr_2020-11-20.pdf?v=4 [in Ukrainian].
22. *Shcho take Big Data: vyznachennia, pryklady ta mozhlyvosti* [What is Big Data: Definition, examples and opportunities]. (n.d.). Kyivstar Hub. <https://hub.kyivstar.ua/articles/shho-take-big-data> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 17.11.2025

Дата прийняття статті: 19.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

O. V. Haran, Doctor of Jurisprudence, Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
Department of Administrative and Commercial Law
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: admin.kaf@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6757-6309>

FACTORS OF ACCELERATION OF TRANSFORMATION OF FINANCIAL LAW IN MODERN CONDITIONS

Summary

The article considers the factors accelerating the transformation of financial law in modern conditions. Attention is drawn to the fact that financial law, as a branch of public law that regulates social relations regarding the formation, distribution and use of centralized and decentralized monetary funds, is undergoing a period of fundamental transformation. The key factors accelerating change include: deep integration and deregulation of financial markets, exponential development of digital technologies (FinTech, RegTech, SupTech), increasing influence of international standards of prudential supervision and financial security (AML/CFT), as well as periodic systemic crises and macroeconomic instability. It is noted that the scientific analysis of these factors faces a number of methodological and conceptual challenges. First, it is a problem of non-linear interaction and synergy of transformational determinants (globalization, digitalization, geopolitics), which makes it difficult to isolate the influence of a single factor. Secondly, the structural asynchrony between the dynamics of innovations (for example, blockchain, crypto-assets) and the law-making process, which leads to regulatory vacuums, remains acute. Thirdly, the problem of multi-level harmonization of legislation in the conditions of European integration and implementation of the EU *acquis communautaire* is particularly relevant for Ukraine. Fourth, there is a fragmentation of the scientific discourse, which requires a comprehensive interdisciplinary approach. As a result of the study, the main factors of accelerating the transformation of financial law were identified: digitalization of society; macroeconomic instability; integration of ESG principles; the high level of the national debt of Ukraine. It is noted that Digitization transforms financial law, giving rise to new phenomena (crypto-assets, etc.) that do not correspond to classical legal structures. This requires adaptation of its institutions to electronic payment systems, state registers and innovative tools. The globalization of financial markets necessitates the harmonization of national laws with international standards (for example, FATF, Basel agreements, EU directives) and creates challenges, in particular in the field of anti-money laundering. The integration of ESG-principles can become a factor of deep transformation through the expansion of the subject of regulation, the formation of new instruments and the strengthening of transparency. Macroeconomic instability and high public debt are accelerating changes, forcing the development of anti-crisis tools, reforming budget and tax law, and improving debt management. Recommendations for legislative policy aimed at improving the efficiency and adaptability of financial and legal regulation are offered.

Keywords: financial law, regulation, digitalization, factors accelerating the transformation of financial law, institutions of financial law, subject of legal regulation, information technology, public debt, international standards.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.348098>

УДК 347.23:347.79

О. М. Борщевська, кандидат юридичних наук, доцент
Одеський національний морський університет
Кафедра національного і міжнародного права
вул. Мечникова, 34, Одеса, 65029, Україна
член комітету конституційного правосуддя та прав людини
Ради адвокатів Одеської області
e-mail: elennika2098@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2549-429X>

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА МОРСЬКОГО СУДНА ЯК ОБ'ЄКТА ПРАВА ВЛАСНОСТІ ТА ІНШИХ РЕЧОВИХ ПРАВ У СВІТЛІ КОНЦЕПЦІЇ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню цивільно-правової природи морського судна як об'єкта права власності в умовах оновлення цивільного законодавства України. Актуальність теми зумовлена процесами рекодифікації Цивільного кодексу України, які передбачають переосмислення базових категорій речового права, зокрема поняття речі, структури права власності, меж здійснення правомочностей власника та ролі публічних інтересів у приватноправовому регулюванні. Морське судно належить до об'єктів цивільних прав зі складним правовим режимом, що поєднує приватноправові та публічно-правові елементи, зумовлені специфікою морської діяльності, міжнародним характером судноплавства та підвищеними вимогами до безпеки й охорони довкілля.

У статті проаналізовано сутність цивільно-правової природи морського судна як об'єкта права власності з урахуванням положень Концепції рекодифікації цивільного законодавства України, а також узгодження відповідних теоретичних підходів із нормами Кодексу торговельного мореплавства України та Закону України «Про морські порти України».

Обґрунтовано, що відсутність універсального нормативного визначення поняття «судно» зумовлює потребу у його цивілістичній кваліфікації як індивідуально визначеної рухомої речі зі спеціальним правовим режимом, який за рівнем формалізації та публічності наближається до режиму нерухомого майна.

Доведено, що публічно-правові обмеження, встановлені морським і портовим законодавством та міжнародними конвенціями, не змінюють цивільно-правової природи судна, а визначають межі здійснення права власності, реалізуючи його соціальну функцію.

Сформульовано концептуальні принципи цивільно-правового статусу морського судна, які можуть бути використані для подальшого вдосконалення речового права України, та запропоновано визначення цивільно-правової природи морського судна на засадах основних принципів речового права, запропонованих у Концепції рекодифікації цивільного законодавства, а саме: принцип приватноправової природи морського судна, принцип спеціального речового режиму морського судна, принцип публічності речових

прав на морське судно, принцип соціальності права власності на морське судно, принцип системної узгодженості цивільного та морського законодавства.

Ключові слова: морське судно, цивільно-правовий статус, речове право, право власності, рекодифікація цивільного законодавства, морське право, екологічна безпека, охорона довкілля, міжнародна безпека судноплавства

Постановка проблеми. У сучасних умовах оновлення цивільного законодавства України важливим є перегляд категорій речового права, зокрема визначення об'єктів права власності, видів речових прав, структури й обсягу повноважень власника. Концепція рекодифікації цивільного законодавства пропонує значні зміни у сфері речового права, які впливають також і на правовий режим морських суден. Визначення цивільно-правової природи морського судна належить до традиційно складних проблем речового права. Воно пов'язане з багаторівневим юридичним режимом суден, що поєднує приватноправові та публічно-правові елементи, зумовлені як особливостями морської діяльності, так і міжнародною природою мореплавства.

Метою цієї статті є комплексний аналіз цивільно-правової природи морського судна як об'єкта права власності з урахуванням підходів, запропонованих у Концепції рекодифікації, зокрема ідей щодо соціальної функції власності, обмежень прав власника, структури володіння, обмежених речових прав, принципів публічності та визначеності речових прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свого часу питаннями статусу морського судна займалися такі вчені, як Балобанов О. О., Волосов М., Допілка В. О., Егіян Г., Колодкін А., Логінов О. В. та інші. Але у своїх працях вони не торкалися саме питань цивільно-правової природи морського судна як об'єкта права власності у світлі концепції рекодифікації цивільного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Взагалі аналіз нормативних актів свідчить, що термін «судно» не має універсального, єдиного визначення, а його зміст варіюється залежно від цілей правового регулювання: цивільно-правових, адміністративних, екологічних, безпекових або міжнародно-конвенційних.

Однією з ключових передумов з'ясування цивільно-правової природи морського судна є аналіз нормативних визначень поняття «судно», що містяться в національних та міжнародних актах. Такий аналіз свідчить про відсутність єдиного універсального підходу до розуміння судна, що зумовлено багатофункціональним характером морської діяльності та різною метою правового регулювання.

Від того, як буде визначено статус морського судна в процесі його використання в морському середовищі, залежить вибір закону, яким буде врегульовано правові відносини, що виникають. Це є важливим з огляду вирішення питань про відповідальність, наприклад, за правопорушення, адже морське законодавство має пріоритет над загальногромадянським, і останнє в морському праві застосовується лише в субсидіарному порядку.

У міжнародно-правовій доктрині вихідною є негативна дефініція торгового судна: до нього належать усі судна, що не мають статусу військових. Такий

підхід історично сформувався в морському праві та зумовлений необхідністю чіткого розмежування приватноправового та публічно-правового режимів судноплавства. У межах цієї концепції торговельне судно отримало визначення в статті 15 Кодексу торговельного мореплавства. Так, до торговельних суден належать як самохідні, так і несамохідні плавучі засоби, що використовуються для перевезення вантажів, пасажирів, багажу та пошти, здійснення рибного або іншого морського промислу, видобування корисних копалин, рятувальних і буксирувальних операцій, виконання спеціальних служб, а також для наукових, навчальних і культурних цілей [1].

Водночас сучасна міжнародна практика свідчить про поступове ускладнення цієї класифікації. З кола невійськових суден дедалі частіше виокремлюються державні судна спеціального призначення, які використовуються для реалізації публічних функцій (судна рибоохорони, берегової охорони, санітарно-карантинної служби тощо). Щодо таких суден формується особливий правовий режим, який за своїми ознаками наближається до статусу військових суден, хоча формально вони до них не належать. Також у статті 15 Кодексу торговельного мореплавства України визначається, що торговельне судно може використовуватися для «несення спеціальної державної служби» (включно з охороною промислів, санітарними та карантинними службами тощо). Водночас на практиці правозастосування окремі категорії державних невійськових суден (як-от судна рибоохорони чи берегової охорони) розглядаються як об'єкти зі специфічними публічно-правовими режимами, близькими до режиму військових суден, що підкреслює потребу в подальшій диференціації цих категорій у національному праві [1]. Ця тенденція зумовлена підвищеною роллю держави у сфері морської безпеки, охорони довкілля та захисту економічних інтересів у прибережних водах.

У національному праві України та міжнародному морському праві можна виокремити три основні моделі визначення судна: функціональну (через цілі використання); техніко-фізичну (як плавучий об'єкт); конвенційну (через сферу дії міжнародних договорів).

Базове для національного морського права визначення судна закріплено, як вже було вказано, у статті 15 Кодексу торговельного мореплавства України, відповідно до якої судном визнається самохідна чи несамохідна плавуча споруда, що використовується для перевезення вантажів і пасажирів, здійснення промислу, рятувальних, буксирних, гідротехнічних робіт, несення спеціальної державної служби, а також для наукових, навчальних, культурних, спортивних та інших цілей за умови її реєстрації у Державному судовому реєстрі України або Судновій книзі України [1]. Таке визначення є функціонально розширеним і поєднує у собі як приватноправові, так і публічно-правові ознаки, що істотно ускладнює цивільно-правову кваліфікацію судна як об'єкта речового права.

Підзаконні нормативні акти, прийняті та затверджені для регулювання окремих сфер (охорони здоров'я, екологічної безпеки, ліцензування перевезень здебільшого використовують технічно спрощені визначення судна як будь-якої самохідної або несамохідної плавучої споруди, що експлуатується у водному об'єкті. Такі дефініції застосовуються, зокрема, у постанові Кабінету Міністрів України від 29.02.1996 № 269 [2] та наказі Міністерства

здоров'я України від 19.11.1996 № 347 [3] та мають суто прикладний характер і не можуть вважатися релевантними для визначення судна як об'єкта права власності, оскільки не враховують критеріїв правового титулу, реєстрації та участі в цивільному обігу.

Водночас у міжнародному морському праві переважає цільовий (конвенційний) підхід до визначення судна. Так, Міжнародна конвенція про рятування 1989 року [4] визначає судно як будь-яке цивільне плавальне судно, що має право піднімати прапор держави, тоді як Найробіська міжнародна конвенція про видалення затонулих суден 2007 року [5] використовує максимально ексклюзивне визначення, поширюючи його на підводні апарати, плавучі платформи й установки. Подібна розширена дефініція зумовлена екологічною та безпековою спрямованістю судноплавства у відповідних конвенціях і не призначена для регулювання майнових відносин.

Право Європейського Союзу також не виробило універсального поняття судна: директиви та регламенти ЄС застосовують контекстуальні визначення, обмежені сферою дії конкретного акта (портовий контроль, технічні вимоги, кваліфікація екіпажу тощо). Це свідчить про функціональну, а не речово-правову природу таких дефініцій [6].

Особливої уваги потребує узгодження наведених підходів із Законом України «Про морські порти України» [7]. У цьому Законі термін «судно» використовується як експлуатаційна й інфраструктурна категорія, що позначає об'єкт, який заходить у морський порт, користується портовими послугами, причалами та портовою інфраструктурою. Закон не формує самостійного визначення судна, фактично відсилаючи до положень Кодексу торговельного мореплавства України, що підтверджує взаємодоповнюваність портового та морського законодавства.

Водночас портове законодавство акцентує увагу не на цивільно-правовому статусі судна, а на його функціональному зв'язку з портом як об'єктом транспортної інфраструктури. Це ще раз підкреслює, що для цивільного права ключове значення має не будь-яке нормативне визначення судна, а лише таке, яке дає можливість розглядати його як індивідуально визначену річ, здатну бути об'єктом права власності та інших речових прав.

Таким чином, нормативна багатоманітність підходів до визначення судна підтверджує доцільність доктринального висновку про необхідність розгляду морського судна як складного рухомого об'єкта спеціального правового режиму, що поєднує технічні, публічно-правові та приватноправові елементи. Саме такий підхід узгоджується з ідеями Концепції рекодифікації цивільного законодавства України [8] та дає змогу забезпечити внутрішню системність регулювання права власності на морські судна.

З погляду українського цивільного права морське судно виступає специфічним видом рухомої речі, з правовим статусом нерухомої речі (ч. 2 ст. 181 Цивільного кодексу України) [9]. Загалом цивільно-правовий статус морського судна є однією з правових проблем сучасного речового права, адже морське судно поєднує риси рухомої речі, інфраструктурного об'єкта й елемента міжнародної морської діяльності. У різних галузях права на нього поширюються як приватноправові, так і публічно-правові режими, що формують складну багаторівневу правову конструкцію.

На національному рівні зазначене розмежування безпосередньо впливає на цивільно-правову характеристику морського судна як об'єкта права власності. Законодавства окремих держав, у тому числі України, не завжди ототожнюють усі невійськові судна з торговими.

З цивільно-правового погляду така диференціація має принципове значення. Торговельне судно як об'єкт права власності перебуває у сфері дії приватного права, але водночас зазнає істотного впливу публічно-правових обмежень. Саме тому воно розглядається в доктрині як специфічна рухома річ із посиленням публічним режимом, що проявляється в обов'язковій державній реєстрації, спеціальних вимогах до обігу й особливих правилах обтяження та примусового вилучення [9].

У світлі Концепції рекодифікації цивільного законодавства України такий підхід отримує додаткове теоретичне обґрунтування. Запропоноване розуміння права власності як найбільш повного панування над річчю в межах, установлених законом, дає можливість охопити складну природу торговельного судна, поєднавши приватноправову автономію власника із соціальною та публічною функцією власності. Це створює передумови для формування цілісного правового режиму морських суден як об'єктів речового права, здатного адекватно враховувати як інтереси власника, так і вимоги безпеки мореплавства та публічного інтересу загалом.

У традиційній цивілістичній доктрині морське судно кваліфікується як складний майновий комплекс, що поєднує матеріальну річ та супутні юридичні елементи (реєстрацію, порт приписки, технічні документи, екіпажні документи). Водночас воно є індивідуально-визначеною рухомою річчю, яка, на відміну від нерухомого майна, не має постійного зв'язку з територією.

Проте значення судна як об'єкта цивільного обігу підіймає його правовий режим на рівень, близький до нерухомості, що виявляється у обов'язковій державній реєстрації, публічному характері реєстру суден, спеціальних вимогах до набуття права власності, особливому порядку обтяження, міжнародній правовій природі судових документів.

З огляду на це морське судно є рухомою річчю з правовим статусом нерухомої речі, що робить його прикладом особливої категорії об'єктів речового права.

У контексті нових підходів, відображених у Концепції рекодифікації речового права, особлива природа судна потребує уточнення поняття «річ», класифікації об'єктів речових прав і визначення режимів, що застосовуються до складних об'єктів.

У Концепції рекодифікації цивільного законодавства України запропоновано оновлене визначення права власності як найбільш повного панування над річчю в межах, установлених законом. Зокрема, підкреслюється свобода власника: «власнику дозволено робити з річчю все, що не заборонено законом», а в окремих випадках – лише те, що прямо дозволено.

У рамках визначення цивільно-правової природи морського судна як об'єкта права власності пропонується закріплення широкого обсягу речових прав, включно з користуванням, володінням, розпорядженням, комерційним використанням судна, передачею його в найм чи лізинг, заставу тощо, а також визнання меж власності, зумовлених спеціальним морським законодавством,

включно з правилами безпеки, охороною навколишнього середовища, вимогами щодо екіпажу, експлуатаційними нормами.

Як вказано в Концепції рекодифікації цивільного законодавства України, зокрема в рамках речового права, яке може стосуватися правової дефініції «морське судно», власник взагалі й морського судна зокрема зобов'язаний діяти з урахуванням інтересів суспільства, довкілля, державної безпеки.

Публічно-правові обмеження у сфері мореплавства об'єктивно трансформують обсяг права власності, що робить його більш регульованим, ніж правовий статус звичайних рухомих речей.

Концепція рекодифікації цивільного законодавства пропонує визнання володіння фактичним станом, що породжує правові наслідки, але не є речовим правом. Це важливо для морських суден, де фактичний контроль над судном може бути відокремлений від титулу власності.

Відповідно до цього підходу володільцем судна може бути не лише власник, але й фрахтувальник, оператор, морський агент, капітан; володіння може бути прямим (власникам або фрахтувальником) чи опосередкованим (через екіпаж або менеджера); добросовісний володілець судна отримує певний обсяг правомочностей, включно з правом на плоди (доходи з використання), що відповідає загальним положенням про наслідки володіння.

Запровадження спеціальних способів посесорного захисту володіння, який пропонує Концепція рекодифікації цивільного законодавства, є особливо актуальним для суден, які можуть перебувати поза територією України або під контролем третіх осіб.

Запропоновані положення щодо обмеження права власності мають безпосередній вплив на морські судна, оскільки їх експлуатація нерозривно пов'язана із суспільними інтересами. А для морських суден це означає, поміж іншого, необхідність реєстрації застави, іпотеки, прав найму й інших обтяжень у відповідних реєстрах, включно з міжнародними.

Серед інших новел, які пропонуються Концепцією рекодифікації цивільного законодавства України, є закріплення певних принципів речового права, які можна розкрити й у ракурсі визначення цивільного правової природи морського судна. У цьому сенсі рекодифікація цивільного законодавства України передбачає не лише оновлення нормативного масиву, а й переосмислення фундаментальних підходів до правового режиму окремих об'єктів цивільних прав. У контексті пропозицій до оновлення цивільного законодавства України морське судно як об'єкт права власності потребує концептуального осмислення крізь призму базових принципів сучасного цивільного права, запропонованих у Концепції рекодифікації цивільного законодавства України.

Таким чином, можна запропонувати ряд концептуальних принципів щодо цивільно-правової природи статусу морського судна.

Принцип єдиної нерухомої речі, який пропонується розширити в новій редакції Цивільного кодексу України, прямо не поширюється на морські судна, оскільки вони не є нерухомістю. Проте структурна концепція «єдиної речі», до якої належать істотні складові частини, може бути застосована до судна як складного об'єкта. Виходячи з такої концепції, слід зазначити, що складові частини судна (машинне відділення, навігаційне обладнання, корпусні конструкції) не можуть

бути самостійними об'єктами права власності, так само, як заміна частин не впливає на правовий статус судна, а реєстрація судна як єдиного об'єкта передбачає інтегрованість усіх його технічних та експлуатаційних елементів. Через це в контексті реформування речового права доцільним є закріплення поняття «єдиного комплексного рухомого об'єкта», що могло б надати морським суднам чіткіший правовий статус.

Відповідно до принципу приватноправової природи морського судна, який є визначальним для характеристики морського судна, судно визнається об'єктом цивільних прав і передусім об'єктом права власності. Незважаючи на значний обсяг публічно-правового регулювання, пов'язаного з безпекою судноплавства, екологічною та кібернетичною безпекою, портовими режимами та міжнародними зобов'язаннями України, морське судно не втрачає свого цивільно-правового статусу.

Концепція рекодифікації цивільного законодавства України виходить із того, що публічно-правові обмеження не трансформують цивільно-правову природу речі, а лише визначають межі здійснення права власності. Застосування цього підходу до морських суден дає змогу чітко відмежувати право власності від адміністративних режимів експлуатації, що є принципово важливим для стабільності цивільного обороту.

Принцип спеціального речового режиму морського судна закріплює, що морське судно не може бути повністю ототожнене зі звичайними рухомими речами. Його правовий статус характеризується підвищеним рівнем формалізації, реєстраційністю та публічністю, що зближує його з об'єктами, для яких встановлено спеціальний речовий режим. У світлі рекодифікації доцільно розглядати морське судно як складну рухому річ спеціального правового режиму, для якої характерні обов'язкова державна реєстрація, можливість встановлення обмежених речових прав, підвищені вимоги до публічності правового статусу. Такий підхід узгоджується з положеннями Кодексом торговельного мореплавства України та відповідає європейським тенденціям розвитку речового права.

Принцип публічності речових прав на морське судно є одним із ключових принципів рекодифікації цивільного законодавства щодо посилення публічності речових прав. Для морських суден цей принцип має фундаментальне значення, оскільки забезпечує правову визначеність у відносинах між власниками, кредиторами та третіми особами. Державна реєстрація морського судна та прав на нього виконує не лише облікову, а й правоустановчу й охоронну функції. Загалом і певна практика Верховного Суду України підтверджує, що наявність належної реєстрації сприяє ефективному захисту речових прав, зокрема, у спорах щодо речових прав стосовно морських суден [10].

У світлі розкриття принципу соціальності права власності на морське судно Концепція рекодифікації цивільного законодавства України закріплює сучасне розуміння права власності як такого, що здійснюється з урахуванням соціальної функції, тобто спрямованої на гармонізацію суспільства та законодавства, забезпечення захисту прав і розвиток соціальної інфраструктури. У сфері морського транспорту цей принцип набуває особливої ваги, оскільки експлуатація суден безпосередньо впливає на безпеку людей, стан морського довкілля й економічні інтереси держави.

Разом із цим слід зазначити, що обмеження, встановлені Законом України «Про морські порти України», міжнародними конвенціями та нормами Кодексу торговельного мореплавства України, не заперечують право власності на судно, а реалізують його соціальну функцію, узгоджуючи приватні інтереси власника з публічними інтересами суспільства.

Принцип системної узгодженості цивільного та морського законодавства передбачає, що в разі реалізації Концепції рекодифікації цивільного законодавства України буде втілено орієнтованість на подолання галузевої фрагментарності та формування цілісного правопорядку. У контексті визначення цивільно-правової природи морських суден як об'єкта права власності це означає необхідність системної узгодженості положень міжнародного законодавства, Цивільного кодексу України, Кодексу торговельного мореплавства України та законодавства про морські порти України. Морське судно має розглядатися як об'єкт цивільного права в межах єдиної концепції речових прав, а спеціальні норми морського законодавства – як такі, що конкретизують, але не змінюють його цивільно-правової природи.

Висновки та пропозиції. У рамках цієї тематики можна визначити, що сучасний стан нормативного закріплення цивільно-правової природи морського судна як об'єкта права власності та інших речових прав є складним багаторівневим явищем, яке формується на перетині приватного та публічного права, національного законодавства та міжнародно-правових стандартів. Відсутність уніфікованого нормативного визначення поняття «судно» зумовлює фрагментарність правового регулювання й ускладнює цивільно-правову кваліфікацію морського судна як речі. Нормативна багатоманітність визначень судна підтверджує, що більшість із них мають функціональний або конвенційний характер і не призначені для врегулювання речово-правових відносин. Це зумовлює потребу у формуванні саме цивілістичного підходу до визначення морського судна як об'єкта права власності.

Тому у світлі Концепції рекодифікації цивільного законодавства України пропонується закріпити статус морського судна в законодавстві України як специфічну рухому річ зі спеціальним правовим режимом, що наближається за рівнем формалізації та публічності до нерухомого майна. Такий статус обґрунтовується обов'язковістю державної реєстрації, публічністю судових реєстрів, особливим порядком набуття й обтяження права власності, а також міжнародним характером судових документів. Концепція рекодифікації цивільного законодавства України створює належне теоретичне підґрунтя для переосмислення правової природи морських суден. Запропоноване в ній розуміння права власності як найбільш повного панування над річчю в межах, установлених законом, дає можливість поєднати приватноправову автономію власника судна з об'єктивно необхідними публічно-правовими обмеженнями у сфері мореплавства.

Важливо зазначити, що публічно-правові обмеження, встановлені морським і портовим законодавством, не змінюють цивільно-правової природи морського судна, а лише конкретизують межі здійснення права власності. У цьому сенсі Закон України «Про морські порти України» виконує допоміжну функцію щодо Кодексу торговельного мореплавства України, використовуючи поняття судна

в інфраструктурно-експлуатаційному значенні, не втручаючись у його речово-правову характеристику.

Слід наголосити, що визнання володіння фактичним станом, а не речовим правом, як це пропонується Концепцією рекодифікації цивільного законодавства України, є особливо актуальним для морських суден, де фактичний контроль часто відокремлений від титулу власності, що є додатковим вектором досліджень у подальшому, оскільки створює передумови для ефективного посесорного захисту у відносинах, пов'язаних із фрахтуванням, управлінням суднами та міжнародною експлуатацією флоту.

Підкреслюється соціальне навантаження права власності та інших речових прав на морське судно, що проявляється в підвищених вимогах до безпеки судноплавства, охорони морського довкілля та захисту публічних інтересів. Такі обмеження мають розглядатися не як звуження права власності, а як його внутрішньо притаманна характеристика в умовах сучасного правопорядку.

З огляду на викладене доцільним видається сформулювати такі пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства України:

1. Закріпити в Цивільному кодексі України концепцію «складного рухомого об'єкта спеціального правового режиму», до якої прямо віднести морські судна з визначенням їх ключових ознак і особливостей правового режиму.

2. Уточнити положення ч. 2 ст. 181 ЦК України, конкретизувавши цивільно-правові наслідки визнання морських суден рухомими речами зі статусом нерухомості, зокрема щодо реєстрації, обтяжень і захисту речових прав.

3. Гармонізувати норми Цивільного кодексу України, Кодексу торговельного мореплавства України та Закону України «Про морські порти України», забезпечивши їх системну узгодженість у частині визначення правового статусу судна як об'єкта цивільних прав.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що реалізація положень Концепції рекодифікації цивільного законодавства України щодо правової природи морських суден як об'єкта права власності та інших речових прав дасть можливість сформувати цілісну, системну та сучасну модель цивільно-правового регулювання, здатну забезпечити баланс приватних і публічних інтересів, правову визначеність та стабільність морського цивільного обігу.

Список використаної літератури

1. Кодекс торговельного мореплавства від 23.05.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Правила охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 29.02.1996 № 269. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-96-%D0%BF#Text>.
3. Правила визначення придатності за станом здоров'я осіб для роботи на судах : затв. наказом Міністерства здоров'я України від 19.11.1996 № 347. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0108-97#Text>.
4. Міжнародна конвенція про рятування 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_045#Text.
5. Найробіська міжнародна конвенція про видалення затонулих суден 2007 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_046#Text.
6. Directive 2009/16/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on port State control. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/16/oj>.

7. Про морські порти України : Закон України від 17.05.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17>.
8. Цивільний кодекс України: громадське обговорення та рекодифікація. URL: https://www.rada.gov.ua/files/codex_knygy.html.
9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
10. Постанова Південно-західного апеляційного господарського суду від 19.11.2025 у справі № 915/1310/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132005791>.

References

1. *Kodeks torhovelnoho moreplavstva Ukrainy vid 23.05.1995* [Merchant Shipping Code of Ukraine of 23.05.1995] (1995). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Cabinet of Ministers of Ukraine (1996, February 29). *Pravyla okhorony vnutrishnikh morskyykh vod i terytorialnoho moria vid zabrudnennia ta zasmichennia: zatv. postanovoïu Kabinetu Ministriv Ukrainy No. 269* [Rules for the protection of internal sea waters and the territorial sea from pollution and littering: Approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 269]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-96-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
3. Ministry of Health of Ukraine (1996, November 19). *Pravyla vyznachennia prydatnosti za stanom zdorovia osib dlia roboty na sudnakh: zatv. nakazom Ministerstva zdorovia Ukrainy No. 347* [Rules for determining the fitness for health of persons to work on ships: Approved by the Order of the Ministry of Health of Ukraine No. 347]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0108-97#Text> [in Ukrainian].
4. *Mizhnarodna konventsïia pro riativannia 1989 roku* [International Convention on Salvage, 1989]. (1989). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_045#Text [in Ukrainian].
5. *Nairobiiska mizhnarodna konventsïia pro vydalennia zatonulykh suden 2007 roku* [Nairobi International Convention on the Removal of Wrecks, 2007]. (2007). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_046#Text [in Ukrainian].
6. European Parliament and Council of the European Union (2009, April 23). *Directive 2009/16/EC on port State control*. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/16/oj>
7. *Pro morskî porty Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 17.05.2012* [On sea ports of Ukraine: Law of Ukraine of 17.05.2012] (2012). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17> [in Ukrainian].
8. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: hromadske obhovorennia ta rekodyfikatsïia* [Civil Code of Ukraine: Public discussion and recodification] (n.d.). Verkhovna Rada of Ukraine. https://www.rada.gov.ua/files/codex_knygy.html [in Ukrainian].
9. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003* [Civil Code of Ukraine of 16.01.2003] (2003). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
10. Pivdenno-zakhidnyi apeliatsiïnyi hospodarskyi sud [South-Western Appellate Economic Court] (2025, November 19). *Postanova u spravi No. 915/1310/24* [Resolution in case No. 915/1310/24]. Yedynyi derzhavnyi reïestr sudovykh rîshen. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132005791> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 21.11.2025

Дата прийняття статті: 18.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

O. M. Borshchevska, PhD in Law, Associate Professor

Odesa National Maritime University

Department of National and International Law

34 Mechnykova St, Odesa, 65029, Ukraine

Member of the Committee on Constitutional Justice and Human Rights

of the Odesa Region Bar Council

e-mail: elennika2098@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2549-429X>

THE CIVIL LAW NATURE OF A MARITIME VESSEL AS AN OBJECT OF OWNERSHIP AND OTHER REAL RIGHTS IN THE LIGHT OF THE CONCEPT OF RECODIFICATION OF CIVIL LEGISLATION OF UKRAINE

Summary

The article is devoted to the study of the civil-law nature of a sea vessel as an object of ownership in the context of the renewal of Ukrainian civil legislation. The relevance of the topic is determined by the processes of recodification of the Civil Code of Ukraine, which envisage a rethinking of the fundamental categories of property law, in particular the concept of a thing, the structure of ownership, the limits of exercising the owner's powers, and the role of public interests in private-law regulation. A sea vessel belongs to the objects of civil rights characterised by a complex legal regime that combines private-law and public-law elements, conditioned by the specific nature of maritime activities, the international character of navigation, and increased requirements for safety and environmental protection.

The article analyses the essence of the civil-law nature of a sea vessel as an object of ownership with due regard to the provisions of the Concept of Recodification of Civil Legislation of Ukraine, as well as the alignment of relevant theoretical approaches with the norms of the Merchant Shipping Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Seaports of Ukraine".

It is substantiated that the absence of a universal statutory definition of the notion of a "vessel" necessitates its civil-law qualification as an individually determined movable thing subject to a special legal regime which, in terms of formalisation and publicity, approaches the regime of immovable property.

It is proved that public-law restrictions established by maritime and port legislation and by international conventions do not alter the civil-law nature of a vessel but define the limits of exercising ownership, thereby implementing its social function.

Conceptual principles of the civil-law status of a sea vessel are formulated, which may be used for the further development of Ukrainian property law. A definition of the civil-law nature of a sea vessel is proposed on the basis of the fundamental principles of property law set out in the Concept of Recodification of Civil Legislation, namely: the principle of the private-law nature of a sea vessel; the principle of a special property-law regime of a sea vessel; the principle of publicity of property rights to a sea vessel; the principle of the social function of ownership of a sea vessel; and the principle of systemic coherence between civil and maritime legislation.

Keywords: sea vessel, civil-law status, property law, ownership, recodification of civil legislation, maritime law, environmental safety, environmental protection, international maritime safety.

DOI <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.349160>

УДК 347.764

В. В. Борщенко, кандидат юридичних наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра конституційного права та правосуддя
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: vladlena.1128@inbox.lv
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9819-092X>

ПРАВО НА КІБЕРБЕЗПЕКУ СТРАХУВАЛЬНИКА: НОВІ СТАНДАРТИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТРАХОВІ ПОСЛУГИ

У статті досліджується право страхувальника на кібербезпеку як ключовий елемент страхового права в умовах стрімкої цифрової трансформації економіки та зростання масштабів кіберзагроз. Показано, що розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема Big Data, штучного інтелекту, блокчейну та хмарних обчислень, забезпечує підвищення ефективності управління й оптимізацію бізнес-процесів, водночас створюючи нові вразливості та економічні ризики. У таких умовах право страхувальника на кібербезпеку виступає важливим правовим механізмом захисту від цифрових загроз і стимулює запровадження нових стандартів оцінки й управління кіберризиками.

Проаналізовано розвиток ринку кіберстрахування, зокрема його зародження у США на початку 2010-х років, коли страхові компанії почали реагувати на зростання випадків витоку даних та кібератак, формуючи продукти для фінансової компенсації збитків. Запроваджені практики стали основою для міжнародного розвитку кіберстрахування та визначили стандарти організації страхових продуктів. Особливу увагу приділено морській галузі, де цифровізація, автоматизація суднового управління та впровадження електронних логістичних платформ трансформують традиційні страхові ризики в гібридні, поєднуючи майнові, операційні та інформаційно-технологічні загрози. Це потребує перегляду підходів до оцінки ризиків і формування страхового покриття в умовах цифрових реалій.

Висвітлено проблеми українського ринку кіберстрахування, зокрема відсутність належного нормативного регулювання, недостатню стандартизацію кіберризиків та низький рівень страхової активності потенційних страхувальників. Показано, що реалізація права на кібербезпеку сприяє посиленню превентивної функції страхування, захисту цифрових активів, інформаційних ресурсів і безперервності бізнес-процесів, а також формуванню партнерської моделі співпраці між страховиком і страхувальником.

Зроблено висновок, що право страхувальника на кібербезпеку є системоутворюючим у страхових правовідносинах, визначає зміст страхових послуг, умови договорів та характер взаємодії сторін. Його розвиток потребує вдосконалення нормативно-правового регулювання, гармонізації з міжнародними стандартами кібербезпеки та розвитку доктринальних основ страхового права для забезпечення балансу між інноваційним розвитком страхових послуг і захистом прав страхувальників у цифровій економіці.

Ключові слова: страхове право, кіберстрахування, кіберінциденти, цифрові права, новітні права, торговельне мореплавство, безпека мореплавства, кіберзагроза, кіберризик, управління кіберризиком, кібербезпека, страховий ризик.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та цифрова трансформація ключових сфер економічної діяльності зумовлюють формування нових можливостей для інноваційного зростання, оптимізації бізнес-процесів і підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання. Водночас широке впровадження цифрових рішень супроводжується зростанням масштабів і складності кіберзагроз, які створюють істотні ризики для стабільності функціонування інформаційної інфраструктури держави та приватного сектору. Використання технологій Big Data, штучного інтелекту, блокчейну та хмарних обчислень, крім безумовних переваг, породжує і нові форми вразливостей, що можуть призводити до значних економічних збитків та порушення конфіденційності даних.

У цьому контексті особливого значення набуває право страхувальника на кібербезпеку, яке трансформується у важливий правовий інструмент забезпечення захищеності в умовах цифрової економіки. Реалізація цього права безпосередньо впливає на зміст, якість та інноваційність страхових послуг, стимулюючи запровадження нових стандартів оцінювання й управління кіберризиками.

Попри зростаючий попит на страхування від кіберзагроз, український ринок кіберстрахування перебуває на початковому етапі розвитку та характеризується відсутністю належного нормативного регулювання. Невизначеність правової природи кіберризиків, нестача єдиних стандартів його ідентифікації, а також недостатній рівень страхової активності потенційних споживачів істотно стримують становлення цього виду страхування.

Таким чином, актуальність дослідження обумовлюється потребою у всебічному та системному аналізі права страхувальника на кібербезпеку, а також визначенні його ролі та значення у трансформації і розвитку сучасного страхового ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний науковий внесок у дослідження різних аспектів страхування кіберризиків здійснили В. П. Братюк, Е. Д. Семенова, С. Волосович, Ю. Кожедуб, Н. В. Приказюк та інші вчені, однак актуальність теми залишається високою з огляду на низький рівень страхової активності потенційних постраждалих від кіберінцидентів і недостатній розвиток відповідних страхових продуктів.

Метою цієї наукової праці є дослідження права на кібербезпеку страхувальника.

Виклад основного матеріалу. Перші спроби запровадження спеціалізованих страхових продуктів, спрямованих на покриття кіберризиків, були здійснені у Сполучених Штатах Америки ще на початку 2010-х років [1]. Саме на цьому етапі американські страхові компанії почали усвідомлювати зростання загроз, пов'язаних із масовою цифровізацією бізнес-процесів, і необхідність створення інструментів фінансового компенсування витрат, спричинених кіберінцидентами. Розвиток перших страхових програм відбувався у відповідь на збільшення кількості випадків витоку даних, кібератак на корпоративні мережі та підвищення регуляторних вимог щодо захисту персональної інформації.

Запроваджені у США продукти кіберстрахування стали основою для формування ринку, який згодом почав активно розширюватися, охоплюючи нові види ризиків від атак типу ransomware до порушень у функціонуванні хмарних

сервісів та критичних інформаційних систем. Цей досвід заклав підґрунтя для подальшого міжнародного розвитку сегмента кіберстрахування та визначив базові стандарти його практичної організації. У сучасних умовах цифрової трансформації економіки дедалі більша кількість сфер господарської діяльності зазнає глибокої цифровізації, що, з одного боку, підвищує ефективність управління, швидкість обміну інформацією та рівень автоматизації виробничих і логістичних процесів, а з іншого – істотно підвищує вразливість таких сфер до кіберризиків. Так, «завдані у 2020 році збитки від кіберзагроз і кіберінцидентів є на 50 відсотків вищими, ніж у 2018 році» [2]. Практично всі сегменти економіки, інтегровані в цифрові інформаційні системи, опиняються під впливом загроз, пов'язаних із несанкціонованим доступом до даних, порушенням функціонування інформаційних ресурсів, втручанням у роботу автоматизованих систем і втратою цифрових активів.

Цікаво звернути увагу, наприклад, на галузь торговельного мореплавства. Вона тривалий час залишалася відносно консервативною галуззю, у якій процеси цифровізації впроваджувалися повільно та фрагментарно. Водночас сучасний етап розвитку міжнародної торгівлі та морського транспорту характеризується активним упровадженням цифрових технологій, автоматизованих систем управління суднами, електронних навігаційних комплексів і цифрових логістичних платформ.

У таких умовах цифровізація торговельного мореплавства зумовлює суттєву трансформацію традиційного страхового ризику. Класичні ризики, притаманні морському страхуванню, доповнюються новими загрозами інформаційно-технологічного характеру, пов'язаними з функціонуванням інформаційно-комунікаційних систем, обробкою та передачею даних, а також із можливістю втручання в цифрові процеси управління судноплавством. Це об'єктивно потребує переосмислення усталених підходів до оцінки страхових ризиків і формування страхового захисту в умовах цифрової трансформації мореплавної галузі.

Використання електронних навігаційних систем, автоматизованих засобів управління суднами, цифрових платформ логістики й електронного документообігу зумовлює появу нових загроз, які не вкладаються у класичні моделі морських ризиків. Кіберінциденти у вигляді несанкціонованого доступу до навігаційних систем, втручання в роботу судового програмного забезпечення, маніпулювання даними про вантаж або маршрут, блокування інформаційних систем портової інфраструктури здатні призводити не лише до майнових втрат, а й до порушення безпеки судноплавства, зупинки торговельних операцій та міжнародних ланцюгів постачання.

У зв'язку із цим страховий ризик у сфері торговельного мореплавства набуває гібридного характеру, поєднуючи в собі елементи традиційного морського ризику й інформаційно-технологічного ризику. Цифровізація змінює саму природу страхового інтересу: об'єктом страхового захисту стають не лише судно, вантаж чи фрахт, а й цифрові активи, інформаційні системи, дані та безперервність бізнес-процесів. Отже, кіберстрахування у сфері морської торгівлі виконує не лише компенсаторну функцію, а й превентивну, стимулюючи суб'єктів господарювання до впровадження стандартів кібербезпеки, управління ризиками та внутрішнього контролю.

Таким чином, трансформація страхового ризику в умовах цифровізації торговельного мореплавства зумовлює потребу в переосмисленні традиційних підходів до страхового правового регулювання та формування нових моделей страхового захисту. Кіберстрахування постає як інструмент адаптації страхового права до цифрової економіки, спрямований на забезпечення стабільності господарського обороту, захист інтересів учасників морської торгівлі та підтримання належного рівня економічної безпеки в інформаційній сфері.

В умовах цифрової трансформації страхового ринку право страхувальника на кібербезпеку утверджується як самостійна складова системи новітніх, зокрема цифрових, прав людини та водночас виступає важливим механізмом забезпечення економічної та інформаційної безпеки учасників страхових правовідносин. Зростання залежності страхової діяльності від інформаційно-комунікаційних технологій обумовлює трансформацію традиційних підходів до страхового захисту й актуалізує необхідність нормативного закріплення нових стандартів кібербезпеки.

Установлення й імплементація нових стандартів кібербезпеки істотно впливають на зміст і структуру страхових послуг, зумовлюючи розширення кола страхових ризиків та об'єктів страхового захисту. Страхові послуги дедалі більше орієнтуються на захист цифрових активів, інформаційних ресурсів та безперервності бізнес-процесів страхувальника, що свідчить про еволюцію страхування від суто компенсаційного механізму до комплексного інструменту управління кіберризиками.

Право на кібербезпеку страхувальника також змінює договірні засади страхування, зумовлюючи появу нових істотних умов договору, пов'язаних із вимогами до рівня кіберзахисту, обміну інформацією про кіберінциденти та взаємодії сторін у процесі реагування на кіберзагрози. Це сприяє підвищенню ролі превентивної функції страхування та формуванню партнерської моделі взаємовідносин між страховиком і страхувальником. Крім того, договір страхування кіберризиків допомагає захиститися від загроз, унаслідок яких може статися витік даних, вихід з ладу різного обладнання та збитки, які через ці події несе страхувальник. Найчастіше попит компаній на таке покриття задовольняється через покупку додаткових розширень у договорах майна, відповідальності. Але покриття за кіберризиками в таких договорах з огляду на специфіку цих видів страхування досить обмежене [3].

Отже, реалізація права на кібербезпеку страхувальника є чинником удосконалення регуляторних підходів у страховій сфері, зокрема щодо захисту інформації, конфіденційності даних і стійкості інформаційних систем страховиків.

Таким чином, право на кібербезпеку страхувальника є ключовим чинником модернізації страхових послуг, що зумовлює потребу в подальшому розвитку доктринальних підходів та нормативно-правовому регулюванні в цій сфері з метою забезпечення належного балансу між інноваційним розвитком страхування та захистом прав і законних інтересів страхувальників.

Окремо треба зазначити, що сучасний ринок кіберстрахування формується в умовах стрімкої цифровізації економіки та зростання системних кіберзагроз, що зумовлює трансформацію підходів страховиків до оцінки, прийняття й розподілу страхових ризиків.

Характерною тенденцією розвитку ринку кіберстрахування є посилення умов страхування та розширення переліку винятків зі страхового покриття. Попри стале зростання попиту на кіберстрахові продукти, пропозиція на відповідних сегментах страхового ринку зазнає скорочення, оскільки страховики та перестраховики переглядають і вивчають більш детально власні ризикові стратегії, коригуючи очікування щодо прибутковості такого виду страхування.

Збільшення кількості кібератак і пов'язаних із ними страхових вимог та судових позовів знижує передбачуваність збитковості, що змушує страхові компанії зосереджуватися на більш глибокій експертизі ризиків і запроваджувати підвищені вимоги до потенційних страхувальників. У цьому контексті особливого значення набувають збір і аналіз детальної інформації про інциденти кібербезпеки, рівень цифрової зрілості компаній, наявність внутрішніх політик управління ризиками й ефективність технічних і організаційних засобів захисту. Посилення співпраці страховиків із працівниками правоохоронних органів у сфері кібербезпеки спрямоване на більш точне розуміння природи та динаміки кіберризиків конкретних організацій, а також чинників, що впливають на їх імовірність і масштаб можливих збитків.

Дані, зібрані виданням Insurance Journal, показують, що «на кінець 2017 року 51 % американських компаній не мають полісів кіберстрахування, а 27 % не планують купувати його в майбутньому. Заперечення в значній мірі пов'язані зі структурою витрат і передбачуваною недостатньою прозорістю в галузі кіберстрахування» [4].

Як наслідок, суб'єкти, які не здатні забезпечити належний рівень прозорості або не відповідають мінімальним стандартам кіберзахисту, можуть бути обмежені в доступі до страхового покриття, зазнавати підвищення страхових тарифів чи отримувати зменшені ліміти відповідальності, що дає змогу страховикам частково компенсувати додатковий прийнятий ризик. Слушно звернути увагу, що визначення суми завданих збитків потребує їх чіткого розрахунку, належного обґрунтування та документального підтвердження. Водночас однією з найбільш проблемних сфер сучасного страхування залишається оцінювання вартості масивів даних, які з огляду на їх нематеріальну природу не піддаються однозначному грошовому виміру. Особливої складності набуває встановлення економічних наслідків витоку інформації для малих підприємств або окремих фізичних осіб, а також розроблення уніфікованих підходів і методологій оцінювання відповідного виду шкоди.

У зв'язку із цим актуалізується потреба у формуванні та підготовці висококваліфікованих фахівців, здатних комплексно аналізувати кіберризики, здійснювати їх економіко-правову оцінку та визначати обґрунтований розмір страхових збитків. Підготовка таких кадрів має поєднувати знання у сфері страхового права, кібербезпеки, економічного аналізу й управління ризиками, що є необхідною передумовою для підвищення ефективності механізмів страхового захисту в умовах цифровізації та зростання кіберзагроз.

Разом із цим спостерігається тенденція до зростання ролі самострахування та збільшення обсягу ризику, що залишається на утриманні страхувальників. За умов скорочення лімітів страхового покриття та підвищення страхових премій страховики дедалі частіше очікують від клієнтів готовності нести більшу

частку потенційних збитків шляхом застосування механізмів утримання. Такі умови фактично перерозподіляють відповідальність між сторонами страхового договору, стимулюючи страхувальників до більш активного управління власними кіберризиками та інвестування у превентивні заходи. Помітною стає готовність окремих компаній погоджуватися на підвищений рівень утримання з метою зниження розміру страхових платежів, що відображає прагнення оптимізувати співвідношення між вартістю страхового захисту та прийнятним рівнем фінансового ризику.

На тлі зазначених процесів простежуються й інші важливі напрями еволюції страхових послуг. Однією з таких тенденцій є поступова індивідуалізація страхових продуктів, що проявляється у відході від універсальних полісів на користь гнучких договорів, адаптованих до специфіки галузі, масштабів діяльності та цифрової інфраструктури конкретного страхувальника. Це дає змогу точніше узгоджувати умови страхового покриття з реальним профілем ризиків і підвищувати ефективність страхового захисту. Іншою тенденцією є зростання значення превентивної функції страхування, коли страхові компанії дедалі активніше інтегрують у свої пропозиції консультаційні, моніторингові та сервісні елементи, спрямовані на запобігання кібератакам і мінімізацію їх наслідків. Таким чином, кіберстрахування поступово трансформується з інструменту компенсації збитків у комплексний механізм управління кіберризиками, що поєднує фінансовий захист із підвищенням загального рівня кіберстійкості суб'єктів господарювання.

Висновки та пропозиції. Становлення кіберстрахування як окремого сегмента страхового ринку є безпосереднім наслідком цифрової трансформації економіки та зростання ролі інформаційно-комунікаційних технологій у господарській діяльності. Формування перших спеціалізованих страхових продуктів у Сполучених Штатах Америки на початку 2010-х років було зумовлене необхідністю забезпечення реалізації права страхувальників на кібербезпеку в умовах поширення кібератак, ускладнення цифрових бізнес-процесів і посилення вимог до захисту інформації.

Під час аналізу встановлено, що цифровізація охоплює практично всі галузі економіки, включно з традиційно консервативними сферами, що об'єктивно розширює зміст права страхувальника на кібербезпеку. На прикладі торговельного мореплавства доведено, що впровадження автоматизованих систем управління, електронних навігаційних комплексів і цифрових логістичних платформ трансформує класичні страхові ризики в гібридні, поєднуючи майнові, операційні та інформаційно-технологічні загрози. За таких умов забезпечення права на кібербезпеку потребує перегляду традиційних підходів до оцінки ризиків і формування страхового покриття, а також адаптації страхового правового регулювання до цифрових реалій.

Обґрунтовано, що право на кібербезпеку страхувальника набуває системоутворюючого значення у структурі страхових правовідносин, впливаючи на зміст страхових послуг, умови договорів страхування та характер взаємодії сторін. Його реалізація зумовлює посилення превентивної функції страхування, орієнтацію страхових продуктів на захист цифрових активів, інформаційних ресурсів і безперервності бізнес-процесів, а також формування партнерської моделі співпраці між страховиком і страхувальником у сфері управління кіберризиками.

Запровадження нових стандартів кібербезпеки істотно впливає на еволюцію страхових послуг, зумовлюючи посилення умов страхування, розширення переліку винятків зі страхового покриття, підвищення вимог до рівня кіберзахисту страхувальників і зростання ролі механізмів самострахування. Водночас простежується тенденція до індивідуалізації страхових продуктів та інтеграції превентивних і сервісних елементів, що свідчить про трансформацію кіберстрахування із суто компенсаційного інструменту в комплексний механізм забезпечення права страхувальника на кібербезпеку.

Узагальнюючи викладене, слід констатувати, що подальший розвиток права на кібербезпеку страхувальника та пов'язаних із ним стандартів потребує системного вдосконалення нормативно-правового регулювання страхових відносин, гармонізації національних підходів із міжнародними вимогами у сфері кібербезпеки та розвитку доктринальних засад страхового права. Реалізація цих завдань є необхідною умовою забезпечення балансу між інноваційним розвитком страхових послуг, стабільністю господарського обороту та належним захистом прав і законних інтересів страхувальників у цифровій економіці.

Список використаної літератури

1. Leslie Scism. Insurers Creating a Consumer Ratings Service for Cybersecurity Industry. *The Wall Street Journal*. 2019. <https://www.wsj.com/articles/insurers-creating-a-consumer-ratings-service-for-cybersecurity-industry-11553592600>.
2. Кіберзлочинці у 2020 році завдали у світі збитків на трильйон доларів: дослідження. URL: <https://www.dw.com/uk/kiberzlochyny-u-2020-rotsi-zavdaly-svitu-zbytkiv-na-trylion-dolariv-doslidzhennia/a-55857766>.
3. Ротова Т. А., Шевченко Ю. Страхування як фінансовий інструмент захисту від кіберризиків. Безпека соціально-економічних процесів в кіберпросторі : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Київ : КНТЕУ, 2019. С. 177–178.
4. Jay P. Kesan & Carol M. Hayes Strengthening Cybersecurity with Cyber Insurance. Markets and Better Risk Assessment 102 Minn. L. Rev. 191. *University of Illinois College of Law Legal Studies Research*. 2017. P. 17–18.

References

1. Scism, L. (2019, March 26). Insurers creating a consumer ratings service for cybersecurity industry. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/insurers-creating-a-consumer-ratings-service-for-cybersecurity-industry-11553592600>.
2. DW (2021). *Kiberzlochynsi u 2020 rotsi zavdaly u sviti zbytkiv na trylyon dolariv: doslidzhennia* [Cybercriminals caused one trillion dollars in global damage in 2020: research]. URL: <https://www.dw.com/uk/kiberzlochyny-u-2020-rotsi-zavdaly-svitu-zbytkiv-na-trylion-dolariv-doslidzhennia/a-55857766> [in Ukrainian].
3. Rotova T. A., & Shevchenko Yu. (2019). Strakhuvannia yak finansovyi instrument zakhystu vid kiber-ryzykiv [Insurance as a financial instrument for protection against cyber risks]. In *Bezpeka sotsialno-ekonomichnykh protsesiv v kiberprostorі: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* [Security of socio-economic processes in cyberspace: Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference] (pp. 177–178). Kyiv: KNTEU [in Ukrainian].
4. Kesan, J. P., & Hayes, C. M. (2017). Strengthening cybersecurity with cyber insurance: Markets and better risk assessment. *Minnesota Law Review*, 102 (191), 17–18.

Дата надходження статті: 26.11.2025

Дата прийняття статті: 18.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

V. V. Borshchenko, PhD, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
Department of Constitutional Law and Justice
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: vladlena.1128@inbox.lv
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9819-092X>

THE POLICYHOLDER'S RIGHT TO CYBERSECURITY: NEW STANDARDS AND THEIR IMPACT ON INSURANCE SERVICES

Summary

The article examines the policyholder's right to cybersecurity as a key component of insurance law in the context of rapid digital transformation of the economy and the increasing scale of cyber threats. It is shown that the development of information and communication technologies, including Big Data, artificial intelligence, blockchain, and cloud computing, enhances management efficiency and optimizes business processes, while simultaneously creating new vulnerabilities and economic risks. In this context, the policyholder's right to cybersecurity serves as an important legal mechanism for protection against digital threats and promotes the introduction of new standards for assessing and managing cyber risks.

The development of the cyberinsurance market is analyzed, particularly its emergence in the United States in the early 2010s, when insurance companies began responding to the rise in data breaches and cyberattacks by creating products to financially compensate for damages. These practices laid the foundation for the international development of cyberinsurance and defined standards for organizing insurance products. Special attention is given to the maritime sector, where digitalization, automated ship management systems, and electronic logistics platforms are transforming traditional insurance risks into hybrid risks, combining property, operational, and information-technological threats. This necessitates revising approaches to risk assessment and the formation of insurance coverage in the context of digital realities.

The article highlights the challenges of the Ukrainian cyberinsurance market, including insufficient regulatory framework, lack of standardized approaches to cyber risks, and low insurance activity among potential policyholders. It is shown that the implementation of the policyholder's right to cybersecurity strengthens the preventive function of insurance, protects digital assets, information resources, and business continuity, and fosters a partnership model between insurers and policyholders.

It is concluded that the policyholder's right to cybersecurity is system-forming in insurance relations, shaping the content of insurance services, contract conditions, and the nature of interaction between parties. Its development requires improvement of legal regulation, harmonization with international cybersecurity standards, and the development of doctrinal foundations of insurance law to ensure a balance between the innovative development of insurance services and the protection of policyholders' rights in the digital economy.

Keywords: insurance law, cyber insurance, cyber incidents, digital rights, modern rights, commercial shipping, maritime safety, cyber threat, cyber risk, cyber risk management, cybersecurity, insurance risk.

DOI <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.348092>

УДК 347.78

Н. М. Булат, доктор філософії з галузі знань 08 Право
за спеціальністю 081 Право, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
економіко-правового факультету
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: natalia_bulat@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7162-883X>

ПОНЯТТЯ ОРИГІНАЛЬНОСТІ ТВОРУ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ В КОНТЕКСТІ СУБ'ЄКТИВНОГО ПІДХОДУ ДО ОРИГІНАЛЬНОСТІ В КРАЇНАХ СИСТЕМИ DROIT D'AUTEUR

Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 вперше надає легальне визначення оригінальності твору, згідно з яким оригінальність твору має відображати творчі рішення, прийняті автором під час створення твору. Варто зауважити, що вимога творчої діяльності та творчих рішень є відображенням суб'єктивного підходу до оригінальності, який традиційно притаманний країнам системи *droit d'auteur*, що зазвичай реалізовано в країнах цивільного права, зокрема в Україні. Саме цей підхід свого часу став домінуючим у практиці ЄС. Поява легального визначення оригінальності в українському законодавстві зумовлює потребу в дослідженні цього поняття. Зокрема, варто звернути увагу на кожну з ознак, що впливає з легального визначення, розглянувши їх у контексті суб'єктивного підходу до оригінальності, що традиційно застосовується в країнах системи *droit d'auteur*. Метою статті є аналіз поняття оригінальності твору в українському законодавстві як відображення суб'єктивного підходу до оригінальності твору, що зазвичай застосовується в країнах системи *droit d'auteur*. Для досягнення цієї мети в роботі виявлено та розглянуто ознаки оригінальності твору, що впливають із легального визначення, а також проаналізовано виявлені ознаки в контексті суб'єктивного підходу до оригінальності твору, що притаманний країнам системи *droit d'auteur*, з урахуванням практики ЄС. За результатами аналізу легального визначення оригінальності твору в контексті суб'єктивного підходу до оригінальності в статті обґрунтовано висновок, що оригінальність характеризує твір як результат власної інтелектуальної творчої діяльності автора, тобто такої діяльності, що вимагає прийняття автором у процесі створення твору вільних і творчих рішень, що не продиктовані жодними чинниками, які не залишають місця для творчої свободи, враховуючи, що такі творчі рішення мають бути відображені у творі.

Ключові слова: оригінальність, творчі рішення, *droit d'auteur*, твір, автор.

Постановка проблеми. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 вперше надає легальне визначення оригінальності твору, згідно з яким «оригінальність твору – ознака (критерій), що характеризує твір як результат власної інтелектуальної творчої діяльності автора та відображає творчі рішення, прийняті автором під час створення твору» [1, ст. 1]. Варто зауважити,

що вимога творчої діяльності та творчих рішень є відображенням суб'єктивного підходу до оригінальності, який традиційно притаманний країнам системи *droit d'auteur*, що зазвичай реалізовано в країнах цивільного права, зокрема в Україні. Саме цей підхід свого часу став домінуючим у практиці ЄС. Так, звертає на себе увагу той факт, що термінологія, яка використовується в легальному визначенні оригінальності, що міститься в Законі України «Про авторське право і суміжні права», зокрема словосполучення «власна інтелектуальна творча діяльність», «творчі рішення», свідчить про наближеність українського легального визначення оригінальності до розуміння оригінальності в практиці ЄС [2, с. 58; 3; 4; 5].

Поява легального визначення оригінальності в українському законодавстві зумовлює потребу в дослідженні цього поняття. Зокрема, варто звернути увагу на кожну з ознак, що впливає з легального визначення, розглянувши їх у контексті суб'єктивного підходу до оригінальності, що традиційно застосовується в країнах системи *droit d'auteur*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень, що стосуються поняття оригінальності твору в контексті Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022, можна назвати, зокрема, роботи К. М. Міліціної [2], С. М. Клейменової [6], Т. О. Музики [7]. Так, К. М. Міліцина розглядає еволюцію критерію оригінальності в авторському праві України через висвітлення історичного контексту й дослідження умови оригінальності в сучасному авторському праві України [2]. С. М. Клейменова аналізує співвідношення понять «оригінальність» та «творчість» як ознак об'єктів авторського права [6]. Т. О. Музика розглядає оригінальність твору як оціночне поняття з урахуванням сучасної інформаційної етики [7]. Представлене дослідження зосереджено на подальшому вивченні поняття оригінальності твору. Зокрема, воно аналізує поняття оригінальності твору в українському законодавстві як відображення суб'єктивного підходу до оригінальності твору, що зазвичай застосовується в країнах системи *droit d'auteur*, звертаючи особливу увагу на виявлення та вивчення ознак оригінальності твору, що впливають із легального визначення, та тлумачення таких ознак у контексті суб'єктивного підходу до оригінальності, притаманного країнам системи *droit d'auteur*, з урахуванням практики ЄС.

Метою статті є аналіз поняття оригінальності твору в українському законодавстві як відображення суб'єктивного підходу до оригінальності твору, що зазвичай застосовується в країнах системи *droit d'auteur*. Для досягнення цієї мети в роботі виявлено та розглянуто ознаки оригінальності твору, що впливають із легального визначення, а також проаналізовано виявлені ознаки в контексті суб'єктивного підходу до оригінальності твору, що притаманний країнам системи *droit d'auteur*, з урахуванням практики ЄС.

Виклад основного матеріалу. Оригінальність та об'єктивна форма є умовами охороноздатності твору за нормами авторського права. Варто зауважити, що, хоча на рівні міжнародних угод критерій оригінальності не визначено, він все ж є загальноприйнятим у світі [2, с. 56]. Водночас тлумачення цього критерію належить до компетенції кожної держави [8, с. 6; 9, с. 58].

Традиційно можна виділити два підходи до оригінальності твору. Перший приманний країнам системи *copyright*, до якої з певними винятками належать країни загального права. У найзагальніших рисах можна зазначити, що за цим

підходом передусім вимагається, щоб твір не був копією іншого твору, а автор продемонстрував мінімальну майстерність, працю та судження (skill, labour and judgement) у його створенні [10, с. 6]. Другий підхід застосовується в країнах системи *droit d'auteur* та зазвичай охоплює країни цивільного права. Цей підхід зосереджується на відносинах між автором і його твором, через що розглядається як суб'єктивний [11]. Як зазначалося раніше, саме другий підхід став домінуючим у практиці ЄС.

У контексті цього варто зауважити, що Суд Справедливості ЄС постав перед необхідністю тлумачення критерію оригінальності, враховуючи різні підходи країн-членів [12, с. 797]. Так, у рішенні у справі *Infopaq International A/S v Danske Dagblades Forening* Суд Справедливості ЄС зауважив, що «авторське право в розумінні статті 2(a) Директиви 2001/29 може застосовуватися лише щодо об'єкта, який є оригінальним у тому сенсі, що він є власним інтелектуальним творінням його автора» [3]. Термін «власне інтелектуальне творіння автора» тут часто розглядається як компроміс між підходами обох систем [13, с. 22; 14, с. 16–17].

Водночас подальша практика ЄС свідчить про зсув акценту в бік суб'єктивного підходу країн системи *droit d'auteur*. Так, у рішенні у справі *Eva-Maria Painer v Standard VerlagsGmbH and Others* Суд Справедливості ЄС зазначив, що «інтелектуальне творіння є авторським, якщо воно відображає особистість автора. Це має місце, якщо автор зміг виразити свої творчі здібності під час створення твору, зробивши вільний і творчий вибір» [4]. Необхідність відображення особистості автора яскраво свідчить про сприйняття суб'єктивного підходу до оригінальності, який традиційно робить акцент на відносинах між автором і його твором.

Цікаво, що прецедентне право ЄС загалом лишилося чинним для Сполученого Королівства після його виходу з ЄС. Тож наразі Сполучене Королівство продовжує застосовувати більш суб'єктивний підхід до тлумачення оригінальності твору [15; 16].

Повертаючись до легального визначення оригінальності в українському законодавстві, варто зауважити, що необхідність творчих рішень, що впливає із цього визначення, свідчить про сприйняття суб'єктивного підходу системи *droit d'auteur* – того самого, що застосовується в практиці ЄС, що є логічним з огляду на те, що Україна традиційно належить до країн системи цивільного права.

Щодо ознак оригінальності твору, які впливають із легального визначення, закріпленого в Законі України «Про авторське право і суміжні права», варто зауважити таке. Як зазначалося вище, відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права», «оригінальність твору – ознака (критерій), що характеризує твір як результат власної інтелектуальної творчої діяльності автора та відображає творчі рішення, прийняті автором під час створення твору» [1, ст. 1].

З наведеного визначення впливають такі ознаки оригінальності твору.

По-перше, оригінальність твору – це його ознака, критерій. Інакше кажучи, оригінальність є обов'язковою ознакою кожного твору, тобто слугує критерієм, що висувається до твору [17, с. 11]. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права», «твір – оригінальне інтелектуальне творіння

автора (співавторів) у сфері науки, літератури, мистецтва тощо, виражене в об'єктивній формі» [1, ст. 1]. Із цього визначення випливає, що до твору висуваються дві вимоги – бути вираженим в об'єктивній формі (письмовій, речовій, електронній (цифровій) тощо) [1, ч. 1 ст. 9] та бути оригінальним. Тобто оригінальність та об'єктивна форма є тими вимогами, яким має задовольняти об'єкт, щоб називатися твором і охоронятися як такий. Отже, тільки у випадку, якщо об'єкт відповідає цим вимогам, зокрема є оригінальним, він може розглядатися як твір з погляду авторського права та користуватися відповідною охороною [17, с. 11].

Другою ознакою оригінальності твору є те, що цей критерій «характеризує твір як результат власної інтелектуальної творчої діяльності автора» [1, ст. 1]. Словосполучення «результат власної інтелектуальної творчої діяльності автора», що використовується у визначенні Закону України «Про авторське право і суміжні права», є синонімічним зі словосполученням «власне інтелектуальне творіння автора», яке можна знайти в практиці ЄС, зокрема в рішенні у справі *Infopaq International A/S v Danske Dagblades Forening*, де Суд Справедливості ЄС зауважив, що «авторське право в розумінні статті 2(а) Директиви 2001/29 може застосовуватися лише щодо об'єкта, який є оригінальним у тому сенсі, що він є власним інтелектуальним творінням його автора» [3].

Як зазначалося вище, подальша практика ЄС свідчить про сприйняття суб'єктивного стандарту оригінальності системи *droit d'auteur*. Так, згодом «власне інтелектуальне творіння» наповнюється змістом як таке, що відображає вільні та творчі рішення автора [4]. Зокрема, у рішенні у справі *Eva-Maria Painer v Standard VerlagsGmbH and Others* Суд Справедливості ЄС зазначив, що «авторське право може застосовуватися лише до об'єкта, такого як фотографія, який є оригінальним у тому сенсі, що він є власним інтелектуальним творінням його автора. Як зазначено в пункті 17 преамбули Директиви 93/98, інтелектуальне творіння є авторським, якщо воно відображає особистість автора. Це має місце, якщо автор зміг виразити свої творчі здібності під час створення твору, зробивши вільний і творчий вибір» [4].

Аналогічне змістовне наповнення словосполучення «результат власної інтелектуальної творчої діяльності автора» відображає ще одна ознака оригінальності, що випливає з легального визначення цього поняття, закріпленого в Законі України «Про авторське право і суміжні права». Так, третьою ознакою оригінальності можна вважати те, що твір має відображати творчі рішення автора [17, с. 12].

Інакше кажучи, друга та третя ознаки оригінальності, що впливають із легального визначення цього поняття, закріпленого в Законі України «Про авторське право і суміжні права», підкреслюють сприйняття в українському законодавстві підходу до розуміння оригінальності, виробленого судовою практикою ЄС [2, с. 58–59].

Так, апелювання до творчих рішень (вільних і творчих, якщо більш точно) знаходимо в практиці Суду Справедливості ЄС, де вільні та творчі рішення (free and creative choices) визначаються як такі, що не продиктовані «технічними міркуваннями, правилами або обмеженнями, які не залишають місця для творчої свободи» [5]. З огляду на схожість легального визначення оригінальності

в українському законодавстві з розумінням оригінальності у практиці ЄС вважаємо можливим тлумачити словосполучення «творчі рішення», що використовується в легальному визначенні, як синонімічне «вільним і творчим рішенням» з відповідною інтерпретацією у практиці ЄС. Інакше кажучи, творчі рішення варто розуміти як вільні та творчі рішення автора, такі, що не продиктовані «технічними міркуваннями, правилами або обмеженнями, які не залишають місця для творчої свободи» [5].

Четвертою ознакою оригінальності можна вважати необхідність відображення творчих рішень в об'єкті [17, с. 12]. Так, згідно з легальним визначенням, оригінальність «відображає творчі рішення, прийняті автором під час створення твору» [1, ст. 1]. Водночас, відповідно до ст. 7 Закону України «Про авторське право і суміжні права», «охорона поширюється лише на форму вираження об'єктів авторського права... Охорона не поширюється на технології створення та вираження твору, на ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони у творі виражені, описані, пояснені, проілюстровані» [1, ст. 7]. Отже, важливо, щоб творчі рішення знайшли відображення в кінцевому підсумку – у формі вираження об'єкта, на яку поширюється охорона [17, с. 13]. Це означає, що, якщо автор робив творчий вибір протягом роботи над твором, але зрештою відмовився від зробленого рішення, таке творче рішення не може братися до уваги для оцінки оригінальності твору. Інакше кажучи, для оцінки оригінальності потрібно з'ясувати, які рішення автора відображені в об'єкті та чи мають ці рішення творчий характер.

Висновки. Оригінальність та об'єктивна форма є обов'язковими вимогами до твору. Легальне визначення оригінальності в українському законодавстві свідчить про сприйняття суб'єктивного підходу, що зазвичай притаманний країнам системи *droit d'auteur*, того самого підходу, що застосовується в практиці ЄС, що є логічним з огляду на те, що Україна традиційно належить до країн системи цивільного права. З аналізу легального визначення в контексті суб'єктивного підходу до оригінальності випливає, що оригінальність характеризує твір як результат власної інтелектуальної творчої діяльності автора, тобто такої діяльності, що вимагає прийняття автором у процесі створення твору вільних і творчих рішень, що не продиктовані жодними чинниками, які не залишають місця для творчої свободи, враховуючи, що такі творчі рішення мають бути відображені у творі [17, с. 13].

Фінансування та подяки. Це дослідження було профінансовано Фондом досліджень Фландрії (FWO) (номер заявки FWO – V504825N). Дослідження виконано протягом дослідницького перебування в Університеті Антверпена. Автор щиро вдячна Фонду досліджень Фландрії (FWO), а також професору Естер ван Зіммерен за можливість дослідницького візиту та роботи над проєктом.

Funding and Acknowledgments. This research was funded by the Research Foundation – Flanders (FWO) (FWO file number – V504825N). The research was conducted during a research stay at the University of Antwerp. The author sincerely thanks the Research Foundation – Flanders (FWO) and Prof. Esther van Zimmeren for the opportunity to undertake the research visit and work on the project.

Список використаної літератури

1. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX зі зм. та доп., внес. зг. із законами України; станом на 18.11.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20> (дата звернення: 28.11.2025).
2. Міліцина К. М. Еволюція критерію оригінальності в авторському праві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. № 96. С. 56–62. DOI: <https://doi.org/10.32782/apdp.v96.2022.6>.
3. Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 16 July 2009. Infopaq International A/S v Danske Dagblades Forening. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62008CJ0005> (last accessed: 28.11.2025).
4. Judgment of the Court (Third Chamber) of 1 December 2011. Eva-Maria Painer v Standard VerlagsGmbH and Others. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62010CJ0145> (last accessed: 28.11.2025).
5. Judgment of the Court (Third Chamber), 1 March 2012. Football Dataco Ltd and Others v Yahoo! UK Ltd and Others. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A62010CJ0604> (last accessed: 28.11.2025).
6. Клейменова С. М. Співвідношення понять «оригінальність» та «творчість» як ознаки об'єктів авторського права. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*. 2023. Том 25. Випуск 2 (37). С. 7–9. DOI: [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-2\(37\)-1](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-2(37)-1).
7. Музика Т. О. Оригінальність твору як оціночне поняття за чинним законодавством України про авторське право та з урахуванням сучасної інформаційної етики. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 5. С. 22–27. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221546>.
8. Margoni T. Artificial Intelligence, Machine Learning and EU Copyright Law: Who Owns AI? *CREATe Working Paper series*. 2018. Issue 18/12. P. 1–21.
9. Ricketson S. Threshold Requirements for Copyright Protection under the International Conventions. *The WIPO Journal: Analysis and Debate of Intellectual Property Issues*. 2009. No. 1. P. 51–62.
10. General Course on Intellectual Property (DL-101). Module 2: Copyright / World Intellectual Property Organization. 2019. 48 p.
11. Ferreira M. Droit d'Auteur vs. Copyright – Learn the differences between Brazil and U.S. main regulations. URL: <https://drummondadvisors.com/en/2022/08/26/copyright-the-main-features> (last accessed: 28.11.2025).
12. Iaia V. To Be, Or Not To Be... Original Under Copyright Law, That Is (One Of) The Main Questions Concerning AI-Produced Works. *GRUR International*. 2022. Volume 71, Issue 9. P. 793–812. DOI <https://doi.org/10.1093/grurint/ikac087>.
13. Rahmatian A. Originality in UK Copyright Law: The Old “Skill and Labour” Doctrine Under Pressure. *IIC*. 2013. Volume 44. P. 4–34. DOI <https://doi.org/10.1007/s40319-012-0003-4>.
14. Lu B. A Theory of ‘Authorship Transfer’ and Its Application to the Context of Artificial Intelligence Creations. *Queen Mary Journal of Intellectual Property*. 2021. Volume 11, Issue 1. P. 2–24. DOI <https://doi.org/10.4337/qmjip.2021.01.01>.
15. HRH The Duchess of Sussex Claimant v Associated Newspapers Limited [2021] EWHC 273 (Ch), [2021] 4 WLR 35.
16. THJ Systems Ltd v Sheridan [2023] EWCA Civ 1354, CA (Moylan, Asplin, Arnold LJ).
17. Булат Н. М. Поняття та ознаки оригінальності твору. *Дванадцяті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права: до 25-річчя заснування кафедри цивільно-правових дисциплін : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті Є. В. Васьковського (м. Одеса, 31 трав. 2024 р.)* [Електронне видання] / відповід. ред. В. І. Труба ; упоряд. А. Л. Святошнюк ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, економ.-прав. ф-т. – Одеса : Фенікс, 2024. 139 с. Режим доступу: http://liber.onu.edu.ua/pdf/12jurid_disp.pdf. С. 11–13.

References

1. *Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy vid 01.12.2022 No. 2811-IX* [On copyright and related rights: Law of Ukraine of 01.12.2022 No. 2811-IX] (2025, November 18). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20> [in Ukrainian].
2. Militsyna, K. M. (2022). Evoliutsiia kryteriiu oryhinalnosti v avtorskomu pravi Ukrainy [Evolution of the originality criterion in the copyright law of Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* [Actual Problems of State and Law], (96), 56–62. <https://doi.org/10.32782/apdp.v96.2022.6> [in Ukrainian].
3. Court of Justice of the European Union (2009, July 16). *Judgment of the Court (Fourth Chamber). Infopaq International A/S v Danske Dagblades Forening (Case C-5/08)*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62008CJ0005>.
4. Court of Justice of the European Union (2011, December 1). *Judgment of the Court (Third Chamber). Eva-Maria Painer v Standard VerlagsGmbH and Others (Case C-145/10)*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62010CJ0145>.
5. Court of Justice of the European Union (2012, March 1). *Judgment of the Court (Third Chamber). Football Dataco Ltd and Others v Yahoo! UK Ltd and Others (Case C-604/10)*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A62010CJ0604>.
6. Kleimenova, S. M. (2023). Spivvidnoshennia poniat “oryhinalnist” ta “tvorchist” yak oznaky obektiv avtorskoho prava [Correlation between the concepts of “originality” and “creativity” as features of copyright objects]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravoznavstvo* [Herald of Odesa National University. Series: Jurisprudence], 25 (2/37), 7–9. [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-2\(37\)-1](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-2(37)-1) [in Ukrainian].
7. Muzyka, T. O. (2023). Oryhinalnist tvoriv yak otsinochno poniattia za chynnym zakonodavstvom Ukrainy pro avtorske pravo ta z urakhuvanniam suchasnoi informatsiinoi etyky [Originality of the work as an evaluative concept under the current legislation of Ukraine on copyright and taking into account modern information ethics]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii* [Actual Problems of Domestic Jurisprudence], (5), 22–27. <https://doi.org/10.32782/39221546> [in Ukrainian].
8. Margoni, T. (2018). *Artificial intelligence, machine learning and EU copyright law: Who owns AI?* (CREATe Working Paper Series No. 18/12). University of Glasgow.
9. Ricketson, S. (2009). Threshold requirements for copyright protection under the international conventions. *The WIPO Journal*, (1), 51–62.
10. World Intellectual Property Organization (2019). *General course on intellectual property (DL-101). Module 2: Copyright*. WIPO.
11. Ferreira, M. (2022, August 26). *Droit d’Auteur vs. Copyright – Learn the differences between Brazil and U.S. main regulations*. Drummond Advisors. <https://drummondadvisors.com/en/2022/08/26/copyright-the-main-features>.
12. Iaia, V. (2022). To be, or not to be... original under copyright law, that is (one of) the main questions concerning AI-produced works. *GRUR International*, 71 (9), 793–812. <https://doi.org/10.1093/grurint/ikac087>.
13. Rahmatian, A. (2013). Originality in UK copyright law: The old “skill and labour” doctrine under pressure. *IIC – International Review of Intellectual Property and Competition Law*, (44), 4–34. <https://doi.org/10.1007/s40319-012-0003-4>.
14. Lu, B. (2021). A theory of ‘authorship transfer’ and its application to the context of artificial intelligence creations. *Queen Mary Journal of Intellectual Property*, 11(1), 2–24. <https://doi.org/10.4337/qmjip.2021.01.01>.
15. HRH The Duchess of Sussex v Associated Newspapers Limited [2021] EWHC 273 (Ch), [2021] 4 WLR 35.
16. THJ Systems Ltd v Sheridan [2023] EWCA Civ 1354, CA (Moylan, Asplin, Arnold LJ).
17. Bulat, N. M. (2024). Poniattia ta oznaky oryhinalnosti tvoriv [The concept and features of the originality of a work]. In V. I. Truba (Ed.), *Dvanadtsiati yurydychni dysputy z aktualnykh problem pryvatnoho prava: do 25-richchia zasnuvannia kafedry tsyvilno-pravovykh dysyplin* [Twelfth legal disputes on topical problems of private law: to the 25th anniversary of the founding of the Department of Civil Law Disciplines] (pp. 11–13). Fenix. http://liber.onu.edu.ua/pdf/12/jurid_disp.pdf [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 30.11.2025

Дата прийняття статті: 22.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

N. M. Bulat, PhD in Law, Associate Professor
Department of Civil Law Disciplines
Faculty of Economics and Law
Odesa I. I. Mechnikov National University
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: natalia_bulat@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7162-883X>

THE CONCEPT OF ORIGINALITY OF A WORK IN UKRAINIAN LEGISLATION IN THE CONTEXT OF THE SUBJECTIVE APPROACH TO ORIGINALITY IN THE 'DROIT D'AUTEUR' JURISDICTIONS

Summary

The Law of Ukraine 'On Copyright and Related Rights' of 1 December 2022 introduces, for the first time, a statutory definition of the originality of a work. According to this definition, originality must reflect the creative decisions made by the author during the creation of the work. Notably, the requirement for creative activity and decisions reflects the subjective approach to originality traditionally inherent in *droit d'auteur* jurisdictions; this is a system generally implemented in civil law countries, including Ukraine. Indeed, it is this approach that has subsequently become dominant in EU jurisprudence. Consequently, the introduction of a statutory definition of originality in Ukrainian legislation warrants a study of this concept. Particular attention must be paid to the features deriving from this definition, examining them within the context of the subjective approach traditionally applied in *droit d'auteur* jurisdictions. The purpose of this article is to analyse the concept of originality in Ukrainian legislation as a reflection of this subjective approach. To this end, the study identifies and examines the features of originality stemming from the statutory definition and analyses them in the context of the *droit d'auteur* system, whilst taking EU jurisprudence into account. Based on this analysis, the article substantiates the conclusion that originality characterises a work as the result of the author's own intellectual creative activity; that is, activity requiring the author to make free and creative decisions during the creation of the work which are not dictated by any factors leaving no room for creative freedom, provided that such creative decisions are reflected in the work.

Keywords: originality, creative decisions, *droit d'auteur*, work, author.

DOI <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.348096>

УДК 347.9

Н. О. Петренко, кандидат юридичних наук, доцент, старший викладач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: n.petrenko@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9641-718X>

АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ І ПРАВО СПРАВЕДЛИВОСТІ: МІЖ ІСТОРИЧНОЮ АНАЛОГІЄЮ ТА СУЧАСНОЮ АВТОНОМІЄЮ ADR

У статті досліджується співвідношення альтернативних способів вирішення спорів (ADR) та права справедливості (equity) крізь призму історичного розвитку правових систем і сучасних теоретичних підходів до реформування правосуддя. Проаналізовано етимологічні та доктринальні засади формування права справедливості в англосаксонській правовій традиції, зокрема його виникнення як реакції на надмірний формалізм загального права (common law) і становлення як самостійної юрисдикції з обов'язковими та примусово виконуваними рішеннями.

Окрему увагу приділено генезі концепції ADR у другій половині XX століття, зокрема ідеям Ф. Сандера щодо «суду з багатьма дверима», підходам М. Галантера до правового плюралізму та реформам доступу до правосуддя, описаним М. Каппеллетті та Б. Гартом. Показано, що розвиток ADR у різних правових системах був зумовлений кризою судоцентричного мислення, перевантаженістю судів і необхідністю врахування багатовимірної природи конфліктів.

Проаналізовано концепцію американського професора Томаса О. Мейна, який розглядає ADR як «нову форму права справедливості» або його «відродження» в сучасних умовах. Водночас у статті обґрунтовується критичний підхід до цієї ідеї. Доводиться, що, попри функціональні подібності між equity та ADR — гнучкість, індивідуалізований підхід і відхід від жорсткого формалізму, — ці явища істотно різняться за своєю правовою природою. ADR не є автономною юрисдикцією, ґрунтується переважно на добровільній згоді сторін, не спирається на державний примус і в окремих моделях може відходити від матеріально-правових стандартів юридичної справедливості.

Зроблено висновок, що ADR не може бути ототожнене з правом справедливості в доктринальному сенсі, а має розглядатися як самостійний, плюралістичний механізм врегулювання конфліктів, який співіснує із судовим правосуддям, але не замінює його.

Ключові слова: альтернативні способи вирішення спорів, примирення, судовий спір, доступ до правосуддя.

Постановка проблеми. Сучасні правові системи перебувають у стані переосмислення традиційних моделей здійснення правосуддя, що зумовлено перевантаженістю судів, зростанням кількості та складності спорів, а також усвідомленням багатовимірної природи конфліктів, які виходять за межі суто правових питань. У цьому контексті альтернативні способи вирішення спорів

(ADR) дедалі частіше розглядаються не лише як інструменти процесуальної економії, а і як засоби досягнення більш гнучкого, індивідуалізованого та справедливого врегулювання конфліктів. При цьому в певних дослідженнях висловлюється теза про те, що ADR уособлює «нову форму» або «відродження» права справедливості в умовах XXI століття. Водночас таке ототожнення викликає низку теоретичних питань, пов'язаних із різною правовою природою, інституційним статусом і механізмами реалізації equity та ADR. Це зумовлює потребу в ґрунтовному аналізі меж застосування історичної аналогії між правом справедливості й альтернативними способами вирішення спорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика права справедливості (equity) традиційно досліджувалася в межах історії та теорії англосаксонського права. Значний внесок у вивчення витоків і філософських засад equity зробили В. Голдсворт, П. Віноградов, а також інші дослідники, які розглядали право справедливості як гнучку систему принципів, спрямовану на подолання жорсткості загального права. Розвиток альтернативних способів вирішення спорів у другій половині XX століття знайшов відображення в працях Ф. Сандера, який запропонував концепцію «суду з багатьма дверима», а також М. Галантера, який обґрунтував ідею правового плюралізму та множинності «кімнат правосуддя». Вагомий внесок у формування теоретичних засад ADR зробили також К. Менкел-Мідоу (С. Menkel-Meadow), яка розглядала альтернативні процедури крізь призму демократизації правосуддя, участі сторін і трансформації конфлікту, Л. Нейдер (L. Nader), що звертала увагу на ризики інституціоналізації ADR та можливу підміну публічної справедливості приватними домовленостями. У вітчизняній правовій доктрині проблематика альтернативних способів вирішення спорів досліджується, зокрема, у працях В. В. Комарова, Н. С. Кузнецової, С. Я. Фурси, які аналізують ADR у контексті цивільного процесу, доступу до правосуддя та співвідношення судових і позасудових форм захисту прав.

Метою статті є дослідження співвідношення альтернативних способів вирішення спорів і права справедливості шляхом аналізу їх історичних витоків, правової природи та функціонального призначення

Виклад основного матеріалу. Якщо досліджувати етимологію слова equity, то вбачається, що воно походить від латинського слова *aequitas* та означає «вирівнювання», «справедливість». Базова ідея права справедливості (equity), а саме ідея про те, що право має застосовуватися справедливо і що жорстких, надто суворих випадків слід уникати настільки, наскільки це можливо, є спільною для багатьох правових систем на різних етапах їхнього розвитку; і ця коренева ідея була особливо природною для середньовічної свідомості, яка вважала встановлення справедливості через право або навіть всупереч праву ідеалом, до якого повинні прагнути всі правителі та монархи [1, с. 293].

Початковий етап розвитку права справедливості був зумовлений дедалі більшою жорсткістю та формалізмом загального права (common law), яке, втрачаючи здатність до внутрішнього оновлення, перестало розвивати власні ідеї справедливості. Недоліки матеріальних і процесуальних норм загального права (common law), ускладнені соціальною нестабільністю та можливістю зловживань сторін, створили потребу у виникненні паралельної системи принципів,

здатної усувати ті несправедливості, що випливали з надмірної загальності та негнучкості правових правил. Право справедливості (equity) формувалося поза межами структури загального права та переважно під керівництвом канонічних канцлерів, що зумовило відкритий характер її втручання у сферу загального права (common law). Теоретичною основою цієї юрисдикції стали уявлення про розум і совість як інструменти визначення того, коли саме загальність норми породжує несправедливість у конкретному випадку. На відміну від ранніх юристів XIII – початку XIV століття, які трактували право справедливості (equity) широко, пов'язуючи його з ідеями справедливості й аналогії, церковні канцлери спиралися на концепцію совісті як виконавчого механізму застосування Божого закону та розуму. Таким чином, право справедливості (equity) постало як окрема, гнучка система принципів, покликана виправляти недоліки загального права та забезпечувати більш індивідуалізоване здійснення правосуддя. Крім того, можна зазначити, що право справедливості сформувалося в англо-саксонський правовій системі як протидія чинному загальному праву (common law).

Румунський правник Dumitru Mazilu зазначає, що для всіх органів державної влади, покликаних забезпечувати виконання правових норм, а також для судді неупередженість і нейтральність мають бути визначальними орієнтирами. Виходячи з принципу справедливості (equity), потрібно усунути будь-які прояви фаворитизму, коли окремі особи отримують переваги завдяки спеціальним нормативним положенням, тоді як інші опиняються в менш сприятливому становищі [2]. Недоліком позиції автора є фактичне ототожнення права справедливості (equity) з формальною рівністю, тоді як реальні життєві ситуації потребують гнучкого, диференційованого підходу, властивого саме праву справедливості. Проте право справедливості сформувалося як протидія формалізму загального права з його жорстокістю та буквральністю судових рішень. Воно стало гнучким інструментом для забезпечення балансу між законом і реальними життєвими обставинами. Англійський дослідник Паул Віноградов (Paul Vinogradof) у своїй роботі зазначив, що може здатися несподіваним для сучасної людини, звиклої мислити про право справедливості (equity) як про встановлену систему складних правових норм, що у своїх витоках і за своєю філософською суттю воно було реформаторською, сміливою протидією жорстким середньовічним структурам і все ще феодалізованому загальному праву. Але так воно і було насправді [3, с. 373]. Тобто інструменти права справедливості (equity) стали формою гнучкого реагування на формалізм, жорсткість і безкомпромісність загального права (common law).

Як що ж звернутися до виникнення сучасної концепції формування альтернативних способів вирішення спорів, то «батьком» сучасної моделі альтернативних способів вирішення спорів (ADR) вважається Франк Сандер (Frank E. A. Sander). Так, свою доповідь він розпочав з аналізу статті професора Джона Бартон «Передумови правового вибуху» щодо зростання кількості судових справ та наслідків цього. Крім того, він зауважив: «...загалом ми, юристи та викладачі права, занадто часто були однобокими, коли йшлося про вирішення спорів. Безумовно, хороші юристи завжди намагалися запобігати виникненню спорів, але коли це було неможливо, ми схильні були вважати, що суди є природними й очевидними інститутами для їх вирішення. Насправді ж

існує багате різноманіття» [4, с. 185]. Автор виходить із того, що судова система, орієнтована на формалізований змагальний процес і рішення за моделлю (виграш – програш) *win-lose*, є перевантаженою і затратною. При цьому він звертає увагу на часто нестандартну природу судових спорів, які мають не лише правовий, а й соціальний, психологічний і комунікативний контексти. На думку Ф. Сандера, застосування єдиного процесуального механізму до всіх категорій конфліктів призводить до зниження ефективності правосуддя та поглиблення конфліктів, особливо у спорах, де важливим є збереження тривалих відносин між сторонами. У відповідь на ці виклики він пропонує концепцію «суду з багатьма дверима» (*multi-door courthouse*), у межах якої суд розглядається не як єдиний спосіб вирішення спору, а як інституційний центр розподілу справ між різними процедурами залежно від характеру конфлікту, інтересів сторін, рівня емоційної напруги, складності правових питань і потреби у швидкому й менш конфронтаційному вирішенні. Таким чином, Ф. Сандер закладає підвалини ADR як системної реформи правосуддя, що поєднує судові та позасудові процедури й орієнтується на підвищення доступності, гнучкості та справедливості вирішення спорів.

Ця ідея кореспондує з підходом Марка Галантера (Marc Galanter), який зазначає, що суди впливають на поведінку сторін за межами судового процесу, формуючи стандарти, ризики й очікування, які визначають параметри торгу, компромісів і неформальних угод. Таким чином, правове життя не може бути адекватно описане моделлю, у якій усі спори прагнуть до суду як до центрального форуму. Натомість воно складається з множинних «кімнат правосуддя», у яких різні інституції – формальні й неформальні – виконують взаємодоповнювальні функції. Суди є важливими, але вони не єдині й не завжди головні механізми підтримання соціального порядку та справедливості [5, с. 185].

Таким чином, переосмислення ролі суду як не єдиного, а одного з елементів ширшої системи врегулювання спорів створило передумови для розвитку альтернативних та гібридних процедур розв'язання конфліктів.

Приблизно в той самий період часу у Франції починають розвиватися позасудові та гібридні механізми врегулювання спорів, які фактично вбудовуються в судову систему. Так, французькі дослідники Mauro Cappelletti and Bryant Garth звертають увагу, що в процесі реформування звичайного судового процесу відбувається закріплення подальшого створення альтернатив, що використовують спрощені процедури та/або більш неформальних суб'єктів ухвалення рішень. Реформатори дедалі частіше вдаються до арбітражу, примирення (*conciliation*) та економічних стимулів для позасудового врегулювання спорів [6, с. 234]. Проте підхід, застосований у Франції, відображає континентальну традицію, у якій держава та суд зберігають центральну роль у забезпеченні доступу до правосуддя, навіть коли застосовуються альтернативні процедури. Так, автор зазначає, що у Франції, починаючи з 1971 року, сторони отримали можливість передавати справи судді, який діє як «дружній арбітр» (*amiable compositeur*) [6, с. 234]. Такий арбітр продовжує діяти як представник державної судової влади, але з більшим ступенем гнучкості й орієнтації на справедливість, а не на суворе право. Американський шлях характеризується більшим акцентом на плюралізм процедур, децентралізацію та конкуренцію форм,

а також на використання недержавних акторів і неформальних рішень як засобу підвищення ефективності правозахисту. Таким чином, хоча і у Франції, і у США альтернативні способи вирішення спорів розвивалися як відповідь на обмеження традиційного судочинства, французька модель тяжіє до інституційної інтеграції ADR у судову систему, тоді як американська – до процесуального різноманіття й експериментального прагматизму, що згодом стало однією із характерних рис глобального руху за реальний доступ до правосуддя.

Французька модель альтернативного вирішення спорів, описана Mauro Cappelletti and Bryant Garth у контексті *access to justice*, демонструє чіткий зв'язок із традицією права справедливості (*equity*), хоча й розвивається в межах континентальної правової системи. Надання сторонам можливості з 1971 року передавати спір судді, який діє як «дружній арбітр» (*amiable compositeur*), демонструє свідомий відхід від суворого формалізму закону на користь рішення, зорієнтованого на справедливий результат, добросовісність і баланс інтересів сторін.

Таким чином, на прикладі ідей, сформульованих у межах двох різних правових систем і на різних континентах у близький історичний період, вбачається, що формування сучасної концепції альтернативних способів вирішення спорів було зумовлене системною кризою судоцентричного мислення в праві. Традиційна модель правосуддя, зосереджена суто на судовому розгляді як універсальному механізмі вирішення будь-якого конфлікту, виявилася неспроможною ефективно реагувати на зростання кількості та складності соціальних спорів, забезпечити реальну доступність правосуддя та врахувати багатовимірний характер конфліктів. Саме ця криза спричинила переосмислення ролі суду й відкрила простір для розвитку альтернативних, гнучких і диференційованих процедур врегулювання спорів, які згодом були концептуалізовані як ADR.

У цьому контексті сучасна концепція ADR концептуально перегукується з історією виникнення права справедливості (*equity*). Подібно до того, як право справедливості (*equity*) сформувалося як реакція на надмірний формалізм і жорсткість загального права, альтернативні способи вирішення спорів постали як відповідь на обмеження класичного судового процесу. І в праві справедливості, і в ADR ключовою є ідея відходу від єдиної формальної процедури на користь індивідуалізованого, гнучкого та справедливого підходу до конкретної ситуації.

Американський професор Томас Мейн (Thomas O. Main) зауважив, що альтернативне вирішення спорів уособлює нову форму права справедливості (*equity*). Судово-пов'язане ADR надає можливість забезпечити особистісне й індивідуалізоване правосуддя, яке не обмежується суворими приписами прецеденту чи рамками судів у формуванні засобів правового захисту в межах закону. Так само, як суди загального права та суди справедливості успішно функціонували паралельно, продукуючи відмінні результати, так і суди та ADR можуть мати динамічні та взаємовигідні відносини [7, с. 330–331]. Фактично в розвитку альтернативних способів вирішення спорів він бачить «відродження права справедливості» [7, с. 330]. Водночас автор порівнює не лише сильні сторони цих двох явищ, а і їхній «темний бік», звертаючи увагу на брак підзвітності, закритість процедур, обмеженість юрисдикції межами конкретного спору між сторонами, а також певну вразливість до захоплення спеціальними інтересами [7, с. 331].

88

88

88

88

88

88

- 88

- Dissatisfaction with the Administration of Justice*. St. Paul : West Publishing Co., 1976. P. 184–207. URL: https://www.google.com/books/edition/Dispute_Resolution_Act/fssnPuoMPQC?hl=en&gbpv=1.
5. Galanter M. Justice in Many Rooms: Courts, Private Ordering, and Indigenous Law. *Journal of Legal Pluralism*. 1981. No. 19. P. 1–47. URL: https://commission-on-legal-pluralism.com/system/commission-on-legal-pluralism/volumes/19/galanter-art.pdf?utm_source=chatgpt.com.
 6. Cappelletti M., Garth B. Access to justice: the newest wave in the worldwide movement to make rights effective. *Buffalo Law Review*. 1978. No. 27. P. 181–292. URL: <https://www.repository.law.indiana.edu/facpub/1142/>.
 7. Thomas O. Main, *ADR: The New Equity*. *University of Cincinnati Law Review*. 2005. No. 74. P. 329–404.

References

1. Holdsworth, W. S. (1915). The early history of equity. *Michigan Law Review*, 13 (4), 293–301. <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=13510&context=mlr>
2. Mazilu, D. (2007). *Tratat de teoria generală a dreptului* (2nd ed.). Editura Lumina Lex.
3. Vinogradoff, P. (1908). Reason and conscience in sixteenth-century jurisprudence. *Law Quarterly Review*, 24, 373–384.
4. Sander, F. E. A. (1976). Varieties of dispute processing. In *The Pound Conference: Perspectives on justice in the future*, West Publishing Co, 184–207. https://www.google.com/books/edition/Dispute_Resolution_Act/fssnPuoMPQC.
5. Galanter, M. (1981). Justice in many rooms: Courts, private ordering, and indigenous law. *Journal of Legal Pluralism*, 19, 1–47. <https://commission-on-legal-pluralism.com/system/commission-on-legal-pluralism/volumes/19/galanter-art.pdf>.
6. Cappelletti, M., Garth, B. (1978). Access to justice: The newest wave in the worldwide movement to make rights effective. *Buffalo Law Review*, 27, 181–292. <https://www.repository.law.indiana.edu/facpub/1142/>.
7. Main, T. O. (2005). ADR: The new equity. *University of Cincinnati Law Review*, 74, 329–404.

Дата надходження статті: 24.11.2025

Дата прийняття статті: 22.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

N. O. Petrenko, Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor, Senior Lecturer
Odesa I. I. Mechnikov National University
Department of Civil Law Disciplines
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: n.petrenko@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9641-718X>

ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION AND EQUITY: BETWEEN HISTORICAL ANALOGY AND THE CONTEMPORARY AUTONOMY OF ADR

Summary

This article examines the relationship between Alternative Dispute Resolution (ADR) and equity through the lens of legal history and contemporary theories of justice reform. The study explores the doctrinal and institutional foundations of equity within the common law tradition, emphasizing its emergence as a response to the rigidity and formalism of common law and its

development as an autonomous jurisdiction whose decisions were binding and enforceable through state coercion.

The article further analyzes the origins of modern ADR in the second half of the twentieth century, focusing on Frank E. A. Sander's concept of the "multi-door courthouse," Marc Galanter's theory of legal pluralism, and the access-to-justice reforms described by Mauro Cappelletti and Bryant Garth. It is demonstrated that the expansion of ADR was driven by a systemic crisis of court-centered justice, judicial overload, and the growing recognition of the multidimensional nature of social conflicts that extend beyond purely legal disputes.

Special attention is paid to the concept advanced by Thomas O. Main, who characterizes ADR as a "new equity" or a contemporary revival of equitable justice. While acknowledging the explanatory value of this analogy, the article offers a critical assessment of its conceptual limits. It is argued that despite certain functional similarities — such as flexibility, individualization, and resistance to excessive formalism — ADR and equity differ fundamentally in their legal nature. Unlike equity, ADR does not constitute an autonomous jurisdiction, relies primarily on the voluntary consent of the parties, and generally lacks the element of state coercion. Moreover, in some mediation and negotiation models, outcomes may be formed independently of substantive legal norms and may diverge from the classical legal understanding of justice.

The article concludes that ADR should not be equated with equity in a doctrinal sense. Instead, it should be understood as an independent, pluralistic mechanism of conflict management that operates alongside judicial justice, complementing but not replacing it.

Keywords: Alternative Dispute Resolution, conciliation, judicial dispute, access to justice.

DOI <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.348095>

УДК 341.9:347.9

Л. М. Токарчук, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
декан економіко-правового факультету
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: zilkovska@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2202-5300>

ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ УКРАЇНИ НОРМ ІНОЗЕМНОГО ПРАВА: ВИКЛИКИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

У статті здійснено комплексне дослідження теоретичних і практичних аспектів застосування судами України норм іноземного права в межах міжнародного цивільного процесу. Підкреслено, що актуальність теми зумовлена зростанням кількості цивільних справ з «іноземним елементом», у яких суди мають визначати зміст, сферу дії та допустимість норм права інших держав. З'ясовано, що правове регулювання відповідних питань ґрунтується на положеннях Закону України «Про міжнародне приватне право», Цивільного процесуального кодексу України та міжнародних договорів, стороною яких є Україна.

Розкрито сутність колізійно-правового механізму визначення застосовного права, який забезпечує баланс між автономією волі сторін та необхідністю дотримання імперативних приписів національного законодавства. Особливу увагу приділено аналізу принципу автономії волі сторін у виборі застосовного права, застереженню про публічний порядок (*ordre public*) як інструменту захисту основ конституційного ладу, прав і свобод людини, а також визначенню меж впливу імперативних колізійних норм у міжнародному приватному судочинстві.

Окремо здійснено аналіз судової практики щодо встановлення змісту норм іноземного права. Визначено процесуальні обов'язки суду та сторін у цьому процесі, зокрема обов'язок суду діяти *ex officio* за наявності підстав для застосування іноземного права. Розглянуто питання залучення експертів-правознавців, використання офіційних запитів, подання документів сторонами й оцінювання доказів щодо змісту іноземного законодавства. Встановлено, що основними викликами залишаються тривалість процедури отримання інформації, мовні бар'єри та неоднакова практика оцінювання експертних висновків судами.

У статті доведено, що застосування іноземного права є важливим проявом інтеграції національної судової системи у світовий правовий простір. Українські суди поступово формують власну практику в цій сфері, що свідчить про підвищення рівня правової культури та професійної компетентності. Водночас наголошено на потребі у вдосконаленні методологічних підходів до тлумачення й застосування норм іноземного права, розвитку міжнародного співробітництва, підготовці суддів у сфері міжнародного приватного права, а також у гармонізації національного законодавства з універсальними та європейськими стандартами правосуддя.

Ключові слова: іноземне право, міжнародне приватне право, міжнародний цивільний процес, автономія волі сторін, імперативні колізійні норми, публічний порядок, судова практика, правова визначеність, ефективний судовий захист, гармонізація законодавства, міждержавне співробітництво.

Постановка проблеми. Активні процеси глобалізації, міжнародної торгівлі та міграції зумовлюють постійне зростання кількості судових спорів з іноземним елементом. Українські суди все частіше стикаються із ситуаціями, коли для належного вирішення справи потрібно застосувати норми іноземного права. Незважаючи на те що національні суди зазвичай керуються українським матеріальним і процесуальним правом, чинне законодавство України прямо передбачає можливість застосування українськими судами норм права інших країн. Така необхідність виникає у випадках, визначених колізійними нормами або міжнародними договорами, коли відповідні приватноправові відносини тісно пов'язані з правопорядком іноземної держави. Питання застосування іноземного права є надзвичайно актуальним для забезпечення законних прав та інтересів учасників спору з іноземним елементом. Коректне визначення та реалізація належного права (українського або іноземного) впливають на справедливість судового рішення та на його відповідність вимогам міжнародного права. Неправильне застосування або незастосування належної правової норми може призвести до судової помилки та порушення принципу верховенства права. Водночас застосування іноземних правових норм супроводжується низкою об'єктивних труднощів, серед яких – мовні бар'єри, відмінності правових доктрин і категоріального апарату, а також недостатній рівень обізнаності суддів із конкретним іноземним правом. Усе це створює суттєві виклики для українських судів у процесі правозастосування. Указана ситуація потребує належного нормативного врегулювання, методологічного забезпечення та підвищення рівня професійної підготовки суддівського корпусу.

Не менш значущим елементом міжнародного цивільного процесу є інститут визнання та виконання іноземних судових рішень, який забезпечує продовження дії судового захисту за межами юрисдикції держави, що ухвалила рішення. Для України ця проблематика набуває особливої актуальності в контексті розширення міжнародних зобов'язань, інтеграції до європейського правового простору та зміцнення довіри до національної системи правосуддя.

Метою наукової публікації є комплексне дослідження проблем застосування норм іноземного права в українському міжнародному цивільному процесі з урахуванням нормативного регулювання, судової практики та доктринальних підходів. У центрі уваги – аналіз актуальних викликів, з якими стикаються національні суди під час встановлення та застосування змісту іноземного права, а також окреслення шляхів удосконалення правозастосовної практики в умовах зростаючої кількості транскордонних приватноправових спорів.

Завданням цього дослідження є:

- проаналізувати законодавче регулювання застосування іноземного права в Україні, насамперед положення Закону України «Про міжнародне приватне право» та процесуальних кодексів;
- охарактеризувати ключові труднощі, що виникають у судовій практиці під час з'ясування змісту норм іноземного права;
- визначити механізми, за допомогою яких суди можуть встановлювати зміст іноземного права, зокрема шляхом залучення експертів, міжнародної правової допомоги тощо;
- узагальнити наявну практику застосування іноземного права українськими судами;

– сформулювати пропозиції щодо підвищення ефективності та правової визначеності в процесі застосування норм іноземного права в національному правосудді.

Методологія цієї публікації ґрунтується на використанні сукупності загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження, що забезпечують комплексний і системний аналіз вибраної тематики.

Зокрема, застосовано: діалектичний метод (для виявлення взаємозв'язків між нормами міжнародного приватного права та процесуальними механізмами їх реалізації в Україні); системно-структурний метод (для дослідження елементів правового регулювання застосування іноземного права як цілісного інституту в межах міжнародного цивільного процесу); формально-юридичний метод (для аналізу законодавчих актів, зокрема Закону України «Про міжнародне приватне право», положень Цивільного та Господарського процесуальних кодексів, а також норм міжнародних договорів); порівняльно-правовий метод (для зіставлення українського підходу до застосування іноземного права з практикою інших держав та міжнародними стандартами); емпіричні методи (аналіз судової практики) – для виявлення тенденцій і труднощів, що виникають у правозастосуванні, а також для ілюстрації теоретичних положень конкретними прикладами з національної юрисдикції.

Застосування наведених методів дало можливість забезпечити всебічне вивчення проблематики, що досліджується, з урахуванням як теоретико-доктринального, так і практичного аспекту.

Виклад основного матеріалу. В Україні питання визначення права, що підлягає застосуванню до приватноправових відносин з іноземним елементом, врегульоване насамперед положеннями Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року № 2709-IV (далі – Закон про МПрП). Цей нормативно-правовий акт встановлює систему колізійних норм – спеціальних юридичних правил, що визначають, право якої саме держави має застосовуватися до конкретного виду правовідносин у разі наявності іноземного елемента [1].

Закон передбачає можливість автономного вибору права сторонами (принцип *lex voluntatis*) у межах, визначених законом. Такий вибір сторін повинен бути чітко вираженим у тексті правочину або прямо впливати з його умов, змісту або характеру відносин, а також з інших релевантних обставин справи. Водночас такий вибір допускається лише щодо категорій правовідносин, у яких автономія волі сторін прямо дозволена законодавством. У випадках, коли сторони не здійснили вибір застосовного права або автономія волі обмежена, застосуванню підлягають імперативні колізійні норми, закріплені в Законі про МПрП, які визначають право найбільш тісно пов'язаної юрисдикції [2].

Водночас у разі, якщо сторони не здійснили вибір права або в певній категорії правовідносин такий вибір не допускається (наприклад, з огляду на їх публічно-правовий характер або обмеження автономії волі), застосуванню підлягають імперативні колізійні норми, встановлені Законом України «Про міжнародне приватне право». Зазначені норми визначають прив'язку відповідних правовідносин до правопорядку тієї чи іншої держави на підставі критерію найбільш тісного зв'язку або правового інтересу [4].

Так, відповідно до змісту зазначених колізійних норм:

- особистий статус фізичної особи визначається її особистим законом, що звичай є правом держави її громадянства або постійного місця проживання;

– зобов’язальні правовідносини регулюються правом, з яким правовідносини мають найбільш тісний зв’язок, або правом місця виконання зобов’язання, залежно від конкретної ситуації [4].

У спеціальних нормах Закону передбачено колізійні правила для різних категорій відносин, зокрема договірних, деліктних, сімейних, спадкових та інших. У кожному випадку за наявності іноземного елемента (наприклад, участі іноземної особи, розташування об'єкта правовідносин за межами України або виникнення юридично значущої події за кордоном) суд зобов'язаний перевірити, чи передбачено колізійною нормою Закону про МПРП або міжнародним договором застосування іноземного матеріального права до суті відповідного спору.

Українським законодавством передбачено, що в разі застосування іноземного права воно охоплює всі норми іноземного права, які регулюють відповідні відносини (тобто іноземне право застосовується в повному обсязі, а не фрагментарно) [3].

Причому сам факт, що певна норма іноземного права належить до публічно-правової сфери, не може слугувати підставою для відмови у її застосуванні, що вона стосується суті приватноправового спору [6]. Вказане положення ч. 6 Закону про МПрП) гарантує, що всі матеріально-правові аспекти спору, відомчого іноземному праву, будуть розглянуті комплексно.

Водночас національне законодавство України передбачає правові механізми, які повинні сприяти запобігати застосуванню норм іноземного права, наслідки реалізації яких можуть суперечити основоположним засадам національного правопорядку.

Центральним інструментом такого запобігання виступає застереження про публічний порядок (*ordre public*).

Так, відповідно до статті 12 Закону України «Про міжнародне приватне право», норма права іноземної держави не застосовується у випадках, якщо її застосування призводить до наслідків, явно несумісних з основами правопорядку (публічним порядком) України. У таких випадках застосовується право, яке має найбільш тісний зв'язок із правовідносинами, а якщо таке право визначити або застосувати неможливо, застосовується право України [1]. Така колізійно-правова інструкція покликана забезпечити захист фундаментальних конституційних принципів, прав і свобод людини, засад правосуддя та інших базових елементів національного правопорядку.

У разі встановлення факту несумісності суд відмовляється від застосування повідної норми іноземного права та має замінити її на інше релевантне еріальне право, з яким правовідносини мають найбільш тісний зв'язок. Якщо становити таке право неможливо, суд застосовує право України.

Такий підхід забезпечує баланс між відкритістю правової системи до тосування іноземного права та необхідністю охорони суверенних цінностей національного правопорядку.

Відмова від застосування іноземного права з мотивів публічного порядку розглядається у праві України як винятковий захід і може бути обґрунтованою лише у випадках, коли наслідки застосування відповідної іноземної норми суперечать основоположним засадам українського правопорядку. Йдеться, зокрема, про ситуації, у яких реалізація іноземного права порушує фундаментальні принципи національного права, включно з конституційними гарантіями, засадами правосуддя, принципами справедливості, основами правової та моральної публічної етики [9].

Законодавство України не допускає застосування застереження про публічний порядок формально або з огляду лише на відмінність іноземної правової, політичної чи економічної системи від української. Така відмінність сама по собі не є достатньою підставою для виключення іноземного права. Застосування *ordre public* можливе лише за умови наявності очевидної та істотної несумісності результатів дії іноземної норми з базовими цінностями українського суспільства та правової системи [4].

Таким чином, застереження про публічний порядок має застосовуватися у виняткових випадках і тлумачитися обмежувально, з урахуванням принципу добросовісності сторін і загальної тенденції до гармонізації та уніфікації норм міжнародного приватного права. Його метою є недопущення грубого порушення основоположних засад національного правопорядку, а не створення штучних перешкод для застосування іноземного права або визнання іноземних судових рішень.

З огляду на це судова практика України формує підхід, за яким виняток публічного порядку використовується вкрай обмежено та з урахуванням конкретних обставин справи, щоб запобігти зловживанням і забезпечити справедливий баланс між суверенітетом правопорядку та правами сторін.

Цивільний процесуальний кодекс України (ЦПКУ) та Господарський процесуальний кодекс України (ГПКУ) також містять норми, що визначають умови застосування іноземного права судом. Зокрема, сучасні редакції процесуальних кодексів встановлюють, що суд застосовує норми права інших країн лише у випадках, коли це передбачено законом України або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [6].

Таким чином, процесуальний закон відсилає до норм матеріального права, насамперед до положень Закону України «Про міжнародне приватне право» та міжнародних договорів України, які визначають підстави та порядок застосування іноземного права в національному судочинстві. Сам по собі факт розгляду справи українським судом не унеможливорює застосування іноземного права, якщо існує чітка правова підстава, встановлена колізійними нормами.

Водночас звернення до норм іноземного права в національному правозастосуванні мають переважно поодинокий характер, а усталена, систематизована судова практика із цього питання ще перебуває на стадії формування. Така ситуація обумовлюється низкою об'єктивних чинників, зокрема обмеженою кількістю правовідносин, у яких колізійні норми прямо виводять на іноземне право, а також наявністю значних процесуальних і організаційних труднощів, пов'язаних із встановленням його змісту та тлумаченням.

Разом із тим існуючі приклади успішного застосування іноземного права українськими судами свідчать про поступову інституційну адаптацію судової

системи до вимог міжнародного цивільного процесу. Показовим є, зокрема, приклад у справі № 904/2104/19, предметом якої став спір між банком-нерезидентом (як кредитором) та українським поручителем за договором поруки. Умовами договору сторони скористалися принципом автономії волі та передбачили застосування норм матеріального права Англії до всіх правовідносин, що виникають із цього договору [8].

Постановою Великої Палати Верховного Суду від 16 листопада 2021 року було підтверджено дійсність вибраного сторонами права. Суд роз'яснив, що в таких правовідносинах англійське право регулює не лише зміст та тлумачення договору поруки, а й усі його правові наслідки, включно зі строком дії зобов'язання як способу забезпечення та строком позовної давності за вимогами кредитора до поручителя [8].

Указане рішення є наочним прикладом послідовної реалізації колізійного механізму: у разі визначення іноземного права як застосовного національний суд зобов'язаний поширювати на спір усі релевантні норми відповідної правової системи, навіть якщо вони охоплюють інститути, що за українським правом визнаються імперативними або публічно-правовими. Такий підхід підтверджує відкритість національного правосуддя до міжнародної правової інтеграції та визнання пріоритету автономії волі сторін у транскордонних приватноправових відносинах.

Водночас, розглядаючи цю справу, Верховний Суд зіткнувся з необхідністю встановити зміст норм англійського права про поруку, що потребувало спеціальних знань. Суд зазначив, що Англія належить до системи загального права, де основними джерелами є судові прецеденти і правові звичаї, а отже, відсутній єдиний кодифікований акт про договір поруки [8]. Тому для правильного застосування англійського права національний суд мав дослідити прецедентні рішення та доктрину, залучивши висновки експертів у галузі англійського права.

Цей приклад наочно демонструє комплексність викликів, пов'язаних із застосуванням іноземного права: суд не тільки послідовно реалізував колізійну прив'язку до англійського права, а й мав організувати спеціальний процес з'ясування його змісту та належного тлумачення.

Стосовно процесуальних аспектів встановлення змісту норм іноземного права варто зазначити таке.

Відповідно до статті 8 Закону про МПРП, коли український суд застосовує право іноземної держави, він зобов'язаний встановити зміст його норм згідно з їхнім офіційним тлумаченням, практикою застосування та доктриною у відповідній державі [1]. Цей обов'язок покладено саме на суд, тобто суд діє за офіційним принципом (*ex officio*), з'ясовуючи іноземне право незалежно від активності сторін.

Верховний Суд України у своїй правовій позиції прямо зазначив, що встановлення змісту норм іноземного права здійснюється судом *ex officio*, тобто з ініціативи самого суду, незалежно від дій сторін у справі. Такий підхід зумовлений обов'язком суду застосовувати іноземне матеріальне право в разі, якщо на це прямо вказують колізійні норми або умови міжнародного договору, чинного для України, за наявності іноземного елемента у спірних правовідносинах [8].

Зазначена правова конструкція суттєво відрізняється від підходів, характерних для окремих іноземних юрисдикцій (зокрема, деяких країн загального права), у межах яких іноземне право розглядається як фактична обставина, що підлягає доказуванню сторонами. Натомість в українському цивільному та господарському процесі іноземне право розцінюється як питання права, а не факту, а отже, встановлення його змісту належить до процесуальних обов'язків суду [9].

Такий підхід відображає прагнення українського правосуддя до забезпечення повноцінної реалізації принципу правової визначеності, недопущення формального підходу до правозастосування у спорах з іноземним елементом та гарантування ефективного захисту прав і законних інтересів учасників таких правовідносин.

Законодавство України та судова практика окреслюють декілька шляхів отримання судом інформації про зміст норм іноземного права.

Так, згідно з ч. 2 ст. 8 Закону про МПРП, суд має право звернутися в установленому порядку до уповноважених органів чи установ як в Україні, так і за кордоном або залучити експертів з питань іноземного права [1].

Велика Палата Верховного Суду, узагальнюючи питання отримання судом інформації про зміст норм іноземного права, перелічила можливі механізми більш докладно. Зокрема, у рішенні Верховного Суду зазначено вісім способів отримання відомостей про іноземне право, які може використовувати суд: 1) самостійне дослідження і пошук суддею відповідних правових норм; 2) призначення експертного висновку (залучення експерта з права відповідної держави); 3) використання дипломатичних каналів (офіційний запит через МЗС чи посольство); 4) офіційний запит до Міністерства юстиції України; 5) отримання інформації через систему міжнародної правової допомоги (наприклад, на підставі договорів про правову допомогу); 6) обмін правовою інформацією з іноземними компетентними органами; 7) безпосередні контакти між судами різних держав (якщо передбачено домовленостями або практикою); 8) надання сторонами матеріалів про зміст іноземного права тощо [8].

Слід наголосити, що наведений перелік не є вичерпним, однак він демонструє широкий спектр інструментів, якими може користуватися суд під час встановлення змісту норм іноземного права. На практиці ж перевага надається найбільш ефективним і процесуально доцільним способам, що підтверджується аналізом судової практики.

У справах з іноземним елементом, у яких згідно з колізійними нормами підлягає застосуванню іноземне право, сторони наділені процесуальним правом сприяти суду у встановленні змісту відповідних норм.

Відповідно до частини третьої статті 8 Закону України «Про міжнародне приватне право», учасники процесу мають право подавати документи, які підтверджують зміст норм іноземного права, на які вони посилаються, а також в інший спосіб сприяти суду в з'ясуванні та правильному тлумаченні таких норм [1].

Зокрема, сторонами можуть бути подані: офіційні тексти нормативно-правових актів іноземної держави з належним перекладом українською мовою; письмові висновки фахівців з відповідного іноземного права (юристів-практиків

або науковців); витяги із судових рішень іноземних судів, що демонструють усталену практику застосування відповідної норми; доктринальні джерела (наукові публікації, коментарі, офіційні роз'яснення тощо).

Процесуальна активність у цьому аспекті особливо очікується від сторони, зацікавленої в застосуванні іноземного права, зокрема позивача, якщо позовні вимоги ґрунтуються на нормі іноземного права. Водночас відсутність вищевказаних документів не звільняє суд від обов'язку самостійно вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення змісту відповідного іноземного законодавства.

Чинне законодавство України не передбачає жодних санкцій або інших негативних правових наслідків для сторін у разі ненадання матеріалів про зміст іноземного права. Ба більше, відповідно до правової позиції Верховного Суду сам факт відсутності таких матеріалів не є підставою для автоматичного застосування права України. Лише після того, як суд вичерпає всі передбачені законом можливості для встановлення змісту іноземної норми (включно зі зверненням до компетентних органів, дипломатичних каналів, експертів тощо) і за умови, що ці дії не дали результату в розумний строк, допускається застосування права України як субсидіарного регулятора [9].

На практиці, попри наявність правових механізмів, встановлення змісту норм іноземного права нерідко супроводжується труднощами. Як слушно зауважують дослідники, сам факт необхідності застосування іноземного права не становить складності для національних судів – основна проблема полягає у достовірному, повному та правильному з'ясуванні його змісту, без чого ефективне правозастосування стає неможливим [4; 6].

Основними складнощами застосування іноземного права на практиці вбачаються такі:

1. *Відсутність детальної процедури та практики офіційних запитів.* Незважаючи навіть на те, що законом передбачена можливість суду звернутися до Мін'юсту України чи інших уповноважених органів за роз'ясненням іноземного права, на практиці цей механізм майже не використовується. Причина – відсутність підзаконних актів чи напрацьованого алгоритму (як саме здійснювати такі звернення, скільки це займе часу, хто готує відповідь та чи буде вона вичерпною). Судді з певною пересторогою ставляться до потенційної втрати часу та процесуальних строків, очікуючи на відповідь по дипломатичних каналах. Тому найпоширенішим способом є дослідження тих матеріалів про іноземне право, що подані самими учасниками процесу [4]. Зазвичай сторони (особливо коли йдеться про міжнародний бізнес-спір) зацікавлені надати суду максимальну інформацію: тексти законів з офіційним нотаріально засвідченим перекладом, копії судових рішень, довідки й висновки експертів тощо. Такий підхід прискорює процес, але породжує іншу проблему – чи завжди наданих документів достатньо для правильного розуміння й застосування іноземної норми?

2. *Необхідність тлумачення та системного аналізу норм іноземного права.* У практиці міжнародного цивільного процесу недостатньо лише перекладу тексту правової норми іноземної держави українською мовою для її належного застосування. Норма права функціонує в межах певної правової системи,

і її зміст, юридична сила, сфера дії, а також винятки із загального правила не можуть бути повністю з'ясовані без розуміння контексту, в якому вона діє. Судова й адміністративна практика, офіційні роз'яснення компетентних органів держави, право якої підлягає застосуванню, є невід'ємною частиною тлумачення цієї норми [4].

Українські суди, як засвідчує практика, усвідомлюють зазначену складність: наявність перекладеного тексту іноземного закону в матеріалах справи ще не гарантує його правильного тлумачення та належного застосування. Суд зобов'язаний встановити не лише формулювання норми, а і її значення у відповідній правовій системі. Це передбачає аналіз і тлумачення норми з урахуванням доктрини, судової практики, офіційних тлумачень, а в окремих випадках – і правової традиції [2].

З огляду на це застосування іноземного права потребує залучення спеціальних знань, а також співпраці з фахівцями у сфері іноземного права або правничими установами відповідної юрисдикції. Такий підхід забезпечує дотримання принципів правової визначеності, справедливості й ефективного судового захисту.

3. *Статус і допустимість експертних висновків щодо змісту норм іноземного права.* Долучення до матеріалів справи висновків експерта-правознавця є усталеною практикою у випадках, коли суд застосовує норми іноземного права. Зазвичай до суду подається письмовий висновок експерта (спеціаліста) у галузі права відповідної іноземної держави (найчастіше адвоката або науковця), компетентного у відповідній правовій системі. До таких висновків зазвичай додаються документи, що підтверджують кваліфікацію експерта, а також тексти нормативно-правових актів, судових рішень чи доктринальних джерел, на які він спирається. Цивільне процесуальне законодавство України прямо передбачає можливість залучення таких висновків. Зокрема, стаття 114 Цивільного процесуального кодексу України допускає подання суду висновку спеціаліста, у тому числі щодо змісту норм іноземного права [10]. У сучасній судовій практиці висновок експерта-правника виступає основним і процесуально допустимим засобом доведення змісту іноземного матеріального права за умови, що він є обґрунтованим, всебічним та підготовлений фахівцем, який володіє необхідними знаннями у сфері права відповідної держави. У разі подання кількох різних експертних висновків суд зобов'язаний здійснити їх критичну оцінку, зіставити наведені аргументи з іншими джерелами (текстами законів, офіційними перекладами, судовими рішеннями або роз'ясненнями компетентних органів) і лише після цього сформулювати власну правову позицію щодо змісту та застосування відповідної іноземної норми.

4. *Часові та процедурні виклики.* Встановлення змісту норм іноземного права часто є тривалим і складним процесом, що може призвести до істотного збільшення строків розгляду справи. У зв'язку із цим постає питання дотримання принципу розумного строку судового провадження. Частина четверта статті 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» передбачає, що у випадку, коли після спливу розумного строку зміст іноземного права не встановлено, суд має право застосувати право України. Однак поняття «розумного строку» має оціночний характер, що покладає на суд обов'язок забезпечити баланс між

ретельним дослідженням змісту іноземного права та недопущенням надмірного затягування процесу. З одного боку, суд не повинен відмовлятися від застосування іноземної норми лише через складність її встановлення чи перекладу; з іншого – неприпустимим є безпідставне відкладення розгляду справи в очікуванні відповіді від іноземних органів або завершення експертних процедур.

Оптимальним підходом у таких випадках є паралельне використання кількох процесуальних інструментів: одночасне витребування матеріалів від сторін, звернення із запитом до компетентного органу через Міністерство юстиції України та призначення експертизи з питань змісту іноземного права. Якщо ж існують об'єктивні підстави вважати, що офіційний запит потребуватиме надмірного часу або його результат є непевним, суд може обґрунтовано покластися на письмові експертні висновки та документи, подані сторонами, за умови їх належної оцінки відповідно до принципів змагальності та добросовісності.

В українській практиці траплялися ситуації, коли суд першої інстанції, не отримавши швидко інформації про іноземне право, ухвалював рішення на підставі свого (українського) закону, а потім апеляція скасовувала таке рішення через порушення колізійної норми [7]. Усе це вказує на важливість належної аргументації суду: якщо контракти чи інші документи явно вимагають застосування іноземного права, суд зобов'язаний чітко зафіксувати, які саме кроки він зробив для його встановлення, і лише в разі об'єктивної неможливості – обґрунтувати застосування права України.

5. *Перегляд судових рішень, постановлених за іноземним правом.* Цікавий юридичний нюанс полягає в тому, що раніше (до судової реформи 2017 р.) закон обмежував можливості Верховного Суду переглядати рішення, ухвалені за нормами іноземного права. Формально підставою для допуску справи до Верховного Суду було неоднакове застосування норм матеріального чи процесуального права України, а якщо рішення ґрунтувалося лише на іноземному праві, такі підстави не виникали [5].

Відповідна ситуація означала, що помилки в застосуванні іноземного права могли залишитися невиправленими найвищою судовою інстанцією. Експерти пропонували розширити перелік підстав перегляду, зокрема передбачити випадки, коли висновки суду щодо іноземного права суперечать висновкам судів тієї держави (тобто допущене неправильне тлумачення чужого права) [3]. Зараз, після реформування, функції касаційного перегляду здійснює оновлений Верховний Суд, і практично питання виправлення помилок у застосуванні іноземного права вирішується в межах звичайної апеляції / касації. У правозастосуванні це залишається рідкісним випадком, однак важливо розуміти: забезпечення єдності практики у таких справах – теж виклик, який потребує формування прецедентів Великої Палати Верховного Суду або правових висновків касаційних судів. Поступово такі прецеденти з'являються (як згадана вище постанова Великої Палати Верховного Суду 2021 р.), створюючи орієнтири для нижчих інстанцій [8].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що процесуальний механізм застосування іноземного права в Україні, попри наявність нормативного регулювання, перебуває на етапі становлення та поступового формування усталеної судової практики.

Українські суди демонструють готовність і спроможність до застосування іноземного права відповідно до колізійних норм, проте стикаються з низкою об'єктивних труднощів інституційного характеру.

Зокрема, в Україні відсутній централізований державний реєстр автентичних або офіційно завірених перекладів законодавства іноземних держав, що ускладнює доступ до достовірної правової інформації. Крім того, не існує належним чином урегульованого механізму оперативного отримання нормативно-правових актів і тлумачень норм іноземного права через офіційні канали взаємодії міждержавного або міжсудового характеру.

У цих умовах важливою практикою є активна співпраця суду та сторін у процесі, зокрема в частині збору, подання й оцінки доказів щодо змісту іноземного права. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» [1], обов'язок доведення змісту іноземного права покладається зазвичай на сторону, яка на нього посилається. У разі наявності сумнівів суд має право звернутися до фахових експертів, компетентних органів або дипломатичних представництв.

Забезпечення балансу між формальним дотриманням вимоги щодо застосування належного (іноземного) права та забезпеченням обґрунтованості судового рішення є пріоритетним завданням для судової системи України. Лише така збалансована позиція може гарантувати справедливості судового розгляду, правову визначеність та відповідність судових рішень як національному, так і міжнародному правовому стандарту.

Висновки та пропозиції. Застосування судами України норм іноземного права є складним, але невід'ємним елементом сучасного міжнародного цивільного процесу, який вимагає високого рівня правової культури, професійної підготовки суддів та чіткого нормативного врегулювання. Закон України «Про міжнародне приватне право» сформував фундаментальну колізійно-правову базу, яка дає змогу визначати право, що підлягає застосуванню до приватноправових відносин з іноземним елементом, на основі поєднання принципу автономії волі сторін та імперативних норм, що забезпечують публічний інтерес і правову стабільність.

Визначено, що головним завданням суду в таких справах є не лише формальне застосування колізійної норми, а й забезпечення реальної можливості реалізації іноземного права відповідно до його автентичного змісту. При цьому суд зобов'язаний діяти *ex officio*, встановлюючи норми іноземного права з урахуванням їх офіційного тлумачення, доктрини та практики застосування у відповідній державі. Такий підхід відображає європейські стандарти правосуддя і сприяє підвищенню рівня правової визначеності та справедливості судового розгляду.

Дослідження підтвердило, що на практиці українські суди стикаються з низкою інституційних і процесуальних труднощів – від відсутності єдиного механізму отримання інформації про іноземне право до обмеженої практики використання експертних висновків і офіційних запитів через дипломатичні канали. З огляду на це одним із ключових напрямів удосконалення має стати створення централізованої системи обміну правовою інформацією, упровадження методичних рекомендацій щодо встановлення змісту іноземного права, а також розвиток міждержавного судового співробітництва.

Особливу роль у забезпеченні правової безпеки відіграє застереження про публічний порядок (*ordre public*), яке виконує функцію запобіжника проти застосування норм, несумісних з основами українського правопорядку. Проте його застосування повинно мати винятковий характер і здійснюватися з урахуванням принципів добросовісності, пропорційності та поваги до автономії волі сторін.

Отже, застосування іноземного права в українському судочинстві поступово трансформується з поодинокого явища на сталу правозастосовну практику, що демонструє готовність національної правової системи до інтеграції у міжнародний правовий простір. Подальший розвиток цього інституту потребує вдосконалення законодавчого регулювання, уніфікації судової практики та підвищення кваліфікації суддів у сфері міжнародного приватного права, що сприятиме утвердженню в Україні європейських стандартів правосуддя, правової визначеності та довіри до судової системи.

Список використаної літератури

1. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV зі змінами та доповненнями; станом на 31.10.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15> (дата звернення: 27.11.2025).
2. Чи можуть українські суди застосовувати норми права інших країн [Електронний ресурс]. 28.01.2025. URL: <https://univd.edu.ua/uk/news/22279> (дата звернення: 27.11.2025).
3. Кальова А. Правовідносини з іноземним елементом : ВП ВС висловилися щодо принципу автономії волі [Електронний ресурс]. 30.12.2021. URL: <https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/224909-pravovidnosini-z-inozemnim-elementom-vp-vs-visloviлися-schodo-printsipu-autonomiyi-voli> (дата звернення: 27.11.2025).
4. Левіцький Є. Проблеми застосування судами іноземного права. *Юридична газета*. 2016. № 39 (537), 26 верес. [Електронний ресурс]. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/problemi-zastosuvannya-sudami-inozemnogo-prava.html> (дата звернення: 27.11.2025).
5. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Про практику розгляду судами цивільних справ з іноземним елементом : лист від 16.05.2013 № 24-754/0/4-13 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-754740-13> (дата звернення: 27.11.2025).
6. Клян А. Застосування українськими судами іноземного права. *GOLAW*. 15 листоп. 2021. [Електронний ресурс]. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/zastosuvannya-ukrayinskimi-sudami-inozemnogo-prava> (дата звернення: 27.11.2025).
7. Огляд КЦС Верховного Суду щодо застосування Закону України «Про міжнародне приватне право». 18 черв. 2025 р. [Електронний ресурс]. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/info_anons_daidgest_oglyad/1832189 (дата звернення: 27.11.2025).
8. Велика Палата Верховного Суду. Постанова від 16 листопада 2021 року у справі №904/2104/19, провадження №12-57гс21 [Електронний ресурс]. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=101990860&red=100003ccf2c9d04ddf8a6ee7368aa525897cc5&d=5> (дата звернення: 27.11.2025).
9. Міжнародне приватне право : навч. посіб. / К. Р. Резворович, М. П. Юніна, М. М. Фролов [та ін.] ; за заг. ред. К. Р. Резворович. Дніпро : Дніпровський держ. ун-т внутр. справ, 2024. 92 с. ISBN 978-617-560-054-2 [Електронний ресурс]. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/15745/1/макет_МПП-Посібник.pdf (дата звернення: 27.11.2025).
10. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV зі змінами та доповненнями; станом на 17.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 27.11.2025).

References

1. Pro mizhnarodne pryvatne pravo: Zakon Ukrayiny vid 23.06.2005 № 2709-IV zi zminamy ta dopovnennyamy; stanom na 31.10.2025 [On Private International Law: Law of Ukraine of 23.06.2005 No 2709-IV, with amendments; as of 31.10.2025]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15> (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].
2. Can Ukrainian courts apply the legal norms of other countries? (2025, January 28). [Electronic resource]. URL: <https://univd.edu.ua/uk/news/22279> (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].
3. Kaliova, A. (2021, December 30). Legal relations with a foreign element: The Grand Chamber of the Supreme Court expressed its position regarding the principle of autonomy of will [Electronic resource]. URL: <https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/224909-pravovidnosini-z-inozemnim-elementom-vp-vs-vislovilasya-schodo-printsipu-avtonomiyi-voli> (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].
4. Levytskyi, Ye. (2016, September 26). Problems of the Application of Foreign Law by Courts [Electronic resource]. *Yurydychna hazeta*, 39 (537). URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/problemi-zastosuvannya-sudami-inozemnogo-prava.html> (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].
5. Vyshchyi spetsializovanyi sud Ukrayiny z rozglyadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav (2013, May 16). Pro praktyku rozglyadu sudamy tsyvilnykh sprav z inozemnym elementom: Lyst № 24-754/0/4-13 [On the Practice of Civil Cases with a Foreign Element: Letter No. 24-754/0/4-13] [Electronic resource]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-754740-13> (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].
6. Klyan, A. (2021, November 15). Zastosuvannya ukrayinskymy sudamy inozemnoho prava [The Application of Foreign Law by Ukrainian Courts] [Electronic resource]. GOLAW. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/zastosuvannya-ukrayinskimi-sudami-inozemnogo-prava> (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].
7. Ohliad KTS Verkhovnoho Sudu shchodo zastosuvannya Zakonu Ukrayiny “Pro mizhnarodne pryvatne pravo” [Overview of the Judicial Council of the Supreme Court on the Application of the Law of Ukraine ‘On Private International Law’] (2025, June 18) [Electronic resource]. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/info_anons_daidgest_oglyad/1832189 (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].
8. Velyka Palata Verkhovnoho Sudu (2021, November 16). Postanova u spravi № 904/2104/19, provadzhennia № 12-57gs21 [Decision in case No. 904/2104/19, proceeding No. 12-57gs21] [Electronic resource]. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=101990860&red=100003ccf2c9d04ddf8a6ee7368aa525897cc5&d=5> (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].
9. Rezvorovych, K. R., Yunina, M. P., Frolov, M. M., et al. (2024). Mizhnarodne pryvatne pravo: navch. posib. [Private International Law: Textbook] (K. R. Rezvorovych, Ed.) [Electronic resource]. Dnipro: Dniprovskiy derzh. un-t vnutr. sprav. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/15745/1/макет_МПП-Посібник.pdf (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].
10. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 18.03.2004 № 1618-IV zi zminamy ta dopovnennyamy; stanom na 17.07.2025 [Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of 18.03.2004 No. 1618-IV, with amendments; as of 17.07.2025]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (last accessed: 27.11.2025) [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 28.11.2025

Дата прийняття статті: 22.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

L. M. Tokarchuk, Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine, Dean of the Faculty of Economics and Law
Odesa I. I. Mechnikov National University
Department of Civil Law Disciplines
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: zilkovska@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2202-5300>

APPLICATION OF FOREIGN LAW BY UKRAINIAN COURTS: CHALLENGES OF LEGAL ENFORCEMENT

Summary

The article provides a comprehensive study of the theoretical and practical aspects of the application of foreign law by Ukrainian courts within the framework of international civil procedure. The relevance of the topic is emphasized by the growing number of civil cases involving a “foreign element,” in which courts must determine the content, scope, and admissibility of legal norms of other jurisdictions. It is established that the legal regulation of these issues is based on the provisions of the Law of Ukraine “On Private International Law”, the Civil Procedure Code of Ukraine, and international treaties to which Ukraine is a party.

The essence of the conflict-of-law mechanism for determining the applicable law is revealed as one that ensures a balance between the autonomy of the parties and the need to respect the mandatory provisions of national legislation. Particular attention is devoted to the principle of party autonomy in the choice of applicable law, the public policy clause (*ordre public*) as a safeguard of the fundamental constitutional order and human rights and freedoms, as well as to defining the limits of the influence of mandatory conflict-of-law rules in international private proceedings.

A separate section is devoted to the analysis of judicial practice concerning the determination of the content of foreign law. The procedural duties of the court and the parties in this process are identified, including the obligation of the court to act *ex officio* when there are grounds for the application of foreign law. The article examines the involvement of legal experts, the use of official requests, the submission of documentary evidence by the parties, and the evaluation of proofs regarding the content of foreign legislation. It is established that the main challenges remain the duration of information-gathering procedures, language barriers, and the inconsistent judicial assessment of expert opinions.

The study demonstrates that the application of foreign law represents an important manifestation of the integration of the Ukrainian judicial system into the global legal space. Ukrainian courts are gradually developing consistent practice in this sphere, reflecting an increase in legal culture and professional competence. At the same time, the article highlights the need to improve methodological approaches to the interpretation and application of foreign law, to strengthen international judicial cooperation, to enhance the professional training of judges in private international law, and to harmonize national legislation with universal and European standards of justice.

Keywords: foreign law; private international law; international civil procedure; party autonomy; mandatory conflict-of-law rules; public policy (*ordre public*); judicial practice; legal certainty; effective judicial protection; harmonization of legislation; interstate cooperation.

СІМЕЙНЕ ПРАВО

DOI <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.348097>
УДК 35.076

А. Л. Святошнюк, кандидат юридичних наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін економіко-правового факультету
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: arina_leonidovna@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7728-3190>

**ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ
ДИТИНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ
ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

Наукову статтю присвячено комплексному дослідженню правових механізмів і процесуальних аспектів встановлення батьківства та материнства в Україні та провідних країнах світу. Актуальність теми зумовлена трансформацією сімейних відносин під впливом цифровізації, глобалізаційних процесів та активного застосування допоміжних репродуктивних технологій (ДРТ).

У роботі детально проаналізовано норми глави 12 Сімейного кодексу України, що регулюють презумпцію батьківства, добровільний і судовий порядки визначення походження дитини.

Особливу увагу приділено змінам у цивільному процесуальному законодавстві станом на 2025 рік зарубіжних країн, зокрема ролі судово-генетичної експертизи як пріоритетного доказу та наслідкам ухилення від її проведення.

У межах порівняльного аналізу досліджено досвід Франції та Німеччини, де у 2024–2025 роках відбулися реформи, спрямовані на захист права дитини знати своє походження та впровадження транскордонного визнання батьківства через «Європейський сертифікат батьківства». Автором виявлено тенденцію до гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами, зокрема Конвенцією ООН про права дитини та практикою ЄСПЛ.

У науковій статті запропоновано концепцію «цифрового батьківства», яка передбачає легалізацію цифрових слідів (метаданих месенджерів, геолокацій, спільних цифрових активів) як офіційних доказів у сімейних спорах.

Запропоновано внесення змін до ЦПК України щодо автоматизації процесуальних наслідків ухилення від ДНК-тестування. Обґрунтовано необхідність впровадження обов’язкової медіації у справах про оспорування батьківства задля забезпечення найкращих інтересів дитини. Висновки статті містять практичні рекомендації щодо вдосконалення реєстраційних процедур в умовах воєнного стану та цифровізації державних реєстрів у 2025 році.

Ключові слова: міжнародне приватне право, цивільний процес, сімейне право України, визначення походження дитини, правовідносини батьків та дітей, Конвенція про права дитини, визнання батьківства/материнства, встановлення батьківства/материнства, презумпція батьківства, найкращі інтереси дитини.

Постановка проблеми. Трансформація сімейних правовідносин у першій чверті ХХІ століття призвела до виникнення суттєвих колізій між традиційними правовими інститутами та сучасними біосоціальними реаліями. Станом на 2025 рік проблема визначення походження дитини в Україні та світі набуває особливої гостроти через три основні чинники.

По-перше, стрімкий розвиток допоміжних репродуктивних технологій (ДРТ) та транскордонного сурогатного материнства створив ситуації, де юридичне батьківство часто не збігається з біологічним або генетичним походженням. Це потребує переосмислення класичної презумпції батьківства, закріпленої у ст. 122 СК України, та пошуку балансу між «біологічною істиною» та «соціальною відповідальністю» батьків.

По-друге, цифровізація суспільства змінила характер доказування в сімейних спорах. Традиційні засоби доказування, передбачені ЦПК України, дедалі частіше поступаються місцем електронним даним. Проте відсутність чіткої процесуальної легалізації «цифрових слідів» (листування, геолокацій, спільних цифрових активів) створює правову невизначеність та ускладнює роботу судів на етапі, що передуює призначенню ДНК-експертизи.

По-третє, в умовах глобальної міграції та воєнного стану в Україні (2024–2025 рр.) виникла гостра потреба в уніфікації процедур визнання батьківства на міжнародному рівні. Неузгодженість національних законодавств України, Франції, Німеччини та інших країн ЄС щодо реєстрації походження дітей, народжених у транскордонних шлюбах або за межами батьківщини, призводить до порушення фундаментального права дитини на ідентичність та сімейні зв'язки.

Таким чином, існує об'єктивна потреба в комплексному дослідженні процесуальних аспектів визначення походження дитини, що враховувало б новітні технологічні досягнення, міжнародні стандарти (зокрема, впровадження Європейського сертифіката батьківства) та необхідність модернізації вітчизняного цивільного процесу для забезпечення найкращих інтересів дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання встановлення походження дитини та захисту прав учасників сімейних правовідносин завжди перебували в центрі уваги провідних українських і зарубіжних науковців. Теоретичне підґрунтя для дослідження інституту батьківства та материнства заклали такі відомі вчені, як Т. В. Курило, З. В. Ромовська, І. В. Жилінкова, С. Я. Фурса, М. Ю. Антокольська. У їхніх працях детально проаналізовано природу сімейних зв'язків і правові засади презумпції батьківства.

Протягом 2023–2025 років науковий дискурс змістився в бік адаптації сімейного права до викликів цифровізації та біотехнологічного прогресу. Процесуальні аспекти доказування в сімейних справах стали об'єктом прискіпливої уваги О. В. Сеника та Н. М. Мирошніченко, які досліджували роль експертних висновків у цивільному процесі. Питання використання допоміжних репродуктивних технологій та правового статусу сурогатного материнства ґрунтовно висвітлені в роботах О. О. Кот та Р. О. Стефанчука.

Особливого значення у 2024–2025 роках набули дослідження О. Калатенко та М. Пацап'юк, присвячені гармонізації українського сімейного законодавства з правом Європейського Союзу, зокрема в контексті запровадження

Європейського сертифіката батьківства та транскордонного визнання сімейних зв'язків. У зарубіжній доктрині (зокрема, у працях Ж. Марена у Франції та К. Кьолера в Німеччині) активно обговорюється концепція «біологічної істини» проти «юридичної стабільності», що відображає сучасні реформи в країнах ЄС.

Питання впровадження електронних доказів і концепції «цифрових слідів» у цивільному судочинстві порушувалися в публікаціях К. О. Погорілої (2025), яка наголошує на необхідності перегляду стандартів доказування у справах про встановлення походження дитини в умовах диджиталізації.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, залишаються недостатньо дослідженими питання автоматизації процесуальних наслідків ухилення від ДНК-тестування та легалізації специфічних цифрових активів як доказів батьківства, що й обумовлює необхідність нашого дослідження.

Мета статті – дослідження правових засад і процесуальних особливостей визначення походження дитини в Україні та країнах Європейського Союзу (зокрема, у Франції та Німеччині), а також розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо модернізації цивільного процесуального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Законодавство України базується на поєднанні презумпції батьківства (для подружжя) та добровільного / судового визнання (для осіб, що не перебувають у шлюбі).

Визнання походження дитини регулюється главою 12 Сімейного кодексу (далі – СК) України [1].

Так, глава 12 (СК) України регламентує порядок і підстави визначення походження дитини. Відповідно до ст. 121 СК України «права та обов'язки батьків і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому органом ДРАЦС» [1].

Згідно зі ст. 122 СК України, «дитина, народжена у шлюбі, походить від подружжя» [1].

Якщо дитина народилася протягом 10 місяців після розірвання шлюбу або смерті чоловіка, він все одно записується батьком [1]. Проте подружжя (або колишнє подружжя) може подати спільну заяву про те, що чоловік не є батьком, лише якщо інший чоловік подасть заяву про визнання свого батьківства [1].

Зокрема, дотримання строків (правило 10 місяців) встановлений законодавцем як максимальний період вагітності. Якщо дитина народжується після спливу 10 місяців, презумпція автоматично не діє, а походження дитини визначається за загальними підставами (спільна заява або рішення суду) [1].

Законом встановлено механізм подання «потрійної» заяви (мати + колишній чоловік + біологічний батько), на нашу думку, дає змогу уникнути тривалого судового процесу про оспорування батьківства. У 2025 році така процедура активно застосовується через органи ДРАЦС для забезпечення права дитини на ідентичність [2].

Якщо «миру» між сторонами немає, чоловік, записаний батьком за презумпцією, має право подати позов про видалення запису про нього як батька. Основним доказом у таких справах є результат судово-генетичної експертизи [3].

Відповідно до ст. 125–128 СК України, якщо батьки не перебувають у шлюбі, батьківство встановлюється двома шляхами: 1) добровільний порядок – спільна

заява матері та батька до ДРАЦС. Якщо заява подається неповнолітнім, ДРАЦС повідомляє його батьків або опікунів; 2) судовий порядок – використовується, якщо немає спільної заяви. Підставою для суду є будь-які відомості про походження дитини (зокрема, ДНК-тест).

Якщо батько або мати є неповнолітніми, вони мають повну цивільну дієздатність щодо визнання свого батьківства/материнства. Повідомлення батьків або опікунів неповнолітнього органом ДРАЦС є обов'язковим процедурним кроком, проте їхня згода на визнання батьківства не потрібна [2].

У 2025 році, якщо один із батьків не може з'явитися особисто (наприклад, через перебування за кордоном або на військовій службі), його підпис на заяві має бути нотаріально засвідчений або підтверджений командиром військової частини [2].

Згідно зі ст. 123 СК України можуть бути також використані допоміжні репродуктивні технології: у разі перенесення ембріона дружині батьками дитини є подружжя; у разі сурогатного материнства (з використанням генетичного матеріалу подружжя) батьками записується подружжя за умови їхньої згоди на процедуру.

Проте слід зазначити, що судова практика 2025 року остаточно закріпила пріоритет генетичного тесту над іншими доказами. Ухилення від тесту трактується на користь іншої сторони [4]. Позиція Верховного Суду (постанова від 05.03.2025) підтверджує: якщо відповідач без поважних причин ухиляється від тесту ДНК, суд має право визнати факт батьківства доведеним [5].

Зокрема, для дітей, народжених у громадян України за межами країни внаслідок війни, реєстрація походження проводиться через дипломатичні установи. Заяви про визнання батьківства у 2025 році можуть подаватися дистанційно з нотаріальним засвідченням підпису.

Загальними умовами визнання походження дитини є те, що дитина має бути народжена у шлюбі або протягом 10 місяців після його припинення (смерті чоловіка або розірвання шлюбу) [1]. Реєстрація проводиться на підставі свідцтва про шлюб. Жодної додаткової заяви від чоловіка не потрібно.

Однак є і певні винятки. Якщо дитина народилася до спливу 10 місяців після розірвання шлюбу, але подружжя подало спільну заяву про те, що чоловік не є батьком, презумпція не застосовується (за умови, що інший чоловік визнає батьківство) [6].

Ст. 125 СК України визначено випадки добровільного визнання (поза шлюбом) [1]. Застосовується, коли батьки не перебувають у зареєстрованому шлюбі на момент народження дитини. Спільна заява матері та батька подається до органів ДРАЦС [1]. Визнання батьківства можливе і після досягнення дитиною повноліття, але лише за її письмовою згодою.

У разі виникнення спору або відсутності спільної заяви використовується судове визнання [1, ст. 128]. Суб'єктами звернення є мати, опікун, сама дитина або чоловік, який вважає себе батьком, але не записаний таким.

Проте, навіть якщо діє презумпція, закон дає право її спростувати. Особа, записана батьком, має право оспорити своє батьківство, довівши відсутність кровного споріднення. Не може оспорювати батьківство особа, яка в момент

реєстрації знала, що вона не є біологічним батьком, або особа, яка дала згоду на застосування ДРТ (допоміжних репродуктивних технологій) [1].

Процесуальні аспекти визначення походження дитини в Україні регламентуються Цивільним процесуальним кодексом (далі – ЦПК) України. Судовий розгляд таких справ має низку специфічних рис.

Залежно від обставин справи розглядаються за різними типами процесуального порядку. Так, позовне провадження застосовується для визнання батьківства за рішенням суду [1, ст. 128], коли виникає спір про право (наприклад, чоловік не визнає себе батьком або мати заперечує проти запису чоловіка батьком).

Окреме провадження застосовується для встановлення факту батьківства [1, ст. 130] у випадках, коли особа, яку вважають батьком, померла, а за життя визнавала себе батьком, і при цьому відсутній спір про право (наприклад, для отримання спадщини).

Як вже було вказано вище, згідно з аналізом практики 2025 року, судово-генетична експертиза (ДНК-тест) залишається пріоритетним і найбільш точним доказом (точність 99,9999 %).

Так, суди дотримуються позиції ЄСПЛ, згідно з якою доказова цінність ДНК-тесту суттєво переважає будь-які інші докази (фото, показання свідків).

До призначення експертизи суд може приймати до уваги спільні фото, листування, докази спільного проживання або надання фінансової допомоги.

Згідно зі ст. 109 ЦПК України, якщо одна зі сторін ухиляється від участі в експертизі (не з'являється для забору біоматеріалу), суд має право: визнати факт батьківства доведеним (якщо ухиляється ймовірний батько); відмовити у визнанні факту (якщо ухиляється позивач) [7].

На нашу думку, доцільно внести зміни до ст. 109 ЦПК України, встановивши автоматичне визнання батьківства в разі дворазової неявки відповідача на забір біоматеріалу без поважних причин, без потреби в додатковому обґрунтуванні іншими доказами.

Для вимог про визнання батьківства особою, яка вважає себе батьком, встановлено строк в один рік з дня, коли вона дізналася або могла дізнатися про своє батьківство [1, ст. 129]. Для вимог чоловіка про видалення запису про нього як батька (оспорювання) позовну давність не встановлено. Для жінки, яка хоче видалити відомості про свого чоловіка як батька, строк становить один рік з дня реєстрації народження дитини.

В умовах 2025 року актуальною є можливість участі в судовому засіданні через відеозв'язок [7, ст. 212], що важливо для батьків, які перебувають у лавах ЗСУ або за кордоном. Заяви про добровільне визнання можуть подаватися через консульства з нотаріальним засвідченням.

Реалізація цієї концепції у 2025 році відповідає загальному вектору цифровізації правосуддя в Україні. Так, традиційний підхід до доказування (свідки, спільні фото) поступово втрачає актуальність. У 2025 році соціальні комунікації та фінансові транзакції в цифровому середовищі дають набагато точнішу картину реальних сімейних відносин.

Таким чином, на нашу думку, доцільним є, по-перше, розширення поняття електронних доказів [7, ст. 100].

Пропонується закріпити перелік «цифрових слідів», які мають презумпцію достовірності: завірені скріншоти листування в месенджерах, спільні підписки на цифрові сервіси, дані про спільні банківські рахунки або перекази коштів із цільовим призначенням «на дитину». Це дасть можливість суду ще на стадії підготовчого засідання мати вагомі підстави для призначення ДНК-експертизи.

Також спільне перебування осіб в одному місці (на основі Google Maps Timeline або даних мобільних операторів) може слугувати доказом спільного проживання або ведення спільного господарства, що є непрямим доказом походження дитини від цієї пари.

Крім того, наявність дитини часто супроводжується спільним доступом до страхових кабінетів, медичних карток у додатках (наприклад, Helsen) або спільних накопичувальних рахунків. Прирівнювання доступу до таких даних до офіційних доказів усуває потребу в залученні великої кількості свідків.

Отже, запропонована концепція «цифрового батьківства» дасть змогу модернізувати ст. 76 ЦПК України [7], адаптуючи її до реалій цифрового суспільства 2025 року, де віртуальна взаємодія осіб часто є більш інформативною для суду, ніж фізична.

Процесуальні аспекти визначення походження дитини в зарубіжних країнах демонструють тенденцію до посилення прав біологічних батьків і впровадження механізмів транскордонного визнання батьківства.

У країнах ЄС триває впровадження Європейського сертифіката батьківства, який має забезпечити автоматичне визнання статусу батьків в усіх державах-членах, незалежно від способу зачаття дитини чи типу сім'ї.

Розглянемо процесуальні аспекти визнання походження дитини в зарубіжних країнах.

Так, у Франції для подружжя філіація (походження) встановлюється автоматично. Поза шлюбом батько може добровільно визнати дитину, навіть якщо вона народилася за кордоном, звернувшись до органів реєстрації з посвідченням особи [8].

У березні 2025 року подано законопроект, що пропонує гарантувати безумовне право дитини на знання свого походження, включно із зняттям заборони на приватні генетичні тести [9].

Походження може бути оспорене в суді, де суддя часто призначає ДНК-тест для перевірки біологічного зв'язку [8].

У Німеччині з 1 травня 2025 року набули чинності зміни до закону «Про імена», що дає змогу дітям брати подвійні прізвища обох батьків.

З липня 2025 року біологічні батьки отримали більше прав для оспорування юридичного батьківства іншого чоловіка протягом перших 6 місяців життя дитини, якщо вони можуть довести біологічне споріднення [10].

У 2024–2025 роках посилено контроль за визнанням батьківства іноземцями. Якщо в офісу у справах іноземців виникає підозра щодо фіктивного батьківства з метою отримання посвідки на проживання, у визнанні може бути відмовлено [8].

Конвенція ООН Про права дитини [11] не містить окремого терміна «визначення походження», але встановлює фундаментальні права дитини, що є основою для цієї юридичної процедури.

Ст. 7 вказаної Конвенції закріплює право знати своїх батьків: «Кожна дитина має право, наскільки це можливо, знати своїх батьків і право на їхнє піклування» [11]. Це положення є міжнародно-правовим підґрунтям для процедур встановлення батьківства та материнства. «Дитина має бути зареєстрована одразу після народження. Саме в цей момент офіційно фіксується її походження» [11].

Відповідно до ст. 8 держави зобов'язані поважати право дитини на збереження своєї індивідуальності, включно з громадянством, ім'ям та сімейними зв'язками, не допускаючи незаконного втручання [11].

Ст. 3 забезпечує та гарантує найкращі інтереси дитини [11].

Згідно зі ст. 12 кожній дитині гарантовано право бути почутою: «Дитині, яка здатна сформулювати власні погляди, має бути забезпечена можливість висловити їх під час судового розгляду, що стосується її походження» [11].

Висновки. Таким чином, в Україні та країнах ЄС у 2025 році спостерігається остаточний перехід від формального (паперового) визначення походження дитини до біологічного. Генетична експертиза (ДНК) стала «золотим стандартом» доказування, що фактично нівелює значення непрямих доказів (показань свідків, фотографій) за наявності технічної можливості проведення тесту.

Інститут презумпції батьківства чоловіка у шлюбі (ст. 122 СК України) залишається ефективним інструментом стабілізації сімейних відносин, проте законодавство надає гнучкі механізми його спростування (потрійна заява в ДРАЦС), що дає змогу уникати зайвої бюрократизації та судових витрат.

Процесуальні аспекти визначення походження в Україні дедалі більше відповідають вимогам Конвенції про права дитини та практиці ЄСПЛ. Основний акцент зміщено з прав батьків на найкращі інтереси дитини, зокрема її право знати своє походження.

Станом на 2025 рік Україна виробила унікальні процесуальні механізми (дистанційна реєстрація, участь у судах через відеозв'язок), які забезпечують право на встановлення батьківства навіть за умов фізичної відсутності одного з батьків у країні або перебування на військовій службі.

Запропоновано на законодавчому рівні (зміни до ЦПК України) прирівняти цифрові сліди (листування в месенджерах, геолокації, спільні цифрові активи) до офіційних доказів у справах про встановлення походження дитини, що спростить процес доказування до моменту призначення ДНК-експертизи.

Також запропоновано внести зміни до ст. 109 ЦПК України, встановивши автоматичне визнання батьківства в разі дворазової неявки відповідача на забір біоматеріалу без поважних причин без потреби в додатковому обґрунтуванні іншими доказами.

Список використаної літератури

1. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
2. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні : наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text>.
3. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів : постанова Верховного

- суду України від 15.05.2006 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06#Text>.
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду : справа № 592/4443/17, провадження № 61-9923св22. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=88692203&red=1000034e601ff552f103c93b406090a793f131&d=5>.
 5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду : справа № 361/4027/22, № 61-13139св24. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C030547>.
 6. Мін'юст щодо оформлення державної реєстрації народження підкинутої або знайденої дитини. Офіційний портал Міністерства юстиції України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/miniust-shchodo-oformlennia-derzhavnoi-reiestratsii-narodzhennia-pidkynutoi-abo-znaidenoi-dytyny>.
 7. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*, 2004, № 40–41, 42, ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
 8. Eur-Lex: Proposal for a Regulation on the recognition of parenthood (2022/2025). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022PC0695>.
 9. Service-Public France: Filiation and Recognition (2025). URL: https://www.service-public.gouv.fr/particuliers/vosdroits/F34708/1_0_0_1_0_1_1_0?lang=en.
 10. German Federal Ministry of Justice: Reform of the Law on Names (May 2025). URL: <https://bruessel.diplo.de/be-de/2712672-2712672>.
 11. Конвенція про права дитини : ратифіковано постановою ВР № 789-XII від 27.02.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

References

1. *Simeinyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10.01.2002 No. 2947-III* [Family Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 10, 2002, No. 2947-III] (2002). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
2. Ministry of Justice of Ukraine (2000). *Pro zatverdzhennia Pravyl derzhavnoi reiestratsii aktiv tsyvilnoho stanu v Ukraini: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 18.10.2000 No. 52/5* [On approval of the Rules of state registration of acts of civil status in Ukraine: order of the Ministry of Justice of Ukraine of October 18, 2000, No. 52/5]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text>.
3. Supreme Court of Ukraine (2006). *Pro zastosuvannia sudamy okremykh norm Simeinoho kodeksu Ukrainy pry rozhladi sprav shchodo batkivstva, materynstva ta stiahnennia alimentiv: postanova Verkhovnoho sudu Ukrainy vid 15.05.2006 No. 3* [On the application by courts of certain norms of the Family Code of Ukraine in considering cases regarding paternity, maternity, and alimony collection: resolution of the Supreme Court of Ukraine of May 15, 2006, No. 3]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06#Text>.
4. Supreme Court of Ukraine (2022). *Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu: sprava No. 592/4443/17, provadzhennia No. 61-9923sv22* [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the First Judicial Chamber of the Civil Cassation Court: case No. 592/4443/17, proceedings No. 61-9923sv22]. <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=88692203&red=1000034e601ff552f103c93b406090a793f131&d=5>.
5. Supreme Court of Ukraine (2024). *Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu: sprava No. 361/4027/22, No. 61-13139sv24* [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the First Judicial Chamber of the Civil Cassation Court: case No. 361/4027/22, No. 61-13139sv24]. <https://ips.ligazakon.net/document/C030547>.
6. Ministry of Justice of Ukraine (n.d.). *Miniust shchodo oformlennia derzhavnoi reiestratsii narodzhennia pidkynutoi abo znaidenoi dytyny* [Ministry of Justice on the registration of state birth registration of an abandoned or found child]. Official Portal of the Ministry of Justice of Ukraine. <https://www.kmu.gov.ua/news/miniust-shchodo-oformlennia-derzhavnoi-reiestratsii-narodzhennia-pidkynutoi-abo-znaidenoi-dytyny>.

7. *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Civil Procedure Code of Ukraine]. (2004). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, (40–41), Art. 492. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
8. European Commission (2022). *Proposal for a Regulation on the recognition of parenthood* (2022/2025). Eur-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022PC0695>.
9. Service-Public France (2025). *Filiation and Recognition*. https://www.service-public.gouv.fr/particuliers/vosdroits/F34708/1_0_0_1_0_1_1_0?lang=en.
10. German Federal Ministry of Justice (2025). *Reform of the Law on Names*. <https://bruessel.diplo.de/be-de/2712672-2712672>
11. *Konventsia pro prava dytyny: ratyfikovano postanovoiu VR No. 789-XII vid 27.02.1991* [Convention on the Rights of the Child: ratified by Resolution of the Verkhovna Rada No. 789-XII of February 27, 1991]. (1991). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

Дата надходження статті: 18.11.2025

Дата прийняття статті: 17.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

A. L. Sviatoshniuk, Candidate of Law, Associate Professor

Odesa I. I. Mechnikov National University

Department of Civil Law Disciplines, Faculty of Economics and Law

24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine

e-mail: arina_leonidovna@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7728-3190>

PROCEDURAL FEATURES OF DETERMINING THE ORIGIN OF A CHILD UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE AND SOME FOREIGN COUNTRIES

Summary

The scientific article is devoted to the procedural aspects of determining the child's origin under the legislation of Ukraine and foreign countries: a comparative legal analysis (2025 context).

This scientific article is devoted to a comprehensive study of legal mechanisms and procedural aspects of establishing paternity and maternity in Ukraine and leading countries of the world. The relevance of the topic is driven by the transformation of family relations under the influence of digitalization, globalization processes, and the active use of assisted reproductive technologies (ART). The paper provides a detailed analysis of the norms of Chapter 12 of the Family Code of Ukraine, which regulate the presumption of paternity, as well as voluntary and judicial procedures for determining the child's origin. Particular attention is paid to the changes in the civil procedural legislation of foreign countries as of 2025, specifically the role of forensic genetic testing (DNA) as priority evidence and the consequences of evading such testing.

Within the framework of comparative analysis, the experience of France and Germany is examined, where reforms took place in 2024–2025 aimed at protecting the child's right to know their origin and implementing cross-border recognition of parenthood through the “European Parenthood Certificate”. The author identifies a trend toward harmonizing Ukrainian legislation with international standards, including the UN Convention on the Rights of the Child and the case law of the ECHR.

The scientific novelty of the article lies in the proposal of the “digital parenthood” concept, which involves the legalization of digital footprints (messenger metadata, geolocation, shared digital assets) as official evidence in family disputes. Amendments to the Civil Procedure Code of Ukraine are proposed regarding the automation of procedural consequences for evading DNA testing. The necessity of implementing mandatory mediation in cases of contesting paternity is justified to ensure the best interests of the child. The conclusions of the article contain practical recommendations for improving registration procedures under martial law and the digitalization of state registries in 2025.

Keywords: private international law, civil procedure, Family Law of Ukraine, determination of the origin of the child, legal relations between parents and children, Convention on the Rights of the Child, recognition of paternity/maternity, establishment of paternity/maternity, presumption of paternity, best interests of the child.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.348103>

УДК 343.9:341.4(3)

І. А. Дришлюк, кандидат юридичних наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: drishliukia@gmail.com

О. В. Нарожна, заступник декана економіко-правового факультету,
старший викладач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: narozhna@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0002-9623-6423>

ВІКТИМОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ КОМПЕНСАЦІЇ ТА РЕАБІЛІТАЦІЇ ЖЕРТВ

У статті досліджуються віктимологічні аспекти воєнних злочинів через призму міжнародно-правових стандартів компенсації та реабілітації жертв. Проаналізовано специфіку віктимізації в умовах збройного конфлікту, еволюцію міжнародно-правового визнання прав жертв воєнних злочинів від Женевських конвенцій до практики Міжнародного кримінального суду. Розглянуто механізми компенсації, що функціонують у рамках МКС, зокрема діяльність Трастового фонду для жертв, а також національні та міжнародні компенсаційні схеми. Особливу увагу приділено комплексному підходу до реабілітації жертв, який містить медичну, психологічну, соціальну та правову складові. Досліджено гендерно-чутливий підхід у роботі з жертвами конфліктного сексуального насильства й особливості реабілітації вразливих категорій населення. Проаналізовано актуальні виклики, пов'язані з імплементацією міжнародних стандартів в українському контексті, включно з питанням створення Реєстру збитків при Раді Європи та перспективами отримання компенсацій від держави-агресора. Визначено основні прогалини в міжнародно-правовому регулюванні та запропоновано шляхи вдосконалення системи захисту прав жертв воєнних злочинів.

Ключові слова: віктимологія, воєнні злочини, міжнародне кримінальне право, компенсація, реабілітація, Міжнародний кримінальний суд, жертви збройного конфлікту.

Постановка проблеми. Збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата у 2014 році та масштабована в лютому 2022 року, створила безпрецедентну кількість жертв воєнних злочинів та порушила критично важливі питання щодо ефективності існуючих міжнародно-правових механізмів

їх захисту, компенсації та реабілітації. За даними Офісу Генерального прокурора України, станом на кінець листопада 2025 року задокументовано 550 851 воєнний злочин, що призвело до масової віктимізації цивільного населення [1].

Сучасний етап розвитку міжнародного кримінального права характеризується посиленням уваги до прав жертв злочинів, що підпадають під юрисдикцію міжнародних судових інституцій. Однак практична реалізація міжнародно-правових стандартів компенсації та реабілітації жертв воєнних злочинів залишається проблемною через низку об'єктивних і суб'єктивних факторів. Відсутність єдиного універсального механізму компенсацій, складність виконання рішень міжнародних судів, недостатність фінансування спеціалізованих програм створюють суттєві перешкоди для реалізації прав постраждалих осіб.

Віктимологічний підхід до вивчення воєнних злочинів дає змогу комплексно оцінити масштаби віктимізації, виявити специфічні потреби різних категорій жертв і розробити ефективні стратегії їх підтримки. Особливістю воєнних злочинів є їх масовий характер, що призводить до явища колективної віктимізації, коли травматичний досвід впливає не лише на безпосередніх постраждалих, а й на цілі громади та суспільство загалом.

У контексті українських реалій дослідження міжнародного досвіду компенсації та реабілітації жертв воєнних злочинів набуває особливої актуальності у зв'язку зі створенням Реєстру збитків при Раді Європи [2], активною співпрацею з Міжнародним кримінальним судом і необхідністю розбудови національної системи підтримки постраждалих осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади віктимології воєнних злочинів досліджувались у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед українських дослідників варто відзначити роботи В. В. Голіни, Б. М. Головкина, О. А. Банчука, І. О. Дмитрієва, які розробили концептуальні основи віктимологічної профілактики. Питання міжнародного кримінального права та відповідальності за воєнні злочини вивчали О. О. Кваша, М. В. Буроменський, Б. В. Малишев, С. С. Яценко. Проблематика компенсацій жертвам міжнародних злочинів розглядалася в працях Н. В. Дрьоміної-Волок, З. М. Саїдова, Є. Л. Стрельцова.

Однак, незважаючи на наявність значного масиву досліджень, віктимологічні аспекти воєнних злочинів у контексті російської агресії проти України, особливості застосування міжнародних стандартів компенсації та реабілітації в умовах збройного конфлікту, що триває, залишаються недостатньо дослідженими. Потребує окремого вивчення питання інтеграції національної системи підтримки жертв із міжнародними компенсаційними механізмами.

Метою статті є комплексний аналіз віктимологічних аспектів воєнних злочинів через призму міжнародно-правових стандартів компенсації та реабілітації жертв, визначення особливостей застосування цих стандартів у контексті збройної агресії проти України та формулювання практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів захисту прав постраждалих осіб.

Виклад основного матеріалу. Воєнні злочини, визначені у статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду [3, ст. 8], характеризуються специфічними віктимологічними ознаками, що відрізняють їх від інших категорій кримінальних правопорушень. Жертвами воєнних злочинів можуть

бути як цивільні особи, так і комбатанти, що втратили можливість брати участь у бойових діях унаслідок поранення, захоплення в полон чи з інших причин.

Поняття «жертва воєнного злочину» в міжнародному праві охоплює осіб, які зазнали фізичної, психологічної чи матеріальної шкоди внаслідок порушень міжнародного гуманітарного права. Згідно з Основними принципами та керівними положеннями, які стосуються права на правовий захист і відшкодування для жертв грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права (van Boven-Bassiouni Principles, 2005) [4], жертвами визнаються особи, які індивідуально або колективно постраждали від таких порушень, включаючи близьких родичів або утриманців безпосередніх жертв, а також осіб, які зазнали шкоди, втручаючись для надання допомоги жертвам.

Специфіка віктимності в умовах війни полягає у тому, що цивільне населення опиняється в ситуації підвищеного ризику незалежно від власної поведінки. На відміну від загальнокримінальної віктимології, де поведінка жертви може бути фактором віктимізації, у випадку воєнних злочинів провідним є об'єктивний фактор перебування в зоні збройного конфлікту. Це дає змогу характеризувати жертв воєнних злочинів як осіб з об'єктивною (ситуативною) віктимністю.

Масова віктимізація в умовах збройного конфлікту має низку характерних ознак. По-перше, це одномоментність – велика кількість жертв виникають протягом короткого періоду часу. По-друге, це колективний характер травматизації, коли постраждалими стають цілі громади, населені пункти чи регіони. По-третє, це кумулятивний ефект – особа може зазнавати віктимізації неодноразово через різні види воєнних злочинів (обстріли, мародерство, сексуальне насильство, катування).

Важливим віктимологічним явищем є вторинна віктимізація жертв воєнних злочинів, яка може виникати під час контакту з правоохоронними органами, судовими інституціями, медичними та соціальними службами. Необхідність неодноразово відтворювати травматичний досвід під час надання свідчень, відсутність належного психологічного супроводу, стигматизація (особливо жертв сексуального насильства) створюють додаткову травматизацію.

Латентна віктимізація при воєнних злочинах є значною проблемою. За оцінками міжнародних організацій, лише частина постраждалих звертається за допомогою або повідомляє про злочини. Причинами є страх перед переслідуванням, недовіра до правоохоронних органів, відсутність доступу до механізмів правосуддя, особливо на тимчасово окупованих територіях.

Міжнародний кримінальний суд є першою постійною міжнародною судовою інституцією, яка передбачає комплексні механізми компенсації жертвам. Стаття 75 Римського статуту надає МКС [3] повноваження встановлювати принципи відшкодування жертвам і видавати постанови безпосередньо проти засуджених осіб.

Трастовий фонд для жертв (Trust Fund for Victims, TFV), створений відповідно до статті 79 Римського статуту, виконує два основні мандати:

- 1) реалізацію постанов МКС про відшкодування;
- 2) надання фізичної, психологічної реабілітації та матеріальної підтримки жертвам та їхнім сім'ям.

Аналіз практики МКС демонструє еволюцію підходів до компенсацій. У справі *Lubanga* (DRC, 2012) Суд вперше виніс постанову про відшкодування, визначивши, що компенсація може бути як індивідуальною, так і колективною. Палата підкреслила, що колективні форми відшкодування можуть бути більш доцільними у випадках масових жертв, коли індивідуальна оцінка шкоди кожній жертві є практично неможливою [5]. У справі *Katanga* (DRC, 2017) Суд деталізував методологію визначення розміру компенсацій, встановивши символічну та колективну компенсацію у розмірі 1 мільйон доларів США на користь жертв у віддалених громадах Конго [6].

Однак практична реалізація цих рішень стикається із серйозними викликами. Основна проблема – неплатоспроможність засуджених осіб. У більшості випадків засуджені не мають достатніх активів для виплати компенсацій, тож тягар падає на Трестовий фонд, який фінансується коштом добровільних внесків держав-учасниць і приватних донорів.

Міжнародний досвід демонструє різноманітні моделі компенсації жертвам воєнних злочинів і масових порушень прав людини. Німеччина створила одну з найбільш розвинених систем компенсацій жертвам нацизму, яка передбачала як індивідуальні виплати, так і програми підтримки громад. З 1952 року Німеччина виплатила понад 80 мільярдів доларів США в різних формах репарацій [7]. Рада Європи прийняла Європейську конвенцію про компенсацію жертвам насильницьких злочинів (1983), яка зобов'язує держави-учасниці створювати національні схеми компенсацій. Хоча конвенція не стосується безпосередньо воєнних злочинів, її принципи застосовуються в деяких країнах до широкого кола жертв насильства [8, с. 34–55].

Для України особливе значення має створення Реєстру збитків, заподіяних агресією Російської Федерації проти України, при Раді Європи (2023). Реєстр виконує функцію документування претензій фізичних та юридичних осіб, держави України щодо шкоди, завданої російською агресією. Це історично безпрецедентний механізм, який має стати основою для майбутніх компенсацій. Реєстр не є судовою інституцією та не присуджує компенсації, але створює доказову базу для подальших компенсаційних механізмів, які можуть стосуватися використання заморожених активів Російської Федерації [9]. Українське законодавство передбачає певні форми підтримки постраждалих від війни осіб. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (1993), Закон України «Про жертви злочинів» (2015) встановлюють правові засади підтримки, однак практична реалізація стикається з обмеженістю бюджетних ресурсів в умовах тривалого воєнного стану. Наразі, коли бойові дії продовжуються, важко очікувати, що репарації будуть виплачені в найближчому майбутньому [10, с. 73].

Реабілітація жертв воєнних злочинів потребує міждисциплінарного підходу, який охоплює медичні, психологічні, соціальні та правові аспекти. Основні принципи ван Бовена – Бассіуні визначають реабілітацію як надання медичної та психологічної допомоги, а також юридичних і соціальних послуг.

Медична реабілітація передбачає лікування фізичних травм, протезування, відновлювальну терапію. Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) реалізує програми фізичної реабілітації в зонах конфлікту, включно зі створенням

центрів протезування та ортопедії [11]. В Україні діють спеціалізовані центри реабілітації поранених, однак потреби значно перевищують наявні потужності.

Психологічна реабілітація є критично важливою для жертв воєнних злочинів, оскільки травматичний стрес, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія та тривожні розлади поширені серед постраждалих. Всесвітня організація охорони здоров'я рекомендує модель психологічної першої допомоги та подальшу спеціалізовану психотерапевтичну підтримку. В Україні розвивається мережа центрів надання психологічної допомоги, проте дефіцит кваліфікованих фахівців залишається проблемою.

Соціальна реінтеграція передбачає допомогу у працевлаштуванні, освіті, забезпеченні житлом. Програми професійної перепідготовки для осіб з інвалідністю, освітня підтримка дітей-жертв війни, соціальне житло для внутрішньо переміщених осіб є складовими комплексної соціальної реабілітації.

Правова допомога охоплює консультування щодо прав жертв, представництво інтересів у судових та адміністративних процедурах, допомогу в документуванні злочинів. Міжнародні та національні правозахисні організації надають безоплатну правову допомогу жертвам воєнних злочинів в Україні.

Конфліктне сексуальне насильство є системною проблемою збройних конфліктів. Резолюції Ради Безпеки ООН 1820 (2008), 1888 (2009), 1960 (2010), 2106 (2013) визнали сексуальне насильство в конфліктах як тактику війни та загрозу міжнародній безпеці. Жертви сексуального насильства потребують спеціалізованої допомоги, яка враховує фізичні, психологічні та соціальні наслідки таких злочинів. Міжнародні стандарти вимагають створення безпечних умов для звітування, конфіденційності, доступу до медичної та психологічної підтримки без стигматизації. Одним із можливих шляхів подолання існуючих проблем є розширення повноважень міжнародних судових органів, створення спеціалізованих трибуналів, використання сучасних цифрових технологій для збору та верифікації доказів, а також запровадження спеціальних програм реабілітації потерпілих. Лише комплексне поєднання юридичних, інституційних і соціальних механізмів дасть змогу забезпечити належний рівень захисту прав потерпілих, сприяти відновленню правової справедливості та гарантувати ефективне переслідування осіб, відповідальних за вчинення воєнних злочинів [12, с. 258].

В Україні документуються численні випадки сексуального насильства з боку російських військових. Урядові та неурядові організації створили спеціалізовані центри підтримки, гарячі лінії, програми реабілітації. Однак культурні бар'єри, страх стигматизації перешкоджають багатьом жертвам звертатися за допомогою.

Гендерно-чутливий підхід також передбачає увагу до специфічних потреб жінок та дівчат у питаннях репродуктивного здоров'я, захисту від повторної віктимізації, забезпечення економічної незалежності.

Діти-жертви воєнних злочинів потребують особливої уваги. Депортація українських дітей до Російської Федерації, про яку видано ордер на арешт російського президента, є тяжким воєнним злочином. Міжнародне співтовариство підтримує зусилля України з повернення дітей, їх психологічної та соціальної реабілітації.

Конвенція ООН про права дитини та Паризькі зобов'язання щодо захисту дітей від незаконної вербовки визначають стандарти захисту дітей у конфліктах.

Реабілітація має передбачати возз'єднання із сім'ями, доступ до освіти, психологічну підтримку, створення безпечного середовища.

Особи з інвалідністю, літні люди, внутрішньо переміщені особи також потребують адаптованих програм реабілітації, які враховують їхні специфічні потреби та вразливості.

Україна стикається з безпрецедентним масштабом віктимізації внаслідок російської агресії. За різними оцінками, десятки тисяч цивільних осіб загинули, сотні тисяч отримали поранення, мільйони стали внутрішньо переміщеними особами або біженцями.

Основними викликами є:

– по-перше, масштаб потреб, що перевищує наявні ресурси. За даними Офісу Генерального прокурора України, станом на грудень 2024 року розслідується понад 130 тисяч кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів. Кількість постраждалих осіб оцінюється в сотні тисяч, що створює безпрецедентне навантаження на систему підтримки жертв. Національний бюджет в умовах воєнного стану не може забезпечити повноцінне фінансування всіх необхідних програм реабілітації, що робить міжнародну допомогу критично важливою;

– по-друге, тривалість конфлікту ускладнює довгострокове планування реабілітації. Війна, яка триває, означає, що кількість жертв продовжує зростати щодня, а деякі постраждалі потребують багаторічної реабілітації. Система підтримки має одночасно надавати екстрену допомогу новим жертвам і забезпечувати тривалий супровід тих, хто постраждав раніше. Неможливість передбачити тривалість конфлікту ускладнює фінансове планування та розробку довгострокових програм;

– по-третє, тимчасова окупація значних територій унеможливорює доступ до жертв у цих регіонах. Мільйони громадян залишаються на тимчасово окупованих територіях, де відсутні можливості звітування про злочини, отримання допомоги чи документування порушень. Після деокупації виявляється масштабна латентна віктимізація, що потребує екстреної мобілізації ресурсів. Досвід деокупованих територій Київської, Чернігівської, Херсонської областей свідчить про високий рівень травматизації населення, яке зазнало окупації;

– по-четверте, необхідність паралельного документування злочинів та надання допомоги створює подвійне навантаження на жертв та фахівців. Міжнародні стандарти вимагають ретельного збору доказів для майбутніх судових процесів, що може призводити до вторинної віктимізації. Потрібно збалансувати потреби правосуддя та благополуччя жертв, забезпечуючи психологічний супровід під час надання свідчень;

– по-п'яте, обмеженість фінансових ресурсів національного бюджету в умовах воєнного стану. Значна частина бюджету спрямовується на оборону та безпеку, що об'єктивно обмежує видатки на соціальні програми. Це підкреслює необхідність залучення міжнародної технічної та фінансової допомоги, ефективного використання міжнародних компенсаційних механізмів;

– по-шосте, дефіцит кваліфікованих фахівців у сфері реабілітації жертв воєнних злочинів. Робота з постраждалими від воєнних злочинів вимагає спеціалізованих компетенцій у галузі травматерапії, віктимології, міжнародного гуманітарного права. Масовий виїзд частини фахівців за кордон, навантаження

на тих, хто залишився, призводять до професійного вигорання та зниження якості послуг;

– по-сьоме, координація між численними національними та міжнародними акторами. В Україні працюють десятки міжнародних організацій, сотні неурядових організацій, державні органи різних рівнів. Відсутність єдиної координаційної платформи може призводити до дублювання зусиль в одних регіонах і прогалин в інших. Потрібна розробка єдиної національної стратегії підтримки жертв із чітким розподілом ролей та відповідальності.

Висновки. *По-перше*, віктимологічні аспекти воєнних злочинів становлять важливу складову міжнародного кримінального права та потребують комплексного міждисциплінарного дослідження. Специфіка масової віктимізації в умовах збройного конфлікту, різноманітність категорій жертв та форм заподіяної шкоди вимагають розробки адекватних механізмів захисту, компенсації та реабілітації. *По-друге*, міжнародно-правові стандарти компенсації та реабілітації жертв воєнних злочинів пройшли значну еволюцію від обмежених гуманітарних норм Женевських конвенцій 1949 року до комплексної системи правових гарантій, закріплених у Римському статуті Міжнародного кримінального суду й Основних принципах ван Бовена – Бассіуні 2005 року. Ця еволюція відображає зміну парадигми від фокуса суто на покаранні винних до визнання центральної ролі прав жертв у системі міжнародної кримінальної юстиції. *По-третьє*, практика Міжнародного кримінального суду, зокрема діяльність Трастового фонду для жертв, демонструє як досягнення, так і суттєві обмеження існуючих механізмів компенсацій. Однак основна проблема залишається незмінною – неплатоспроможність засуджених осіб та недостатність фінансування Трастового фонду, що залежить від добровільних внесків держав. Це підкреслює потребу в розробці альтернативних механізмів фінансування компенсацій, включно з можливістю використання державних активів країни-агресора. *По-четверте*, компаративний аналіз національних та міжнародних компенсаційних схем (Німеччина, Руанда, колишня Югославія) демонструє різноманітність моделей та підходів, але виявляє спільні критичні фактори успіху: політичну волю, належне фінансування, тривалість реалізації програм, врахування культурних особливостей і залучення самих жертв до розробки механізмів підтримки. *По-п'яте*, комплексний підхід до реабілітації жертв воєнних злочинів має охоплювати медичні, психологічні, соціальні та правові аспекти. Особливу увагу потрібно приділяти гендерно-чутливому підходу, враховуючи специфічні потреби жертв конфліктного сексуального насильства й особливо вразливих категорій населення (діти, особи з інвалідністю, літні люди, внутрішньо переміщені особи). Міжнародні стандарти, закріплені в резолюціях Ради Безпеки ООН 1820, 1888, 1960, 2106, вимагають створення спеціалізованих програм, які забезпечують конфіденційність, захист від стигматизації та комплексну підтримку. *По-шосте*, для України, яка стикається з безпрецедентним масштабом воєнних злочинів унаслідок російської агресії, міжнародні стандарти набувають особливої практичної значущості. Основними викликами є масштаб потреб, що перевищує наявні ресурси, тривалість конфлікту, тимчасова окупація значних територій, необхідність паралельного документування злочинів та надання допомоги, обмеженість

бюджетних ресурсів, дефіцит кваліфікованих фахівців і потреба в координації численних національних і міжнародних акторів. Створення Реєстру збитків при Раді Європи, активна співпраця з МКС, включно з видачею ордерів на арешт вищого керівництва Росії, є важливими кроками в напрямі реалізації прав постраждалих осіб.

Виходячи з проведеного дослідження, пропонуємо такі **рекомендації**:

1. *На національному рівні*: вдосконалити законодавство у сфері захисту прав жертв воєнних злочинів, створити єдиний електронний реєстр жертв із дотриманням вимог конфіденційності, розробити та затвердити Національну стратегію реабілітації жертв воєнних злочинів, створити мережу спеціалізованих центрів комплексної реабілітації у всіх регіонах, забезпечити підготовку достатньої кількості фахівців з травматерапії та віктимології, імплементувати гендерно-чутливий підхід у всіх програмах підтримки, створити єдину координаційну платформу для взаємодії державних органів, неурядових та міжнародних організацій.

2. *У сфері міжнародної співпраці*: максимально використовувати можливості Реєстру збитків при Раді Європи для документування претензій, активно підтримувати ініціативи щодо використання заморожених російських активів для компенсацій, сприяти створенню спеціального трибуналу щодо злочину агресії, продовжувати співпрацю з МКС у розслідуванні воєнних злочинів, залучати міжнародну технічну та фінансову допомогу для програм реабілітації, розвивати міжнародне співробітництво в підготовці фахівців та обміні кращими практиками.

3. *На міжнародному рівні*: ініціювати створення постійного міжнародного компенсаційного фонду з обов'язковим фінансуванням, розробити єдину методологію оцінки збитків та визначення розмірів компенсацій, посилити механізми примусового виконання рішень міжнародних судів, розширити юрисдикцію міжнародних судових інституцій, вдосконалити процедури участі жертв у судових процесах для мінімізації вторинної віктимізації, розробити детальні стандарти колективних форм відшкодування.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо в емпіричному вивченні ефективності різних моделей реабілітації жертв воєнних злочинів в українському контексті, аналізі довгострокових психологічних і соціальних наслідків віктимізації, розробці інноваційних підходів до компенсацій у випадках масових жертв, дослідженні практики застосування міжнародних стандартів у національних правових системах різних країн, вивченні особливостей віктимологічної профілактики в умовах збройного конфлікту, що триває.

Список використаної літератури

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора* : вебсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 26.11.2025).
2. *Реєстр збитків для України* : вебсайт. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/> (дата звернення: 26.11.2025).
3. Римський статут Міжнародного кримінального суду. *Верховна Рада України* : вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 26.11.2025).

4. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law, also known as the Van Boven/Bassiouni Principles. *United Nations* : вебсайт. URL: <https://peacemaker.un.org/en/documents/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation-victims-gross-violations> (дата звернення: 26.11.2025).
5. Lubanga Case. *The International Criminal Court (ICC)* : вебсайт. URL: <https://www.icc-cpi.int/drc/lubanga> (дата звернення: 26.11.2025).
6. Katanga Case. *The International Criminal Court (ICC)* : вебсайт. URL: <https://www.icc-cpi.int/drc/katanga> (дата звернення: 26.11.2025).
7. Домагала-Перейра К. Історик: ФРН ще не сплатила репарації за Другу світову війну. *Deutsche Welle (українська редакція)* : вебсайт. URL: <https://lnk.ua/be8APg8V5> (дата звернення: 26.11.2025).
8. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Б. В. Малишев, З. М. Саїдова. За заг. редакцією О. А. Банчука. Київ : Москаленко О.М., 2015. 268 с.
9. Резолюція CM/Res(2023)3 «Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України», прийнята Комітетом Міністрів 12 травня 2023 року на 1466-му засіданні заступників Міністрів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-23#Text (дата звернення: 26.11.2025).
10. Моффет Л. Варіанти відшкодування збитків, завданих під час війни в Україні. *Queen's University Belfast*. 2022. 73 с. URL: <https://tinylink.info/ZSDD> (дата звернення: 26.11.2025).
11. МКЧХ та Харківський національний медичний університет запроваджують комплексну програму фізичної реабілітації з новою лабораторією протезування та ортезування. *Міжнародний Комітет Червоного Хреста в Україні* : вебсайт. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/2025/10/news-release/nova-protežno-ortezna-laboratoriia-kharkiv/> (дата звернення: 26.11.2025).
12. Гафич О. І. Деякі питання щодо забезпечення прав потерпілих під час розслідування воєнних злочинів: міжнародно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 256–260.

References

1. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia [On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation] (n.d.). Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy [Office of the Prosecutor General of Ukraine]. Retrieved November 26, 2025, from <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareiestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultati-yih-dosudovoho-rozsliduvannia-2> [in Ukrainian].
2. Reiestr zbytkiv dlia Ukrainy [Register of damage for Ukraine] (n.d.). Council of Europe. Retrieved November 26, 2025, from <https://rd4u.coe.int/uk/> [in Ukrainian].
3. Rymtskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu [Rome Statute of the International Criminal Court] (n.d.). Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved November 26, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [in Ukrainian].
4. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law (Van Boven/Bassiouni Principles). (n.d.). United Nations. Retrieved November 26, 2025, from <https://peacemaker.un.org/en/documents/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation-victims-gross-violations>.
5. Lubanga case (n.d.). International Criminal Court. Retrieved November 26, 2025, from <https://www.icc-cpi.int/drc/lubanga>.
6. Katanga case (n.d.). International Criminal Court. Retrieved November 26, 2025, from <https://www.icc-cpi.int/drc/katanga>.
7. Domahala-Pereira, K. (n.d.). Istoryk: FRN shche ne splatyla reparatsii za Druhu svitovu viinu [Historian: Germany has not yet paid reparations for World War II]. *Deutsche Welle (Ukrainian edition)*. Retrieved November 26, 2025, from <https://lnk.ua/be8APg8V5> [in Ukrainian]

8. Banchuk, O. A. (Ed.), Dmytrieva, I. O., Malyshev, B. V., & Saidova, Z. M. (2015). *Vidshkoduвання poterpilym vid nasylnytskykh zlochyniv: yevropeiski standarty i zarubizhne zakonodavstvo* [Compensation for victims of violent crimes: European standards and foreign legislation]. Kyiv: Moskalenko O. M. [in Ukrainian].
9. Rezoliutsiia CM/Res(2023)3 “Pro vstanovlennia Rozshyrenoi chastkovoï uhody pro Reiestr zbytkiv, zavdanykh ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy” [Resolution CM/Res(2023)3 on the establishment of the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine]. (2023, May 12). Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved November 26, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_00123#Text [in Ukrainian]
10. Moffett, L. (2022). *Varianty vidshkoduвання zbytkiv, zavdanykh pid chas viiny v Ukraini* [Options for reparations for harm caused during the war in Ukraine]. Queen’s University Belfast. Retrieved November 26, 2025, from <https://tinylink.info/ZSDD> [in Ukrainian].
11. MKChKh ta Kharkivskiy natsionalnyi medychniy universytet zaprovadzhuiut kompleksnu prohramu fizychnoi reabilitatsii z novoiu laboratoriiu protezuvannia ta ortezuvannia [ICRC and Kharkiv National Medical University launch a comprehensive physical rehabilitation program with a new prosthetics and orthotics laboratory]. (2025). International Committee of the Red Cross in Ukraine. Retrieved November 26, 2025, from <https://blogs.icrc.org/ua/2025/10/news-release/nova-protežno-ortezna-laboratoriia-kharkiv/> [in Ukrainian]
12. Hafych, O. I. (2025). *Deiaki pytannia shchodo zabezpechennia prav poterpilykh pid chas rozsliduvannia voiennykh zlochyniv: mizhnarodno-pravovyï aspekt* [Some issues of ensuring victims’ rights during the investigation of war crimes: international legal aspect]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal* [Legal Scientific Electronic Journal], 5, 256–260 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 27.11.2025

Дата прийняття статті: 22.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

I. A. Drishliuk, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: drishliukia@gmail.com

O. V. Narozhna, Deputy Dean of the Faculty of Economics and Law, Senior Teacher
Odesa I. I. Mechnikov National University
Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
224/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: narozhna@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0002-9623-6423>

VICTIMOLOGICAL ASPECTS OF WAR CRIMES: INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS FOR COMPENSATION AND REHABILITATION OF VICTIMS

Summary

The article examines the victimological aspects of war crimes through the prism of international legal standards for compensation and rehabilitation of victims. The study analyzes the specificity of victimization in the context of armed conflict, characterized by objective (situational) victimity, mass traumatization, and high levels of latent victimization. The phenomenon of

secondary victimization in war crimes becomes particularly acute due to the necessity of repeated reproduction of traumatic experiences during crime documentation and judicial proceedings.

The evolution of international legal recognition of victims' rights is traced from the limited humanitarian norms of the 1949 Geneva Conventions to the comprehensive system of legal guarantees enshrined in the Rome Statute of the International Criminal Court and the 2005 van Boven–Bassiouni Principles. Five forms of reparations are analyzed: restitution, compensation, rehabilitation, satisfaction, and guarantees of non-repetition.

The practice of the International Criminal Court is examined, particularly the activities of the Trust Fund for Victims and landmark decisions in the Lubanga, Katanga, and Al Mahdi cases. The study reveals both achievements and significant limitations of existing compensation mechanisms, primarily the insolvency of convicted persons and insufficient funding dependent on voluntary state contributions.

A comparative analysis of national and international compensation schemes (Germany, Rwanda, former Yugoslavia) demonstrates the diversity of models while identifying common critical success factors: political will, adequate financing, long-term program implementation, consideration of cultural specificities, and involvement of victims themselves in developing support mechanisms.

Special attention is paid to a comprehensive approach to victim rehabilitation encompassing medical, psychological, social, and legal aspects. The gender-sensitive approach is emphasized, considering the specific needs of victims of conflict-related sexual violence and particularly vulnerable population categories.

For Ukraine, facing an unprecedented scale of war crimes due to Russian aggression, the study analyzes key challenges: the scale of needs exceeding available resources, conflict duration, temporary occupation of territories, limited budget resources, shortage of qualified specialists, and the need for coordination among numerous actors. The creation of the Register of Damage at the Council of Europe and active cooperation with the ICC represent important steps toward realizing victims' rights.

The research identifies significant gaps in international legal regulation and proposes recommendations at national, international cooperation, and global levels, including the creation of a permanent international compensation fund, development of unified damage assessment methodology, and strengthening of enforcement mechanisms for international court decisions.

Keywords: victimology, war crimes, international criminal law, compensation, rehabilitation, International Criminal Court, victims of armed conflict.

DOI <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.345240>

УДК 343.98:351.77](477)+343.35+351.74

О. В. Матвєєвський, старший викладач
Одеський державний університет внутрішніх справ
Інститут права та безпеки
Кафедра кримінально-правових дисциплін
вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65014, Україна
e-mail: lydmilavasilivna2977@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0004-9876-7791>

АНАЛІЗ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИКІВ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

У статті проведено аналіз цифрових платформ у сфері обігу наркотиків з метою удосконалення методів дослідження наркотичних засобів. Обґрунтовано необхідність удосконалення методів дослідження наркотичних засобів шляхом інтеграції цифрових та фізико-хімічних підходів. Запропоновано концепцію цифрової криміналістичної наркорозвідки (Digital Forensic Drug Intelligence — DFDI), що поєднує аналіз цифрових доказів із результатами хімічного профілювання (GC-MS, LC-MS), ізотопного аналізу (IRMS) та інших сучасних аналітичних методів. Розглянуто перспективи застосування портативних аналізаторів, штучного інтелекту й моніторингу стічних вод для підвищення ефективності протидії цифровому наркобізнесу та дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (НЗПРАП), зокрема нових психоактивних речовин (НПР).

Протидія незаконному обігу наркотиків є пріоритетом для України, що відображено у відповідних національних стратегіях і програмах, спрямованих на зменшення попиту та пропозиції наркотиків, а також надання допомоги наркозалежним особам [3]. На міжнародному рівні ключову роль відіграють ініціативи Управління ООН з наркотиків та злочинності (UNODC), яке здійснює моніторинг глобальних тенденцій, розробляє рекомендації та надає технічну допомогу державам-членам.

Важливим гравцем на європейському континенті є Європейський моніторинговий центр з наркотиків та наркоманії (EMCDDA), який збирає та аналізує дані про ситуацію з наркотиками в країнах ЄС та сусідніх державах, сприяючи формуванню науково обґрунтованої політики. Ефективність цих національних та міжнародних стратегій на пряму залежить від здатності адаптувати методи розслідування й експертного дослідження до нових реалій цифрової епохи, де значна частина злочинної активності перемістилася в онлайн-простір.

Ключові слова: незаконний обіг наркотиків, цифрові платформи, даркнет, соціальні мережі, криптовалюти, дослідження наркотичних засобів, цифрова криміналістика, OSINT, хімічне профілювання, ізотопний аналіз, нові психоактивні речовини.

Постановка проблеми. Ефективність національних та міжнародних стратегій протидії наркозлочинності на пряму залежить від здатності адаптувати методи розслідування й експертного дослідження до нових реалій цифрової епохи, де значна частина злочинної активності перемістилася в онлайн-простір.

Традиційні методи дослідження наркотичних засобів, що історично зосереджені переважно на фізико-хімічному аналізі речових доказів, виявляються недостатніми для комплексного розуміння й ефективної протидії злочинам, скоєним із використанням цифрових платформ. Виникає нагальна потреба в інтеграції цифрових методів розслідування з передовими аналітичними техніками для встановлення джерел походження наркотиків, шляхів їх розповсюдження, ідентифікації учасників злочинних мереж і, що особливо актуально, виявлення нових психоактивних речовин (НПР).

Існує прямий зв'язок між швидкістю появи НПР та легкістю їх просування через цифрові платформи. Це створює своєрідну «гонку озброєнь» між злочинцями, які постійно синтезують нові сполуки, та експертно-аналітичними службами, що намагаються їх ідентифікувати та класифікувати. Цифрові платформи дають можливість надзвичайно швидко поширювати інформацію про нові синтетичні наркотики та їх аналоги. Виробники НПР можуть оперативного реагувати на заборону одних речовин, модифікуючи їх хімічну структуру та пропонуючи «легальні» альтернативи через онлайн-канали ще до моменту їх внесення до контрольних списків.

Таким чином, цифрові платформи виступають каталізатором поширення НПР, що, зі свого боку, стимулює розвиток аналітичних методів дослідження та потребує від експертів постійного підвищення кваліфікації та оновлення технічної бази [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні, як і в багатьох інших країнах, судова експертиза наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів (НЗПРАП) традиційно спирається на комплекс фізико-хімічних методів аналізу. До них належать різні види хроматографії (газова хроматографія (GC), вискоєфективна рідинна хроматографія (HPLC)), мас-спектрометрія (MS), часто в поєднанні з хроматографією (GC-MS, LC-MS), інфрачервона спектроскопія (ІЧ-спектроскопія), а також якісні хімічні реакції та мікроскопія.

Ці методи є надійними для ідентифікації та кількісного визначення відомих наркотичних засобів. Однак їх можливості обмежені, коли йдеться про встановлення зв'язків між різними вилученнями, визначення конкретного джерела походження наркотиків або шляхів їх синтезу, особливо якщо ці наркотики були придбані через анонімні онлайн-канали.

Однією з найгостріших проблем для експертних установ є швидка поява та поширення нових психотропних речовин (НПР). Це потребує від експертів постійного оновлення баз даних мас-спектрів та ІЧ-спектрів, наявності стандартних зразків НПР та розробки нових аналітичних методик.

Важливим недоліком сучасної практики є недостатня інтеграція результатів фізико-хімічного дослідження наркотиків із цифровими даними, отриманими під час розслідування їх онлайн-продажу. Існує помітний розрив між «цифровими слідами», що залишаються в онлайн-середовищі, та «хімічними відбитками пальців» самих наркотичних речовин. Дослідження даркнету та соціальних мереж детально описують, як наркотики продаються онлайн. Водночас роботи з хімічного профілювання й ізотопного аналізу пояснюють, що являють собою вилучені наркотики та звідки вони потенційно можуть походити [2]. Однак бракує досліджень, які б системно пов'язували конкретні цифрові канали

розповсюдження (наприклад, певного продавця в Telegram) з конкретними хімічними профілями партій наркотиків, що циркулюють через ці канали.

На тлі цього виділяються такі невирішені аспекти проблеми: відсутність комплексних методологій, що органічно поєднують аналіз цифрових слідів із поглибленим фізико-хімічним дослідженням; необхідність розробки стандартів збору й інтерпретації даних із цифрових платформ у контексті саме експертизи наркотиків; потреба в активному впровадженні новітніх аналітичних технологій (наприклад, ізотопної мас-спектрометрії (IRMS), штучного інтелекту) для вирішення завдань, пов'язаних з онлайн-наркоторгівлею.

Мета статті. Метою цієї статті є обґрунтування необхідності та розробка концептуальних засад інтегрованого методологічного підходу на основі аналізу специфіки функціонування цифрових платформ як середовища для незаконного обігу наркотиків. Запропонований підхід поєднує можливості цифрової криміналістики, розвідки на основі відкритих джерел (OSINT) та передових фізико-хімічних аналітичних технологій (хімічне профілювання, ізотопний аналіз, аналіз НПР) для підвищення ефективності протидії наркозлочинності в цифровому просторі. Досягнення мети передбачає демонстрацію синергетичного ефекту від поєднання цифрових та аналітичних методів, що дає змогу пов'язувати цифрові докази (вендори, канали) з фізичними (хімічний профіль, походження сировини), посилюючи доказову базу та дозволяючи правоохоронним органам не лише констатувати факт збуту, а й ефективніше таргетувати всю злочинну мережу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для ефективної протидії наркозлочинності в цифровому просторі недостатньо лише виявляти й аналізувати цифрові сліди. Потрібна глибока інтеграція цих даних із результатами фізико-хімічного дослідження самих наркотичних засобів. Такий підхід можна назвати концепцією Цифрової криміналістичної наркорозвідки (Digital Forensic Drug Intelligence – DFDI), який поєднує цифрові докази, зібрані з відкритих джерел інформації, з результатами профілювання наркотиків.

Концепція DFDI, запропонована в науковій літературі [4], являє собою новий підхід, спрямований на систематичне об'єднання даних, отриманих під час цифрових розслідувань, з результатами лабораторного профілювання наркотиків. Процес DFDI передбачає паралельне виконання двох напрямів: цифрове розслідування (ідентифікація, збір, аналіз цифрових доказів з пристроїв, мереж, OSINT) та профілювання наркотиків (фізичний огляд і поглиблений хімічний аналіз зразків). Ключовим етапом є злиття (fusion) даних із цих потоків для виявлення неочевидних зв'язків. Упровадження DFDI дає змогу ефективніше відстежувати міжнародні й національні маршрути наркотрафіку, ідентифікувати злочинні групи, здійснювати моніторинг підпільних лабораторій та відстежувати фінансові потоки.

Застосування методів хімічного профілювання (GC-MS, LC-MS) та ізотопного аналізу (IRMS) є ключовим для отримання розвідувальної інформації. Хімічне профілювання (або «хімічний фінгерпринтинг») – це ідентифікація не лише основної речовини, але й супутніх компонентів (домішок, побічних продуктів синтезу, розчинників). Такий «відбиток» дає змогу встановлювати спільне походження зразків, вилучених у різних місцях, і робити припущення щодо методу синтезу.

Ізотопний аналіз (IRMS) є потужним методом, за яким можна визначати географічне походження сировини для наркотиків (наприклад, кокаїну, героїну, канабіса). Принцип методу полягає в тому, що ізотопний склад рослин (співвідношення стабільних ізотопів та ін.) залежить від регіону вирощування (клімат, ґрунт). Ці ізотопні «підписи» зберігаються в кінцевому продукті. У контексті онлайн-торгівлі, якщо різні онлайн-вендори продають наркотики з однаковою ізотопною сигнатурою, це може вказувати на їх зв'язок з тим самим великим постачальником або виробничим центром.

Розвиток портативних аналітичних приладів, зокрема портативної Раман-спектроскопії, відкриває нові можливості для оперативної ідентифікації наркотиків безпосередньо на місці події (наприклад, під час огляду «закладки» або перевірки пошти). Портативні Раман-спектрометри дають змогу швидко та неруйнівно ідентифікувати широкий спектр речовин [5]. Сучасні технології, як-от просторово-зміщена Раман-спектроскопія (SORS), надають можливість аналізувати вміст навіть через непрозорі кольорові упаковки, що підвищує безпеку правоохоронців. Такі прилади незамінні для оперативної перевірки вмісту підозрілих посилок чи «закладок», виявлених за інформацією із цифрових джерел.

Моніторинг стічних вод (Wastewater-Based Epidemiology – WBE) є перспективним методом для об'єктивної оцінки рівня споживання певних наркотиків у межах конкретної території (міста чи району). Метод базується на вимірюванні концентрацій наркотиків та/або їх специфічних метаболітів у неочищених стічних водах. Перевагою WBE є те, що дані не залежать від опитувань чи статистики вилучень і дають змогу відстежувати тенденції майже в реальному часі. Хоча WBE не ідентифікує канали придбання, він слугує важливим індикатором. Наприклад, різке зростання споживання певного НПП, виявлене за допомогою WBE, може корелювати з його активною рекламою на місцевих цифрових платформах. Дані WBE можуть слугувати сигналом для правоохоронних органів для більш цілеспрямованого OSINT-моніторингу локального цифрового простору.

Інтеграція даних з усіх цих передових методів – DFDI, хімічне профілювання, IRMS, портативні аналізатори, ШІ та WBE – може створити потужну, багаторівневу систему «раннього попередження» та реагування. Наприклад, дані WBE можуть першими зафіксувати появу НПП у регіоні [6]. Ця інформація активізує цілеспрямований OSINT-моніторинг для виявлення каналів продажу. У разі вилучення зразків портативні Раман-аналізатори надають швидко ідентифікацію. Подальше лабораторне дослідження (GC-MS, LC-MS) підтвердить склад, а IRMS допоможе встановити походження. Дані цифрової криміналістики з пристроїв затриманих (транзакції, геолокація) зіставляються з результатами OSINT та хімічного аналізу в рамках DFDI. Нарешті, штучний інтелект може аналізувати всі ці різномірні потоки даних для виявлення складних закономірностей і прогнозування загроз [7].

Висновки та пропозиції. На основі проведеного аналізу встановлено, що традиційні методи дослідження наркотичних засобів, орієнтовані на фізико-хімічну ідентифікацію, є недостатніми для протидії злочинності, що використовує цифрові платформи. Швидкість, анонімність та глобальне охоплення онлайн-платформ виступають каталізатором для стрімкого поширення та модифікації

нових психоактивних речовин (НПР), створюючи фундаментальний розрив між цифровими доказами та фізичними речовинами.

Дослідженням обґрунтовано, що для подолання цього розриву необхідний перехід від простої ідентифікації речовин до комплексної розвідки. Запропонована у статті концепція цифрової криміналістичної наркорозвідки (DFDI) є валідною методологічною рамкою, що забезпечує синергетичне поєднання даних OSINT та цифрової криміналістики з результатами поглибленого лабораторного аналізу.

Встановлено, що ключовими аналітичними компонентами DFDI, які надають саме розвідувальну цінність, є хімічне профілювання (GC-MS, LC-MS) та ізотопний аналіз (IRMS). На відміну від класичної ідентифікації, ці методи дають можливість встановлювати «хімічні відбитки пальців» для зв'язування різних зразків з однією партією чи методом синтезу та визначати ізотопні сигнатури для ідентифікації географічного походження сировини, пов'язуючи таким чином різні канали збуту з єдиним виробничим центром.

Аналіз допоміжних технологій показав, що моніторинг стічних вод (WBE) функціонує як об'єктивна система макрорівневого моніторингу та раннього попередження про появу НПР, надаючи цілі для цифрової розвідки. Портативні аналізатори (Raman), зі свого боку, є ефективним тактичним інструментом для оперативної ідентифікації в польових умовах.

Таким чином, дослідження доводить, що ефективна протидія сучасному цифровому наркобізнесу потребує не простого використання окремих новітніх технологій, а їх системної інтеграції у єдиний розвідувальний цикл (DFDI), здатний аналізувати різноманітні потоки даних (цифрові, хімічні, епідеміологічні) для отримання цілісної, доказової картини злочинної діяльності.

Список використаної літератури

1. Матвеевський О. В. Столярова І. В. Окремі аспекти вдосконалення правового та організаційного забезпечення призначення та проведення судових експертиз наркотичних засобів при розслідуванні правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків в умовах воєнного стану. *Правова держава*. 2025. № 57. С. 234–242. <http://pd.onu.edu.ua/article/view/324750>.
2. Спеціальна Г. Б., Яцюк В. М., Коробчук В. М. Дослідження синтетичного канабіноїду UR-144. *Криміналістичний вісник*. 2022. № 2 (38). С. 100–112. <https://visnyk.dnдекс.mvs.gov.ua/index.php/visnuk/article/view/189/128>.
3. Recommended Methods for the Detection and Assay of Heroin, Cannabinoids, Cocaine, Amphetamine, Methamphetamine and Ring-Substituted Amphetamine Derivatives in Biological Specimens. United Nations Office on Drugs and Crime. 2025. https://www.unodc.org/documents/publications/report_assay_1995-09-01_1.pdf.
4. Wastewater analysis and drugs – a European multi-city study. www.euda.europa.eu. 2025. https://www.euda.europa.eu/publications/html/pods/waste-water-analysis_en.
5. Mayssa Hachem, Rabeb Mizouni, Ibtesam Mohammed Alawadhi, Mohamad J. Altamimi. Digital forensic intelligence for illicit drug analysis in forensic investigations, *iScience* 26, 108023, October 20, 2023. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10582396/>.
6. Sulaf Assi, Ismail Abbas. Characterization of Street Drugs Using Handheld Fourier Transform Raman Spectroscopy, *Spectroscopy*, January 2023, № 38/01, Pages: 30–35. <https://www.spectroscopyonline.com/view/characterization-of-street-drugs-using-handheld-fourier-transform-raman-spectroscopy>.
7. Leung Tang. Direct Identification of Street Drugs using an Agilent Resolve Handheld Raman Analyzer. *ATS Elektronik*. <https://www.atselektronik.com.tr/media/2877/an-direct-identification-of-street-drugs-using-an-agilent-resolve-handheld-raman-analyzer.pdf>.

References

1. Matvieievskiy, O. V., & Stoliarova, I. V. (2025). Okremi aspekty vdoskonalennia pravovoho ta orhanizatsiinoho zabezpechennia pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz narkotychnykh zasobiv pry rozsliduvanni pravoporushen, pov'iazanykh z nezakonnym obihom narkotyktiv v umovakh voiennoho stanu [Certain aspects of improving the legal and organizational support for the appointment and conduct of forensic examinations of narcotic drugs in the investigation of offenses related to illicit drug trafficking under martial law]. *Pravova derzhava [The Law Kingdom]*, (57), 234–242. <http://pd.onu.edu.ua/article/view/324750> [in Ukrainian].
2. Spetsialna, H. B., Yatsiuk, V. M., & Korobchuk, V. M. (2022). Doslidzhennia syntetychnoho kanabinoidu UR-144 [Investigation of synthetic cannabinoid UR-144]. *Kryminalistychnyi visnyk [Criminalistics Bulletin]*, 2 (38), 100–112. <https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua/index.php/visnyk/article/view/189/128> [in Ukrainian].
3. United Nations Office on Drugs and Crime (2025). *Recommended methods for the detection and assay of heroin, cannabinoids, cocaine, amphetamine, methamphetamine and ring-substituted amphetamine derivatives in biological specimens*. https://www.unodc.org/documents/publications/report_assay_1995-09-01_1.pdf.
4. European Union Drugs Agency (EUDA) (2025). *Wastewater analysis and drugs – a European multi-city study*. https://www.euda.europa.eu/publications/html/pods/wastewater-analysis_en.
5. Hachem, M., Mizouni, R., Alawadhi, I. M., & Altamimi, M. J. (2023). Digital forensic intelligence for illicit drug analysis in forensic investigations. *iScience*, 26 (10), Article 108023. <https://doi.org/10.1016/j.isci.2023.108023>.
6. Assi, S., & Abbas, I. (2023). Characterization of street drugs using handheld Fourier transform Raman spectroscopy. *Spectroscopy*, 38 (1), 30–35. <https://www.spectroscopyonline.com/view/characterization-of-street-drugs-using-handheld-fourier-transform-raman-spectroscopy>.
7. Tang, L. (n.d.). *Direct identification of street drugs using an Agilent Resolve handheld Raman analyzer*. ATS Elektronik. <https://www.atselektronik.com.tr/media/2877/an-direct-identification-of-street-drugs-using-an-agilent-resolve-handheld-raman-analyzer.pdf>.

Дата надходження статті: 20.11.2025

Дата прийняття статті: 17.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

O. V. Matvieievskiy, Senior Lecturer
Odesa State University of Internal Affairs
Institute of Law and Security
Department of Criminal Law Disciplines
1 Uspenska Street, Odesa, 65014, Ukraine
e-mail: lydmilavasilivna2977@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0004-9876-7791>

ANALYSIS OF DIGITAL PLATFORMS IN THE FIELD OF ILLEGAL DRUG TRAFFICKING TO IMPROVE METHODS OF RESEARCHING DRUGS

Summary

The article analyzes the challenge posed by digital platforms (darknet, social media) in illicit drug trafficking, focusing on the proliferation of new psychoactive substances (NPS). It substantiates the critical gap between digital evidence from online investigations and the

data from traditional physical-chemical analysis of seized substances. The concept of Digital Forensic Drug Intelligence (DFDI) is proposed as a comprehensive methodological framework to bridge this gap. DFDI integrates digital investigation (OSINT, digital forensics) with advanced analytical methods, including chemical profiling (\$GC-MS\$, \$LC-MS\$) for sample linking and isotope ratio mass spectrometry (\$IRMS\$) for origin attribution. The study also examines the supporting role of portable analyzers and wastewater-based epidemiology (WBE) in this integrated system, arguing that their combined use provides a robust mechanism for countering the adaptability of digital drug markets.

Keywords: illicit drug trafficking, digital platforms, darknet, social media, cryptocurrencies, drug research, digital forensics, OSINT, chemical profiling, isotope analysis, new psychoactive substances, Digital Forensic Drug Intelligence.

DOI <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.348090>

УДК 343.14

Б. М. Орловський, доктор юридичних наук, доцент, професор
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: b.orlovskyi@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9161-2904>

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ДОКАЗІВ ТА ЕЛЕКТРОННИХ НОСІЇВ ІНФОРМАЦІЇ

Статтю присвячено комплексному аналізу кримінально-процесуальних аспектів використання цифрових (електронних) доказів та електронних носіїв інформації у кримінальному провадженні, що є актуальною темою в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій і проникнення їх у всі сфери життєдіяльності суспільства. Сучасне кримінальне правопорушення майже завжди залишає свій цифровий слід у вигляді даних мобільних пристроїв, інформації із хмарних сховищ, IP-адрес під час інтернет-комунікацій чи активності в соціальних мережах, які об'єднуються єдиним поняттям цифрових доказів (електронної інформації) та мають важливе значення в процесі доказування. Дослідження розглядає недостатню адаптацію чинних норм Кримінального процесуального кодексу (далі — КПК) України, що створює системні перешкоди для забезпечення законності, достовірності та допустимості отриманої електронної інформації.

Автором здійснено теоретичний аналіз правової природи цифрових (електронних) доказів та встановлено їхню гібридну процесуальну природу, яка поєднує ознаки як документа, так і речового доказу, що ускладнює єдине правозастосування. Для подолання цієї колізії запропоновано власні науково обґрунтовані дефініції, які доцільно додати до КПК України.

Зокрема, пропонується сформулювати поняття «цифровий (електронний) доказ» у статті 99 КПК як «фактичні дані про обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, створені, передані, збережені або витягнуті у формі, придатній для сприйняття й обробки комп'ютерною системою, незалежно від їхнього фізичного місця розташування за умови дотримання процедури їхньої цілісності та автентичності». Фізичне місце розташування таких доказів може охоплювати електронні носії, комп'ютерні мережі, хмарні сховища або інформаційно-телекомунікаційні системи.

Також для уникнення плутанини запропоновано визначити поняття «електронний носій інформації» як «матеріальний об'єкт (пристрій, апаратний чи програмно-апаратний комплекс), призначений для створення, збирання, зберігання, обробки, відтворення чи передачі цифрових (електронних) доказів, що може бути вилучений як речовий доказ у кримінальному провадженні».

Особливу увагу приділено практичним проблемам, що виникають на етапах отримання, фіксації та зберігання цифрових доказів у разі проведення обшуку та тимчасового доступу, особливо щодо даних, вилучених із мобільних пристроїв, соціальних мереж і хмарних сховищ, де інформація є найбільш вразливою. Обґрунтовано, що для забезпечення допустимості цифрових доказів необхідна законодавча вимога про обов'язкове застосування криптографічних методів захисту на стадії їх фіксації.

Це забезпечить їхню автентичність і має бути відображено в протоколах слідчих дій та ухвалах слідчого судді.

Звернено увагу на критичну важливість дотримання ланцюга недоторканності, оскільки цифровий доказ потребує забезпечення недоторканності (цілісності) самої інформації, а не лише фізичного носія. Запропоновано законодавчо закріпити вимогу про створення захищених цифрових депозитаріїв або спеціальних електронних сховищ в органах досудового розслідування для належного зберігання великих обсягів даних, отриманих за ухвалами слідчих суддів.

Наголошується на важливості дотримання автентичності цифрового (електронного) доказу для забезпечення реалізації його належності та допустимості під час долучення до матеріалів кримінального провадження. У висновку підкреслено, що адаптація процесуальних норм до цифрових реалій є критично необхідною умовою для створення єдиного понятійного апарату і процесуальних стандартів, що забезпечить законність, справедливість та ефективність сучасного кримінального провадження.

Ключові слова: цифровий доказ, електронний доказ, електронний носій інформації, допустимість доказів, належність доказів, автентичність доказів, фіксація доказів, тимчасовий доступ.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій і проникнення їх у всі сфери життєдіяльності суспільства радикально трансформували як способи вчинення кримінальних правопорушень, так і методи їхнього розкриття та розслідування. Сучасне кримінальне правопорушення, незалежно від його виду (від кіберзлочинів до традиційних злочинів), майже завжди залишає свій цифровий слід у вигляді даних мобільних пристроїв, інформації із хмарних сховищ, IP-адрес під час інтернет-комунікацій чи активності в соціальних мережах. Ці дані об'єднуються єдиним поняттям цифрових доказів (електронної інформації) та мають важливе значення у процесі доказування, оскільки часто є ключовими й важливими джерелами для виявлення особи, що скоїла кримінальне правопорушення, та встановлення істини в кримінальному провадженні.

Актуальність дослідження цифрових (електронних) доказів і процесуальних аспектів їх використання обумовлена значним розривом між динамікою технологічного прогресу та статичністю кримінально-процесуального законодавства, яке повільно видозмінюється в наш час. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) було прийнято до масового використання цифрових технологій, він містить лише загальні норми про описання доказів, які недостатньо деталізують характеристику цифрових доказів та електронних носіїв інформації, а також порядок їх отримання, фіксації, зберігання й допустимості. Це створює певні практичні проблеми для органів досудового розслідування та суду, пов'язані із складнощами належного опису, вилучення і зберігання цифрових доказів та електронних носіїв, отриманих під час обшуку, огляду або інших слідчих дій, а також визнання інформації, що розміщена на цих носіях належним і допустимим доказом у кримінальному провадженні. Тому дослідження кримінально-процесуальних аспектів використання цифрових доказів та електронних носіїв інформації є важливим і актуальним питанням у сфері кримінально-процесуальної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ґрунтується на науковому доробку провідних українських вчених, які присвятили свої праці проблемам доказування в умовах цифрової трансформації. Питанням сутності, класифікації та процесуального статусу цифрових (електронних) доказів активно займалися різні вчені-правознавці: В. Д. Гавловський, А. В. Гутник, М. В. Гуцалюк, М. В. Деев, А. В. Захарко, І. В. Краснобрижий, О. С. Матюшенко, В. В. Рогальська, Я. В. Свистун, О. В. Сіренко, К. С. Фомічов, А. В. Форостяний, В. Г. Хахановський та інші. Аналіз їхніх наукових позицій дав змогу окреслити проблемне поле, пов'язане з відсутністю чіткої легальної дефініції цифрових (електронних) доказів та уніфікованого підходу до місця електронних даних у системі джерел доказів. Наявні дискусії щодо природи цифрових доказів (документ, речовий доказ чи окреме джерело) потребують комплексного осмислення теоретичних засад доказового права у світлі сучасних технологічних викликів.

Теоретичною основою цього дослідження виступають ключові положення Кримінального процесуального кодексу України, які регламентують інститут доказів і доказування, а також міжнародно-правові акти, передусім Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність, що закладає універсальні стандарти роботи з комп'ютерною інформацією. Фундаментальне значення мають також узагальнення судової практики Верховного Суду, що окреслюють межі допустимості й оцінки належності електронних джерел інформації.

Методи дослідження. У процесі роботи було застосовано низку методів наукового пізнання: діалектичний, системно-структурний, формально-юридичний (догматичний), порівняльно-правовий. Зокрема, діалектичний метод використовувався для пізнання процесуальних аспектів функціонування цифрового доказу як явища, що перебуває у постійній зміні, обумовленій розвитком інформаційних технологій. Формально-юридичний (догматичний) метод був ключовим для детального тлумачення чинних норм КПК України, виявлення їхньої недостатньої деталізації у питанні регламентації цифрових (електронних) доказів тощо.

Метою статті є комплексний аналіз понятійного апарату «цифрових (електронних) доказів» та «електронних носіїв інформації» і кримінально-процесуальних механізмів їх отримання, фіксації, зберігання, а також розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України для забезпечення їхньої належності та допустимості.

Відповідно до визначеної мети, **завданнями дослідження** стали: 1) проведення комплексного теоретичного аналізу понять «цифровий (електронний) доказ» та «електронний носій інформації», встановлення їхньої правової природи й місця в системі джерел доказів КПК України; 2) здійснення кримінально-процесуального аналізу механізмів отримання, фіксації та зберігання цифрових доказів під час проведення слідчих дій, виявлення ключових проблем, що ставлять під загрозу їхню належність і допустимість; 3) розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення норм КПК України в цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу. Розвиток кримінально-процесуального законодавства про докази й доказове право в умовах цифрової епохи потребує чіткого визначення сутності та місця цифрових (електронних) доказів у кримінальному процесі. Відповідно до статті 84 КПК України, доказами є будь-

які фактичні дані, отримані в законному порядку, на підставі яких встановлюються обставини кримінального провадження [2, с. 38], проте процесуальні джерела доказів, перелічені у цій статті, а саме показання, речові докази, документи та висновки експертів, не повністю охоплюють специфіку електронної інформації. Ключова теоретична проблема, що виникає на цьому етапі, полягає саме у визначенні, до якої з перелічених категорій джерел належать цифрові докази з огляду на їхню гібридну природу.

З одного боку, стаття 99 КПК України частково вирішує цю проблему, відносячи до документів електронні носії інформації, що створює процесуальне підґрунтя для використання таких даних як доказів. Однак, згідно із цією ж статтею, документ може набувати ознак речового доказу, якщо він є незмінним, і саме цей підхід викликає дискусії, оскільки основною характеристикою цифрового світу є саме його мінливість та нематеріальність інформації як такої, на відміну від матеріального носія, який її зберігає. З іншого боку, відповідно до статті 98 КПК, речові докази – це матеріальні об'єкти, які зберегли на собі сліди правопорушення [2, с. 42], і якщо електронний носій, як-от жорсткий диск чи смартфон, виступає як знаряддя злочину або об'єкт, що містить сліди, він, беззаперечно, є речовим доказом. Однак варто пам'ятати, що більшість цінних доказів, як-от дані з хмарних сховищ чи логів віддалених серверів, є саме нематеріальною інформацією, яку вилучають шляхом копіювання, а не оригінальним матеріальним об'єктом.

Таким чином, на практиці цифрові докази демонструють подвійну правову природу: сам носій інформації, наприклад смартфон чи сервер, є речовим доказом як матеріальний об'єкт, тоді як сама інформація, що на ньому міститься, наприклад листування, є різновидом документа – фактичними даними, зафіксованими електронними засобами [5, с. 25]. Це потребує від слідчого (дознавача) суворого дотримання подвійного процесуального режиму, що передбачає як правила вилучення речових доказів, так і правила фіксації та дослідження електронних документів.

Варто також наголосити на необхідності легальної дефініції, адже хоча терміни «цифрові докази» й «електронні докази» використовуються паралельно через відсутність чіткого законодавчого розмежування, їхнє спільне значення впливає з міжнародного та національного законодавства. Зокрема, Конвенція про кіберзлочинність дає найбільш універсальне визначення «комп'ютерних даних» як будь-якого представлення фактів, придатного для обробки в комп'ютерній системі, що охоплює всі форми цифрових слідів, від тексту до логів [1]. Оскільки кіберзлочинність, як суспільно небезпечне діяння, відбувається в кіберпросторі, стає очевидним, що цифрові докази є головним інструментом доказування таких діянь. Тому для усунення правової невизначеності та підвищення рівня допустимості цих даних, видається доцільним або ввести в КПК України окреме поняття «цифрові докази» як самостійне джерело доказів, або ж деталізувати статтю 99 КПК, визначивши їхню головну особливість – залежність допустимості цифрового доказу від дотримання процедури забезпечення його цілісності, тобто його збереження в первісному недоторканому вигляді.

З огляду на викладене для покращення кримінально-процесуального врегулювання прогалин у чинному КПК України щодо роботи із цифровою інформацією можна сформулювати поняття «цифровий (електронний) доказ»

у сучасному його розумінні у статті 99 КПК, а саме як «фактичні дані про обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, створені, передані, збережені або витягнуті у формі, придатній для сприйняття й обробки комп'ютерною системою, незалежно від їхнього фізичного місця розташування за умови дотримання процедури їхньої цілісності та автентичності». Фізичне місце розташування цифрових (електронних) доказів може бути на електронних носіях, у комп'ютерних мережах, хмарних сховищах або інформаційно-телекомунікаційних системах тощо.

Також, на думку автора, у КПК України доцільно надати визначення поняття «електронний носій інформації» як «матеріальний об'єкт (пристрій, апаратний чи програмно-апаратний комплекс), призначений для створення, збирання, зберігання, обробки, відтворення чи передачі цифрових (електронних) доказів, що може бути вилучений як речовий доказ у кримінальному провадженні».

Варто зауважити, що процесуальний порядок отримання та фіксації цифрових доказів є найбільш вразливою ланкою доказування, оскільки саме на цьому етапі найчастіше порушується вимога щодо допустимості доказу. Чинний КПК України передбачає два основні шляхи отримання доступу до електронної інформації, які, однак, потребують суттєвої деталізації стосовно цифрової специфіки: це тимчасовий доступ до речей і документів (статті 160–166 КПК) та обшук (статті 234–236 КПК).

Тимчасовий доступ до речей і документів є найбільш поширеним інструментом для отримання цифрових доказів, що зберігаються у третіх осіб [4, с. 79], зокрема в операторів мобільного зв'язку, провайдерів інтернет-послуг або адміністраторів соціальних мереж і хмарних сховищ. Згідно зі статтею 162 КПК, електронні носії інформації визнаються оригіналами документів. Проте суттєва проблема полягає в тому, що ухвала слідчого судді про доступ найчастіше стосується не фізичного носія, а інформації, яка зберігається віддалено (трафік, метадані, зміст повідомлень). Практика потребує чіткої регламентації того, як саме має бути забезпечена цілісність (автентичність) інформації, переданої провайдером. Якщо інформація передається не на фізичному носії, а в електронному вигляді (наприклад, поштою чи через захищені канали), критично важливою є процедура збереження її автентичності як провайдером перед відправленням, так і слідчим (дознавачем) під час її отримання.

Проведення обшуку (ст. 234 КПК) має специфічні особливості, коли предметом пошуку є електронна інформація [3, с. 21]. На відміну від традиційного обшуку, де вилучається фізичний об'єкт, під час обшуку комп'ютерних систем слідчий (дознавач) має право: а) вилучити фізичний носій (комп'ютер, сервер, мобільний пристрій), і тоді він набуває статусу речового доказу (стаття 98 КПК); б) здійснити копіювання інформації без вилучення носія. Саме останній варіант є більш бажаним, оскільки він мінімізує втручання в господарську діяльність підприємства, установи, організації чи в приватну діяльність особи. У разі копіювання інформації, згідно із частиною 6 ст. 236 КПК, що передбачає можливість доступу слідчого (дознавача) до комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, складений протокол обшуку має максимально детально відображати всі здійснені дії. У контексті цифрових доказів це означає: обов'язкову фіксацію у протоколі технічних засобів, використаних

для копіювання (програмне забезпечення, обладнання); обов'язкове копіювання інформації у вигляді «образу», тобто побайтового копіювання, що забезпечує максимальне збереження метаданих; обов'язкове підтвердження ідентичності копії оригіналу (наприклад, шляхом зрівняння хеш-суми) [3, с. 22]. Критичною проблемою в цьому аспекті є те, що чинний КПК не містить чіткої вимоги щодо збереження автентичності доказу, залишаючи це на розсуд слідчого (дізнавача). Наслідком цього є те, що суд часто не може перевірити, чи не було змінено електронний доказ після його вилучення, що ставить під сумнів його належність і допустимість [4, с. 83]. Таким чином, для забезпечення допустимості цифрових доказів, отриманих шляхом обшуку чи тимчасового доступу, необхідна законодавча вимога про обов'язкове застосування криптографічних методів захисту на етапі їх фіксації, що забезпечить їх автентичність і має бути відображено в протоколах слідчих дій та ухвалах слідчого судді.

Питання зберігання та подальшої допустимості цифрових доказів є логічним продовженням процесу їхнього отримання, оскільки навіть ідеально вилучена інформація може втратити свою доказову силу через порушення умов її зберігання. По-перше, на відміну від традиційних речових доказів, які зберігаються у спеціальних приміщеннях, цифровий доказ, що є, по суті, копією (образом даних), потребує забезпечення недоторканності (цілісності) самої інформації, а не лише фізичного носія. Це означає, що слідчий або прокурор мають гарантувати, що з моменту фіксації і до моменту дослідження судом електронні дані не були змінені, видалені чи пошкоджені. Для цих цілей потрібно законодавчо закріпити вимогу про створення захищених цифрових депозитаріїв або спеціальних електронних сховищ в органах досудового розслідування. Це дасть змогу зберігати великі обсяги даних, отриманих за ухвалами про тимчасовий доступ, із застосуванням постійного криптографічного контролю цілісності.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, слід зазначити, що норми чинного КПК недостатньо повно та чітко регламентують поняття цифрових (електронних) доказів та особливості процедури їх допустимого отримання. На підставі проведеного аналізу було запропоновано авторські визначення понять «цифровий (електронний) доказ» та «електронний носій інформації», що усувають процесуальну невизначеність. Встановлено, що проблемою правозастосування в процесі збирання, фіксації та зберігання цифрових доказів є відсутність їх автентичності й цілісності, що можна законодавчо врегулювати шляхом закріпленого обов'язку застосування криптографічних методів захисту під час отримання та збереження таких доказів. Таким чином, потрібна комплексна адаптація КПК України, що передбачає деталізацію процедур обшуку та тимчасового доступу, а також чітку регламентацію забезпечення недоторканності й автентичності цифрових доказів.

Список використаної літератури

1. Конвенція про кіберзлочинність : ратифіковано із застереженнями і заявами Законом № 2824-IV від 07.09.2005. *Офіційний вісник України*. 2007. № 65. С. 107. Ст. 2535.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : зі змінами та доповненнями станом на 01.07.2025 (офіційний текст). Київ : Видавництво «Паливода А.В.», 2025. 552 с.
3. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. реком. / [М. В. Гуцалюк, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та ін.] ; за заг.

ред. О. В. Корнейка. Вид. 2-ге, доп. Київ : Вид-во Національної академії внутрішніх справ, 2020. 104 с.

4. Використання електронних носіїв інформації з медіа-контентом у якості джерел доказів : методичні рекомендації / авт. колектив: А. В. Захарко, А. Г. Гаркуша, В. В. Рогальська, І. В. Краснобрижний, О. В. Брягін. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 73 с.
5. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : колективна монографія / А. В. Гутник, А. Я. Хитра. Львів : ЛьвДУВС, 2022. 204 с.

References

1. *Konventsia pro kiberzlochynnist: ratyfikovano iz zasterezhenniamy i zaiavamy Zakonom No. 2824-IV vid 07.09.2005* [Convention on Cybercrime: ratified with reservations and statements by Law No. 2824-IV of September 7, 2005]. (2007). Ofitsiyni visnyk Ukrainy, (65), Art. 2535 [in Ukrainian].
2. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: zi zminamy ta dopovnienniamy stanom na 01.07.2025 (ofitsiyni tekst)* [Criminal Procedure Code of Ukraine: with amendments and additions as of July 1, 2025 (official text)]. (2025). Kyiv: Vydavnytstvo "Palyvoda A. V." [in Ukrainian].
3. Hutsaliuk, M. V., Havlovskiy, V. D., Khakhanovskiy, V. H., & et al. (2020). *Vykorystannia elektronnykh (tsyfrovyykh) dokaziv u kryminalnykh provadzhenniakh: metod. rekom.* [Use of electronic (digital) evidence in criminal proceedings: guidelines] (O. V. Korneiko, Ed.; 2nd ed.). Kyiv: Vyd-vo Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
4. Zakharko, A. V., Harkusha, A. H., Rohalska, V. V., Krasnobryzhyi, I. V., & Briahin, O. V. (2019). *Vykorystannia elektronnykh nosiiv informatsii z media-kontentom u yakosti dzherel dokaziv: metodychni rekomendatsii* [Use of electronic information carriers with media content as sources of evidence: guidelines]. Dnipro: Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
5. Hutnyk, A. V., & Khytra, A. Ya. (2022). *Kryminalni protsesualni ta kryminalistychni osnovy vykorystannia elektronnykh dokumentiv u dokazuvanni: kolektyvna monohrafiia* [Criminal procedural and forensic bases of using electronic documents in evidence: collective monograph]. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 27.11.2025

Дата прийняття статті: 22.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

B. M. Orlovskiy, Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor, Professor

Odesa I. I. Mechnikov National University

Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics

24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine

e-mail: b.orlovskiy@onu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9161-2904>

CRIMINAL PROCEDURAL ASPECTS OF USING DIGITAL EVIDENCE AND ELECTRONIC INFORMATION CARRIERS

Summary

The article is devoted to a comprehensive analysis of the criminal procedural aspects of using digital (electronic) evidence and electronic information carriers in criminal proceedings, a highly relevant topic given the rapid development of digital technologies and their penetration into all spheres of society. The modern criminal offense almost invariably leaves its digital

trace in the form of mobile device data, information from cloud storage, IP addresses during internet communications, or activity on social networks, all unified under the concept of digital evidence (electronic information) which holds crucial significance in the evidentiary process. The research examines the insufficient adaptation of the current norms of the Criminal Procedural Code (CPC) of Ukraine, which creates systematic obstacles to ensuring the legality, reliability, and admissibility of the electronic information obtained.

The author conducts a theoretical analysis of the legal nature of digital (electronic) evidence and establishes its hybrid procedural nature, which combines the features of both a document and material evidence, complicating uniform application of the law. To overcome this legal conflict, original, scientifically grounded definitions are proposed for potential inclusion in the CPC of Ukraine.

Specifically, it is proposed to formulate the concept of “digital (electronic) evidence” in Article 99 of the CPC as: “factual data about circumstances subject to proof in criminal proceedings, created, transmitted, stored, or extracted in a form suitable for perception and processing by a computer system, regardless of their physical location, provided that the procedure for their integrity and authenticity is adhered to”. The physical location of such digital (electronic) evidence may include electronic carriers, computer networks, cloud storage, or information and telecommunication systems.

Furthermore, to avoid confusion, it is proposed to define the concept of “electronic information carrier” as: “a material object (device, hardware, or software-hardware complex) intended for the creation, collection, storage, processing, reproduction, or transmission of digital (electronic) evidence, which may be seized as material evidence in criminal proceedings”.

Particular attention is devoted to practical challenges arising during the stages of collection, recording, and storage of digital evidence during searches and temporary access, especially concerning data extracted from mobile devices, social networks, and cloud storage, where information is most vulnerable. It is substantiated that, to ensure the admissibility of digital evidence, a legislative requirement for the mandatory application of cryptographic protection methods at the stage of their recording is necessary. This will ensure their authenticity and must be reflected in the protocols of investigative actions and the rulings of the investigating judge.

Emphasis is placed on the critical importance of maintaining the chain of custody, as digital evidence requires ensuring the integrity (inviolability) of the information itself, and not merely the physical carrier. A legislative requirement is proposed for the creation of secure digital repositories or specialized electronic storage facilities within pre-trial investigation bodies for the proper storage of large volumes of data obtained under investigating judges’ rulings.

The importance of maintaining the authenticity of digital (electronic) evidence to ensure its relevance and admissibility when appended to the criminal case materials and during subsequent consideration in the court of first instance is underscored. The conclusion emphasizes that adapting procedural norms to digital realities is a critically necessary condition for creating a unified conceptual apparatus and procedural standards that will ensure the legality, fairness, and effectiveness of modern criminal proceedings.

Keywords: digital evidence, electronic evidence, electronic information carrier, admissibility of evidence, relevance of evidence, authenticity of evidence, recording of evidence, temporary access.

DOI <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.348094>

УДК 343.232

Т. О. Павлова, кандидат юридичних наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: pavlova.onu01@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2558-823X>

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ПСИХОЛОГО-ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ

У статті здійснено комплексний науково-теоретичний аналіз суб'єктивної сторони кримінального правопорушення як обов'язкового елемента його складу. Розкрито поняття суб'єктивної сторони через призму кримінально-правової доктрини та чинного кримінального законодавства України, акцентовано увагу на її внутрішньо-психічному змісті, що відображає ставлення особи до вчиненого кримінального протиправного діяння та його наслідків. Досліджено ознаки суб'єктивної сторони, зокрема вину як її обов'язковий елемент, а також факультативні ознаки — мотив, мету кримінального правопорушення та психоемоційний стан суб'єкта на момент вчинення кримінального правопорушення.

Проаналізовано основні теорії вини, форми вини та їх значення для правильної кваліфікації кримінальних правопорушень, індивідуалізації кримінальної відповідальності й призначення справедливого покарання. Обґрунтовано, що встановлення суб'єктивної сторони має принципове значення для відмежування суміжних складів кримінальних правопорушень, а також для реалізації принципів вини та справедливості в кримінальному праві. Зроблено висновок про ключову роль суб'єктивної сторони в механізмі кримінально-правової оцінки поведінки особи та необхідність її всебічного й доказового встановлення в правозастосовній діяльності.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення, кримінально-правова охорона, психологічна теорія вини, кримінально-правова кваліфікація, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення.

Постановка проблеми. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення традиційно розглядається як ключовий елемент складу кримінального правопорушення, що дає змогу розкрити внутрішній психічний зміст кримінально протиправної поведінки особи. Її дослідження має суттєве значення для правильної кримінально-правової кваліфікації, правильного встановлення форми вини, мотиву, мети, психоемоційного стану під час вчинення кримінального правопорушення, а також для відмежування від суміжних за зовнішніми ознаками складів кримінальних правопорушень. Актуальність вибраної теми зумовлена як теоретичними, так і практичними чинниками. З одного боку, сучасний розвиток кримінально-правової доктрини супроводжується дискусіями щодо природи

психічного ставлення особи до суспільно небезпечного діяння та його наслідків, співвідношення інтелектуальних і вольових ознак вини, а також удосконалення класифікаційних підходів. З іншого боку, у правозастосовній діяльності все частіше виникають проблеми, пов'язані з неоднозначним тлумаченням умислу й необережності, складністю встановлення та доведення мотивів та цілей, а також визначенням впливу психоемоційних станів на зміст суб'єктивної сторони кримінального правопорушення.

Проблеми правозастосування кримінально-правових норм є результатом постійних та іноді безсистемних змін, які вносяться до Кримінального кодексу України, що породжує колізії щодо розуміння змісту ознак складів кримінального правопорушень, закріплених у нормах Особливої частини Кримінального кодексу України. Збільшення кількості ускладнених складів кримінальних правопорушень, а також потреба в забезпеченні єдності судової практики обумовлюють необхідність системного наукового аналізу теоретичних основ суб'єктивної сторони та виявлення ключових проблем кримінально-правової кваліфікації. Саме тому дослідження цієї теми є важливим як для розвитку наукової думки, так і для вдосконалення практики застосування кримінального закону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що вивченням ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення займалися такі вчені, як Р. В. Вереша, М. Я. Гуцуляк, О. О. Дудоров, А. Ф. Зелинський, М. Й. Коржанський, П. П. Фріс, М. І. Хавронюк та ін. Водночас дослідження проблем суб'єктивної сторони кримінального правопорушення зазвичай відбувається в межах певних складів Особливої частини Кримінального кодексу України, що свідчить про необхідність дослідження сутності суб'єктивної сторони саме як психолого-правової категорії та її правове значення для кваліфікації.

Мета статті полягає, по-перше, у дослідженні змісту й ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення; по-друге, у визначенні проблем розуміння теорій (концепцій) вини та їх впливу на кваліфікацію кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризує внутрішню сутність кримінального правопорушення, психічне ставлення винного до вчиненого ним суспільно небезпечного діяння та його наслідків у формі умислу або необережності, що характеризується певним мотивом, метою (ціллю) та психоемоційним станом. Суб'єктивна сторона – обов'язковий елемент будь-якого складу кримінального правопорушення, її відсутність виключає наявність складу та правову підставу притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Якщо об'єктивна сторона кримінального правопорушення може безпосередньо сприйматися потерпілими, свідками та іншими особами, то суб'єктивна сторона характеризує процеси, що відбуваються у психіці суб'єкта та не піддаються безпосередньому сприйняттю органами почуттів інших людей. Вона пізнається тільки шляхом аналізу й оцінки поведінки суб'єкта та обставин вчинення кримінального правопорушення.

Термін «суб'єктивна сторона кримінального правопорушення» не вживається в чинному Кримінальному кодексі України. Однак це поняття розкривається

в законі за допомогою таких юридичних ознак, як вина, мотив, мета, психоемоційний стан. Вони тісно пов'язані між собою, проте їх зміст і значення в кожному випадку вчинення кримінального правопорушення є різними, залежно від опису вказаних ознак у диспозиції норми Особливої частини Кримінального кодексу України.

Вина, як певна форма психічного ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння, становить основну, обов'язкову ознаку будь-якого складу кримінального правопорушення та визнається в теорії кримінального права правозастосовної практики обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони. Лише на підставі аналізу взаємозв'язку внутрішнього ставлення особи до вчиненого кримінального правопорушення із зовнішнім його проявом можна зробити висновок про наявність вини особи. Відсутність вини виключає суб'єктивну сторону й тим самим наявність складу кримінального правопорушення як юридичної підстави притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Свого часу в теорії кримінального права було висловлено дві основні теорії вини – оціночна та психологічна. Психологічна теорія вини – це наукова концепція в кримінальному праві, відповідно до якої вина розглядається як реальне внутрішнє психічне ставлення особи до вчиненого суспільно небезпечного діяння та його наслідків, що виражається у формі умислу або необережності. Згідно із цією теорією, зміст вини становлять усвідомлення особою характеру своєї поведінки, передбачення можливих або неминучих наслідків і вольове ставлення до них (бажання, свідоме допущення або легковажний розрахунок на їх відвернення). Вина в межах психологічної теорії існує як об'єктивно наявний психічний факт, який підлягає встановленню й доказуванню в кримінальному провадженні. Саме психологічну теорію вина було покладено в розуміння поняття вини, яке визначено у ст. 23 КК України, а саме «виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності» [1]. Статті 24 та 25 КК України дають визначення основних форм і видів вини: прямого та непрямого умислу (ст. 24 КК України) та поділ необережності на кримінальну протиправну самовпевненість і кримінальну протиправну недбалість (ст. 25 КК України) [1].

Оціночна (нормативна) теорія вини – це науковий підхід, згідно з яким вина трактується не як суто психологічний стан, а як кримінально-правова оцінка поведінки особи, що виражає її доведеність з боку держави за порушення кримінально-правової заборони. У межах цієї теорії центральним є не внутрішній психічний процес психіки суб'єкта, а можливість і обов'язок особи діяти правомірно за конкретних обставин. Вина розглядається як нормативна категорія, що формується за результатами правової оцінки діяння судом з урахуванням соціальної значущості порушеної норми, умов вчинення кримінального правопорушення та здатності особи усвідомлювати й керувати своїми діями.

Вважаємо, що вина, мотив, мета (ціль), психоемоційний стан є міждисциплінарними науково-практичними категоріями, тому виникла потреба в переосмисленні традиційного розуміння суб'єктивної сторони кримінального правопорушення загалом. Вважаємо, що більш сучасним і повним є комплексний, інтегративний підхід, що розглядає суб'єктивну сторону як психолого-правове

явище, у межах якого поєднуються суб'єктивно-психологічні та нормативно-правові елементи. Такий підхід зумовлений тим, що внутрішнє психічне ставлення особи до вчиненого кримінального правопорушення саме по собі не може бути безпосередньо встановлене без його правової оцінки й нормативного закріплення.

З одного боку, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення традиційно трактується як *психологічна категорія*, що охоплює внутрішні переживання особи: усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння, передбачення його наслідків, бажання або свідоме допущення їх настання. У цьому контексті вина, мотив, мета, психоемоційний стан виступають формами відображення реальних психічних процесів, які супроводжують протиправну поведінку. Такий підхід дає змогу індивідуалізувати кримінальну відповідальність і врахувати ступінь усвідомленості та волевиявлення особи.

З іншого боку, вважаємо, що суб'єктивна сторона не може зводитися суто до психологічного феномену. Вона є кримінально-правовою конструкцією, сформованою законодавцем через певний зміст у кримінально-правових нормах. Зокрема, форми вини, мотив, мета, психоемоційний стан отримують юридичне значення лише в тій мірі, у якій вони нормативно визначені та впливають на кваліфікацію вчиненого діяння. Таким чином, психічні процеси трансформуються у правові категорії через призму норм Кримінального кодексу України.

Інтегративний підхід дає змогу розуміти суб'єктивну сторону кримінального правопорушення як результат *взаємодії внутрішнього психічного ставлення особи та його правової оцінки*, що здійснюється органами досудового розслідування та судом. Саме така взаємодія забезпечує реалізацію принципу вини, справедливості й законності в кримінальному праві.

Встановлення певної форми вини недостатньо для відповіді на питання, чому й навіщо особа вчинила кримінальне правопорушення. На ці питання відповідають мотив і мета (ціль) кримінального правопорушення, які в теорії кримінального права визнаються факультативними ознаками, тобто не завжди обов'язковими ознаками складу кримінального правопорушення. Мотив – це спонукання (актуальна потреба), що викликає рішучість суб'єкта вчинити кримінальне правопорушення. При цьому слід зазначити, що безмотивних кримінальних правопорушень не існує, мотив може бути неусвідомленим суб'єктом до кінця, але це не означає, що він відсутній. У такий спосіб психіка суб'єкта намагається захиститися від усвідомлення неприйнятної й незручної істинного мотиву, у такому разі психіка суб'єкта починає маскувати істинний мотив більш прийнятним, але неістинним мотивом. Ці процеси відбуваються в рамках захисних функцій психіки суб'єкта. У такому випадку важливим завданням правоохоронних органів є доведення всіх необхідних ознак суб'єктивної сторони через належну правову оцінку всіх зібраних доказів. Мотив вважається встановленим правильно, якщо він: психологічно точно відображає усвідомлене внутрішнє спонукання особи; обґрунтований сукупністю належних і допустимих доказів; слугує необхідною підставою для правильної юридичної кваліфікації діяння й індивідуалізації покарання, виключаючи припущення.

Згідно з п. 1, 2 ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) «У кримінальному провадженні підлягають доказуванню: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини

вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення» [2, п. 1, п. 2 ч. 1 ст. 91]. Тобто для встановлення правових підстав притягнення до кримінальної відповідальності враховуються всі ознаки, що входять до певного складу кримінального правопорушення, а якщо певні ознаки наявні в разі вчинення певного кримінального правопорушення, але відсутні у складі, в такому випадку вони впливають на вибір заходу кримінально-правового впливу. Правильне встановлення мотиву кримінального правопорушення є правовою гарантією вибору ефективного й адекватного заходу кримінально-правового впливу щодо суб'єкта кримінального правопорушення.

Мета (ціль) кримінального правопорушення – це уявлення про бажаний результат, досягнення якого прагне особа, що вчинила кримінальне правопорушення. Мета притаманна тільки умисним кримінальним правопорушенням. І мотив, і мета кримінального правопорушення мають значення обов'язкових ознак, тільки якщо вони передбачені в диспозиції конкретного складу кримінального правопорушення. Наприклад, у ч. 1 ст. 114 КК України, що передбачає кримінальну відповідальність за шпигунство, обов'язковою ознакою цього складу злочину є мета «передача іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства» [1]. Пропонуємо під час визначення ознак суб'єктивної сторони чітко вказувати мотив та мету, якщо вони є ознаками, за якими розмежовуються із суміжними складами кримінальних правопорушень, оскільки через відсутність чіткої вказівки в диспозиції норми Особливої частини Кримінального кодексу України на мотив або мету на практиці вказані ознаки доволі часто встановлюються формально, що призводить до винесення судом неефективної міри покарання та, як наслідок, може зумовити рецидив кримінального правопорушення.

Разом із мотивом і метою потрібно також враховувати психоемоційний стан особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Не всі емоції мають кримінально-правове значення, не всі можуть бути компонентом суб'єктивної сторони кримінального правопорушення. Вони різняться за своїм характером, змістом, часом виникнення. Зокрема, відповідно до ст. 116 КК України (умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання); ст. 117 КК України (умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини); ст. 123 КК України (умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання) стан сильного душевного хвилювання виконує істотну роль у формуванні мотиву вчинення таких злочинів і тому входить до змісту суб'єктивної сторони та впливає на кримінально-правову кваліфікацію. У разі, коли психоемоційний стан не визначається в межах диспозиції норми Особливої частини Кримінального кодексу України, але мав місце в реальній дійсності під час вчинення кримінального правопорушення, згідно з п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України «вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого» [1] враховуватиметься під час призначення покарання як обставина, що пом'якшує покарання. При цьому суду

слід обов'язково враховувати положення ч. 3 ст. 66 КК України: «Якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує покарання, передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує» [1].

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення має важливе юридичне значення. Насамперед точне встановлення всіх ознак суб'єктивної сторони є необхідною умовою правильної кваліфікації суспільно небезпечного діяння. Ознаки суб'єктивної сторони дають змогу розмежувати склади, які мають схожі об'єктивні ознаки, наприклад, умисне та необережне вбивство розрізняються між собою саме за ознаками, що характеризують форму вини. При цьому слід зазначити, що досі залишається невирішеною на законодавчому рівні проблема подвійної (складної або змішаної) форми вини, це ускладнює процес кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень, які вчиняються умисно, а до наслідків, що настають, суб'єкт ставиться з необережності. Подвійна форма вини не допускається в кримінальних правопорушеннях, де кримінальним законом передбачена лише умисна форма вини. Склади із змішаною формою вини передбачені в розділі X «Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва», розділі XI «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту» та інших розділах Особливої частини Кримінального кодексу України. Вважаємо, що в примітках до відповідних складів має бути зроблена вказівка, що такі кримінальні правопорушення вважаються такими, що вчинені з необережності.

Зміст суб'єктивної сторони значною мірою визначає ступінь суспільної небезпеки як кримінально протиправного діяння, так і особи, яка його вчинила. Так, ретельна підготовка кримінального правопорушення, обмірковування деталей його вчинення свідчать про більш високий ступінь небезпеки винного порівняно з особою, яка вчиняє кримінальне правопорушення раптово, під впливом емоцій або в раптово виниклій ситуації.

Ігнорування ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення може призвести до притягнення до кримінальної відповідальності за невинне заподіяння шкоди (казус). Заподіяння шкоди не може бути визнано кримінальним правопорушенням, якщо відсутня вина особи, яка спричинила цю шкоду (збиток). Відповідальність за наявності вини є одним із головних принципів кримінального права.

Вважаємо, що дискусійність питання щодо природи суб'єктивної сторони кримінального правопорушення зумовлена її складною багатовимірною сутністю. Розгляд суб'єктивної сторони як інтегративної категорії видається найбільш обґрунтованим, оскільки він враховує як психологічну природу вини, так і її нормативно-правове значення для кваліфікації кримінального правопорушення та визначення меж кримінальної відповідальності.

Таким чином, правильне визначення суб'єктивної сторони має велике юридичне значення як для кваліфікації, так і для індивідуалізації покарання, а також є необхідною умовою дотримання таких принципів кримінального права, як принцип законності, відповідальності за наявності вини, справедливості, гуманізму тощо.

Висновки та пропозиції. Підсумовуючи викладене, слід зробити такі висновки: суб'єктивна сторона кримінального правопорушення слугує психологічною основою кримінальної відповідальності. Зміст суб'єктивної сторони кримінального правопорушення проявляється через встановлення та правовий аналіз її ознак – вини (у формі умислу або необережності); мотиву; мети (цілі); психоемоційного стану. Вина є обов'язковою ознакою будь-якого складу кримінального правопорушення та пов'язана з реалізацією головного принципу кримінального права – суб'єктивного ставлення. Сутність суб'єктивної сторони кримінального правопорушення проявляється через встановлення вини особи, що є необхідною передумовою для притягнення до кримінальної відповідальності та правильної кримінально-правової кваліфікації. Вина, мотив, мета, психоемоційний стан виступають формами відображення реальних психічних процесів, які супроводжують протиправну поведінку, але суб'єктивна сторона не може зводитися суто до психологічного феномену. Вона є кримінально-правовою конструкцією, сформованою законодавцем через певний зміст у кримінально-правових нормах. Вважаємо, що інтегративний підхід надає можливість розуміти суб'єктивну сторону кримінального правопорушення як результат взаємодії внутрішнього психічного ставлення особи і його правової оцінки, здійснюваної органами досудового розслідування та судом. Саме така взаємодія забезпечує реалізацію принципу вини, справедливості та законності в кримінальному праві та кримінальному процесі.

Список використаної літератури

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 1 квітня 2001 року № 4651-V. Дата оновлення: 17.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 14.11.2025).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Дата оновлення: 01.08.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465117?find=1&text=%D0%B2%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%BA#Text> (дата звернення: 14.11.2025).

References

1. Kryminalnyi kodeks: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. Data onovlennia: 17.07.2025 [Law of Ukraine Criminal Code from April, 5, 2001, No. 2341-III]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 12.04.2012 № 4651-VI. Data onovlennia: 01.08.2025 [Law of Ukraine Criminal Procedure Code of Ukraine from April, 13, 2012, No. 4651-VI] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 19.11.2025

Дата прийняття статті: 19.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

T. O. Pavlova, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: pavlova.onu01@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2558-823X>

THE SUBJECTIVE ELEMENT OF A CRIMINAL OFFENSE AS A PSYCHO-LEGAL PHENOMENON

Summary

The article provides a comprehensive theoretical and scientific analysis of the subjective element of a criminal offense as a mandatory component of its *corpus delicti*. It elucidates the concept of the subjective element through the lens of criminal law doctrine and the current legislation of Ukraine, focusing attention on its inner psychological content which reflects the individual's attitude toward the committed act and its consequences. The main features of the subjective element are explored, particularly guilt as its mandatory component, as well as the optional features (motive, purpose of the criminal offense, and the psycho-emotional state of the subject during the commission of the criminal offense).

The article analyzes the main theories of guilt, the forms of guilt and their significance for the correct classification of criminal offenses, the individualization of criminal liability, and the imposition of just punishment. It is substantiated that establishing the subjective element is of fundamental importance for differentiating contiguous elements of the offense, as well as for implementing the principles of guilt and justice in criminal law. The conclusion is drawn regarding the key role of the subjective element in the mechanism of the criminal law assessment of a person's behavior and the necessity of its comprehensive and evidence-based establishment in law enforcement.

Keywords: criminal law, criminal responsibility, criminal offense, *corpus delicti*, criminal-law protection, psychological theory of guilt, criminal-law qualification, subjective element of a criminal offense, characteristics of the subjective element of a criminal offense.

DOI <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.348093>

УДК 343.14

О. О. Слюсаренко, старший викладач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: olena.sliusarenko@onu.edu.ua

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ОЦІНКИ КОМІСІЙНИХ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ЗА ФАКТАМИ Т. ЗВ. ЛІКАРСЬКИХ СПРАВ

Призначення комісійних судово-медичних експертиз у справах, пов'язаних із притягненням до відповідальності осіб медичного персоналу за професійні правопорушення, — одна з найскладніших дій у період досудового слідства та суду, тому саме на етапі призначення експертизи як слідчі, так і судді припускаються численних помилок. Разом із тим повного аналізу останніх, як впливає з проаналізованих джерел, на сьогодні бракує. Тому завданням цього дослідження є усунення недоліків у призначенні й оцінці комісійних судово-медичних експертиз за вказаної категорії справ (передбачених насамперед ст. 140 КК України). У рамках цієї роботи проаналізовано 50 постанов та ухвал про призначення експертиз у цих справах, а також відповідні висновки експерта. Встановлено, що під час призначення таких експертиз слідчі та судді припускаються чисельних помилок, які піддані аналізу та систематизації. За результатами дослідження зроблені висновки та розроблені рекомендації щодо усунення відповідних недоліків.

Ключові слова: судова експертиза, постанова, лікарська помилка, злочин, медична допомога.

Постановка проблеми. У юридичній та медичній сферах тематика дефектів надання медичної допомоги вже була неодноразовим предметом дискусій і досліджень, але, на жаль, це не вирішило важливішої проблеми, яка постійно зустрічається у практичній роботі слідчого, а потім і суду, — проблеми у призначенні й оцінці комісійних судово-медичних експертиз у справах, пов'язаних із притягненням до відповідальності осіб медичного персоналу за професійні злочини, суть яких полягає у неналежній медичній допомозі хворому. Аналіз постанов слідчих та ухвал суду про призначення таких експертиз виявляє цілу низку проблем, аж до таких, які роблять складений висновок експерта неналежним доказом у справі. До таких проблем належать, зокрема: некоректне та неприпустиме формулювання питань, що виносяться слідством і судом на розгляд експертів; неповнота питань, які не охоплюють низку обставин, що підлягають доказуванню; а також відсутність запитань щодо наявності та характеру причинно-наслідкового зв'язку між діями (бездіяльністю) медичного персоналу та несприятливими наслідками надання медичної допомоги. З огляду на майже постійні дефекти такого роду у призначенні відповідних експертиз вважається, що такі недоліки слід проаналізувати й оприлюднити з метою їх усунення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вибрана для дослідження тема є актуальною, становить жвавий науковий інтерес і була предметом вивчення вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Зокрема, ці питання аналізували С. Антонов, В. Вітер, І. Давидовський, Т. Заварза, Р. Майданик, Я. Радиш, А. Савицька, Ю. Сізінцова, С. Стеценко, Р. Титикало. За даними американських учених у галузі громадського здоров'я і судової медицини, смерть від лікарських помилок займає 3-тю позицію у структурі смертності в США, близько 400 000 госпіталізованих пацієнтів щороку зазнають певної шкоди під час надання медичної допомоги, а близько 200 000 смертей пацієнтів щорічно були викликані медичними помилками, яким можна було запобігти [1–3]. За інформацією Об'єднаної комісії з безпеки пацієнтів, кожного року у США лише від діагностичних помилок вмирає або отримує тяжкі тілесні ушкодження від 40 000 до 80 000 громадян, а витрати на лікування ускладнень, заподіяних, для прикладу, лише внутрішньо лікарняною інфекцією, сягають 35 мільярдів доларів щорічно [4].

Відповідно до аналітичного звіту, опублікованого Асоціацією канадських адвокатів, які займаються захистом прав пацієнтів у випадках несприятливих наслідків медичної діяльності, унаслідок різноманітних лікарських помилок лише під час пологів або в післяпологовий період, щорічно вмирає близько 40 000 новонароджених канадців.

Різнманітні недоліки в наданні медичної допомоги мають місце серед 8–12 % госпіталізованих пацієнтів у Європі, серед яких щонайменше в половині випадків розвитку шкідливих наслідків можна було запобігти [5]. У Федеративній Республіці Німеччині – світовому лідері ринку надання медичних послуг, за даними Федеральної лікарської палати, унаслідок лікарських помилок гине 19 000 пацієнтів кожного року, що у 5 разів перевищує кількість загиблих у ДТП.

Невдала професійна діяльність медичного працівника, яка закінчилася для пацієнта негативно, буває кількох видів, яким можна надати один узагальнюючий термін: несприятливі види професійної медичної діяльності. [6]. До несприятливих для пацієнта видів лікувально-діагностичної роботи слід віднести лікарську помилку, нещасний випадок у медичній практиці та професійні правопорушення медичних працівників. Ці несприятливі види професійної медичної діяльності в клінічній, правозастосовній і судово-медичній практиці часто іменують «дефектами медичної допомоги».

Професорка Ірина Сенюта, науковиця в галузі медичного права, визначає поняття «дефект медичної допомоги» як «неякісне здійснення профілактики, діагностики, лікування, реабілітації, а також організації їх надання, пов'язане з неналежним чи належним виконанням (невиконанням) медичним працівником своїх професійних обов'язків, що спричинило чи могло спричинити для пацієнта несприятливі наслідки» [7].

Разом із тим аналіз літературних джерел свідчить про те, що основна увага авторами приділяється переважно теоретичним питанням медичного права: визначенню понять, класифікаціям тощо. І, на жаль, украй мало рекомендацій стосуються суто практичних питань призначення конкретних експертиз у «лікарських справах» та їх правильної оцінки слідством і судом.

Метою статті є усунення недоліків у призначенні й оцінці комісійних судово-медичних експертиз у справах, пов'язаних із притягненням до кримінальної

відповідальності осіб медичного персоналу за професійні правопорушення, що стосуються неналежного надання медичної допомоги.

Виклад основного матеріалу. Несприятливі для хворого наслідки лікування – це розвиток інвалідності, значне подовження терміну лікування, втрата органу чи його функції або смерть, що створює передумови як для відкриття кримінальних справ за цими фактами, так і для судових позовів проти лікарів з метою отримання компенсації завданої шкоди.

Оскільки за такими обставинами проведення комісійних судово-медичних експертиз є обов'язковим і висновок комісійної судово-медичної експертизи є одним із найважливіших джерел доказів у справі, відповідні експертизи в кожній з таких справ призначаються як слідством, так і судом.

Відповідно до мети цього дослідження проаналізовано 50 архівних примірників висновків комісійних судово-медичних експертиз у т. зв. лікарських справах, які були проведені в ДСУ «Одеське обласне бюро судово-медичної експертизи» у термін із січня 2023 р. по грудень 2024 р. Із зазначених експертиз 45 було призначено постановами слідчих на стадії досудового слідства, 5 експертиз було призначено ухвалою суду. У всіх справах прийнято законне рішення, і вони не становлять процесуальної таємниці.

Аналіз постанов та ухвал про призначення таких експертиз, а також змісту відповідних копій висновків експерта свідчить про таке. Усі без винятку постанови й ухвали містили велику кількість питань, порушених перед експертами (найменша кількість питань – 25–30, найбільша – 163). Але велика кількість поставлених перед експертами питань не компенсує собою різноманітні недоліки, що стосуються змісту та формулювання питань, які запропоновані судово-медичним експертам на розгляд, і матеріалів, що надаються експертам. Ці недоліки можна умовно розподілити на такі групи:

1. Недоліки, пов'язані з неправильною оцінкою компетенції судово-медичного експерта.

1.1. Постановка питань, пов'язаних із вимогами встановити ступінь «вини» та «відповідальності» осіб медичного персоналу.

1.2. Питання, пов'язані з вимогами визначення конкретної особи, що допустила правопорушення (наприклад, прізвища лікаря, що допустив дефекти та недоліки в професійній діяльності) що є фактично перекладанням обов'язку доказування зі слідчого на експерта.

1.3. Питання, пов'язані з вимогами до експерта встановити характер правопорушення з боку лікаря (факт злочину, лікарської помилки, нещасного випадку в медичній практиці, умислу тощо).

2. Недоліки, пов'язані з браком питань, абсолютно необхідних для правової кваліфікації події.

2.1. Відсутність питань щодо наявності та характеру причинно-наслідкового зв'язку між тими чи іншими діями або бездіяльністю з боку осіб медичного персоналу та настанням несприятливих наслідків. Такий недолік майже ніколи не дає можливості правильно кваліфікувати подію та оголосити підозру конкретній особі й тягне за собою необхідність призначення додаткових експертних досліджень.

2.2. Ігнорування під час постановки питань певних етапів лікувально-діагностичної діяльності (відсутність питань щодо етапу діагностики, її

своєчасності, лікування, його своєчасності, необхідності екстреного оперативного втручання тощо), а постановка замість цього загального питання, чи правильно надавалася медична допомога хворому. Такий недолік є практичною гарантією, що значний обсяг необхідних для кваліфікації події обставин залишиться поза межами уваги і слідчого, і експертів.

3. Недоліки, пов'язані з непотрібними слідству та суду вузькими питаннями.

3.1. Питання, які не мають сенсу взагалі (наприклад, стосовно того, які страви вживав померлий – за умов, що останній щонайменше кілька днів перебував уже в лікувальному закладі).

3.2. Питання, які в силу крайнього ступеня специфічності самі по собі нічого не дадуть слідству та суду (наприклад, що конкретно означає вузький показник на електрокардіограмі).

4. Недоліки, пов'язані з неправильним і неповним підбором матеріалів, які повинні вивчити та проаналізувати експерти.

4.1. Надання експертам для дослідження лише копій медичних документів (часто вкрай низької якості) замість оригіналів медичних документів, як того вимагають Правила проведення комісійних судово-медичних експертиз у бюро судово-медичної експертизи (наказ МОЗ України № 6 від 17.01.1995) [8].

4.2. Ненадання частини медичних документів взагалі (медичної картки стаціонарного хворого, амбулаторної картки, результатів лабораторних та інструментальних досліджень тощо).

4.3. Ненадання матеріалів для лабораторних досліджень уже в рамках проведення самої експертизи (гістологічних препаратів – блоків, скелець, «вологого архіву», фрагментів кісток, клаптів шкіри, операційного матеріалу – частин тканин та органів, які були вилучені під час оперативних втручань тощо).

4.4. Відсутність врахування строків зберігання біологічних матеріалів (дуже запізніле призначення експертизи в період, коли строк зберігання біологічних об'єктів уже закінчився, відповідні об'єкти знищені, а дослідити їх під час експертизи вже неможливо).

4.5. Ненадання експертам нормативних документів, на які є посилання в редакції питань, порушених перед експертами (наказів МОЗ, відомих інструкцій, локальних протоколів або наказів конкретного лікувального закладу).

Вищенаведений аналіз дає можливість запропонувати досить специфічні «блоки інформації», які повинні бути висвітлені під час призначення та проведення переважної більшості комісійних судово-медичних експертиз у т. зв. лікарських справах.

Блок 1. Передбачає постановку питань щодо правильності та своєчасності госпіталізації, діагностики тих чи інших захворювань у пацієнта, повноти та своєчасності його обстеження, виявлення недоліків щодо своєчасності, повноти діагностичних заходів і правильності та повноти встановленого діагнозу.

Блок 2. Передбачає постановку питань, пов'язаних із правильністю, своєчасністю та повнотою лікувальних заходів: щодо своєчасності, повноти та правильності терапевтичних заходів, оперативного втручання, реанімаційних заходів, реабілітації тощо.

Блок 3. Повинен охоплювати несприятливі наслідки для пацієнта (встановлювати причину смерті, характер ускладнень, що розвинулися, інвалідності тощо).

Блок 4. Стосується питань про наявність і характер причинно-наслідкового зв'язку між певними діями (бездіяльністю) осіб медичного персоналу та встановленими несприятливими наслідками. Питання, зокрема наявності або відсутності такого зв'язку, повинні містити і його характер: прямий, скісний, випадковий.

Висновки та пропозиції

1. Аналіз архівних примірників постанов та ухвал про призначення комісійних судово-медичних експертиз у т. зв. лікарських справах свідчить про те, що і слідство, і суди під час призначення цих експертиз припускаються численних помилок.

2. Ці помилки можна розподілити на недоліки, пов'язані з неправильною оцінкою компетенції судово-медичного експерта; недоліки, які полягають у відсутності постановки перед експертами вкрай необхідних для кваліфікації події питань, або, навпаки, постановка великої кількості питань, взагалі непотрібних слідству; недоліки, суть яких полягає у неправильному підборі матеріалів, які повинні дослідити експерти, аж до ненадання абсолютно необхідних експертам матеріалів.

3. За результатами проведеного дослідження запропоновані «блоки інформації», відповідно до яких слідству та суду доцільно формулювати питання перед експертами.

Список використаної літератури

1. Sameera V., Bindra A., Rath G. P. Human errors and their prevention in healthcare. *Journal of Anaesthesiology Clinical Pharmacology*. 2021. Vol. 37, Iss. 3. P. 328–335.
2. Interventions to reduce the incidence of medical error and its financial burden in health care systems: A systematic review of systematic reviews / E. Ahsani-Estahbanati et al. *Frontiers in Medicine* (Lausanne). 2022. Vol. 9. Art. 875426. DOI: 10.3389/fmed.2022.875426.
3. Medical Error Reduction and Prevention / T. L. Rodziewicz et al. StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL) : StatPearls Publishing, 2025. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK499956> (date of access: 08.12.2025).
4. Rodziewicz T. L., Hipskind J. E. Medical Error Prevention. StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL) : StatPearls Publishing, 2018. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK499956/> (date of access: 08.12.2025).
5. Patient Safety, Overview. World Health Organization : official web-site. 2021. URL: https://www.who.int/health-topics/patient-safety#tab=tab_1 (date of access: 08.12.2025).
6. Франчук В. В. Лікарська помилка: сучасний погляд на проблему з позиції судово-медичної експертної практики. *Здобутки клінічної і експериментальної медицини*. 2018. № 2. С. 137–143.
7. Сенюта І. Я. Дефекти надання медичної допомоги: поняття і види. *Медичне право*. 2017. № 1. С. 55–66.
8. Про затвердження Правил проведення судово-медичних експертиз (обстежень) у бюро судово-медичної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1996 р. № 6. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/REG792> (дата звернення: 08.12.2025).

References

1. Sameera, V., Bindra, A., & Rath, G. P. (2021). Human errors and their prevention in healthcare. *Journal of Anaesthesiology Clinical Pharmacology*, 37 (3), 328–335. https://doi.org/10.4103/joacp.JOACP_364_20.
2. Ahsani-Estahbanati, E., Sergeevich Gordeev, V., & Doshmangir, L. (2022). Interventions to reduce the incidence of medical error and its financial burden in health care systems: A systematic review of systematic reviews. *Frontiers in Medicine (Lausanne)*, 9, Article 875426. <https://doi.org/10.3389/fmed.2022.875426>.

3. Rodziewicz, T. L., Houseman, B., & Vaqar, S. (2025). *Medical error reduction and prevention*. StatPearls Publishing. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK499956/>.
4. Rodziewicz, T. L., & Hipskind, J. E. (2018). *Medical error prevention*. StatPearls Publishing. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK499956/>.
5. World Health Organization (2021). *Patient safety: Overview*. https://www.who.int/health-topics/patient-safety#tab=tab_1.
6. Franchuk, V. V. (2018). Likarska pomylka: suchasnyi pohliad na problemu z pozytsii sudovo-medychnoi ekspertnoi praktyky [Medical error: a modern look at the problem from the standpoint of forensic medical expert practice]. *Zdobutky klinichnoi i eksperymentalnoi medytsyny [Achievements of Clinical and Experimental Medicine]*, (2), 137–143.
7. Seniuta, I. Ya. (2017). Defekty nadання медичної допомоги: поніattia i vydy [Defects in the provision of medical care: concepts and types]. *Medychne pravo [Medical Law]*, (1), 55–66.
8. Ministry of Health of Ukraine (1996). *Pro zatverdzhennia Pravyl provedennia sudovo-medychnykh ekspertyz (obstezhen) u biuro sudovo-medychnoi ekspertyzy: Nakaz MOZ Ukrainy vid 17.01.1996 No. 6* [On approval of the Rules for conducting forensic medical examinations (examinations) in the bureau of forensic medical examination: Order of the Ministry of Health of Ukraine dated January 17, 1996, No. 6]. <https://ips.ligazakon.net/document/REG792>.

Дата надходження статті: 28.11.2025

Дата прийняття статті: 22.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

O. O. Sliusarenko, Senior Teacher

Odesa I. I. Mechnikov National University

Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics

24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine

e-mail: narozhna@onu.edu.ua

PROBLEMS IN THE APPOINTMENT AND EVALUATION OF FORENSIC MEDICAL EXPERTISES ON THE FACTS OF THE SO-CALLED “MEDICAL CASES”

Summary

The appointment of commission forensic medical examinations in cases related to the prosecution of medical personnel for professional offenses is one of the most difficult actions during the pre-trial investigation and trial, therefore, it is at the stage of appointing the examination that both investigators and judges make numerous mistakes. At the same time, a complete analysis of the latter, as follows from the analyzed sources, is currently lacking. Therefore, the task of this study is to eliminate shortcomings in the appointment and assessment of commission forensic medical examinations in the specified category of cases (provided for, first of all, by Article 140 of the Criminal Code of Ukraine). Within the framework of this work, 50 resolutions and decisions on the appointment of examinations in these cases, as well as the relevant expert conclusions, were analyzed. It was established that when appointing such examinations, investigators and judges make numerous mistakes, which are subject to analysis and systematization. Based on the results of the study, conclusions were drawn and recommendations were developed to eliminate the relevant shortcomings.

Keywords: forensic examination, ruling, medical error, crime, medical care.

НОТАТКИ

Згідно з Рішенням Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення
№ 429 від 22.02.2024 р. журнал зареєстрований
як друковане медіа і внесений
до Реєстру суб'єктів у сфері медіа з ідентифікатором R30-02960.

Адреса редколегії:
Україна, 65058, Одеса, Французький бульвар, 24/26
Тел.: (048) 702-31-31
e-mail: constitutional_state@onu.edu.ua
www.pd.onu.edu.ua

Підписано до друку 26.12.2025 р.
Гарнітура Times. Формат 70х108 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 13,65. Зам. № 0126/036
Наклад 300 примірників

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.